

T.C.

BARTIN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GAZNELİLER VE BÜYÜK SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE
NEDİMLİK

SENA DEDEMEN

DANIŞMAN

PROF. DR. MUSTAFA HİZMETLİ

BARTIN-2023

T.C.

BARTIN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

GAZNELİLER VE BÜYÜK SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE NEDİMLİK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SENA DEDEMEN

BARTIN-2023

BEYANNAME

Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre Prof. Dr. Mustafa HİZMETLİ'nin danışmanlığında hazırlamış olduğum “GAZNELİLER VE BÜYÜK SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE NEDİMLİK” başlıklı yüksek lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

20.11.2023

Sena DEDEMEN

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasının konusunu, saray teşkilatında büyük önem taşıyan nedimlik müessesesi oluşturmaktadır. Bu tez çalışmasının konu itibarıyla önemi, çalışmanın aynı zamanda sebebini de oluşturmaktadır. Öyle ki hükümdarın her anında yanında olan ve onları ayna gibi yansıtan nedimler, Gazneli ve Büyük Selçuklu Devletlerinin saray teşkilatında önemli bir yere sahip olmuşlar hatta diğer müesseseler kadar ön plana çıkmışlardır. Böylece literatürde bu konunun üzerine fazla çalışmanın olmayışı da tarafımızın dikkatini celp etmiş olup konu üzerine bir araştırma yapılmaya gayret edilmiştir.

Bu çalışmada engin bilgi ve donanımlarıyla bana yol gösteren, tezimde değerli katkıları bulunan, desteklerini ve yardımlarını esirgemeyen Sayın danışman hocam Prof. Dr. Mustafa HİZMETLİ'ye; bilgi ve görüşleriyle beni yönlendiren, konunun belirlenmesi, planlanması ve kaleme alınması sürecinde desteklerini esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Özgür TOKAN'a; aynı zamanda tez savunmasında jüri üyelerimden kıymetli hocam Doç. Dr. Canan KUŞ BÜYÜKTAŞ'a tarih metodolojisi ile ilgili engin bilgileri ve bu tez çalışmasının yazımında metodolojik açıdan incelemeleriyle tarafıma ziyadesiyle zaman ayırarak yapıcı eleştirilerde bulunmasından dolayı ayrıca teşekkürü bir borç bilirim.

Son olarak bugünlere gelmemde bana destek olan annem Aynur DEDEMEN ve babam Ahmet DEDEMEN'e, tez çalışması sürecinde moral ve motivasyonumu yüksek tutmamı sağlayan ailem ve arkadaşlarıma teşekkürü borç bilirim.

SENA DEDEMEN

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

GAZNELİLER VE BÜYÜK SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE NEDİMLİK

Sena DEDEMEN

Bartın Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mustafa Hizmetli

Bartın-2023, Sayfa: 86

“Gazneliler ve Büyük Selçuklular Döneminde Nedimlik” başlıklı tez çalışmasında; İslam öncesi dönemde varlığı bilinen, Emeviler ve Abbasiler başta olmak üzere Ortaçağ Türk-İslam devletlerinde de varlığını uzun bir müddet devam ettirmiş olan nedimlik müessesesinin Gazneliler ve Büyük Selçuklular döneminde nasıl bir işleyişe sahip olduğu ele alınmıştır.

İslam öncesi ve İslami dönemde olduğu gibi Türk-İslam kimlikli devletlerde de nedimlerin ve nedimlik makamının varlığı bilinmektedir. Bununla birlikte söz konusu müessesenin saray kültürü kapsamında ilk kez bir düzene sokulması ve kurallara bağlanması Sasâni hükümdarı Erdeşir b. Babek devrinde gerçekleşmiştir. Onlardan Emeviler ve Abbasiler’e intikal eden nedimlik müessesesi daha sonra ortaya çıkan Samaniler, Büveyhiler ve Saffariler gibi emirlikler ile yine aynı coğrafyaya tamamen veya kısmen hâkim olan Gazneliler ve Büyük Selçuklular gibi Türk-İslam devletlerinde de varlığını sürdürmüştür.

Gazneliler ve Büyük Selçuklular döneminde varlığını devam ettiren müessesede hükümdarın saray içerisinde yanında bulunan nedimlerin yanı sıra edebi kişilikleriyle ön planda olan birçok nedim şair bulunmuştur. Hükümdarlar, birçok şairi saraylarında himâye ederek onlara verdikleri değeri nedimlik makamıyla taçlandırmıştır. Söz konusu bu şairler

Gazneli Döneminde; Unsurî, Firdevsî, Bîrûnî, Menûçîhrî, Ferruhî-yi Sîstânî, Nâsır-ı Hüsrev, Esedî Tûsî, Gazayirî-ı Râzî'dir. Selçuklu döneminde ise; Muizzî, Enverî, Nizamî-i Gencevî, Meshetî Gencevî, Müntecebüddîn Bedî'dir. Bu şairlerden Unsurî, saraydaki şairlerin reisi olarak melikü's-şuarâlık görevine getirilmiştir. Böylece şairlerin yazdığı her şey önce Unsurî'ye daha sonra sultana ulaşmıştır. Bu önemli görevin yanında anlık söylediği şiirler ile hükümdar ve diğer devlet erkânını etkilemiş ve büyük bir servete sahip olmuştur. Firdevsî, Sultan Mahmud'a yazdığı *Şehname* adlı eserinde ilk hicviye örneğini verirken aynı zamanda dönemin tarihi ile ilgili geriye büyük bir eser bırakmıştır. Ferruhî, ramazan ve kurban bayramları, nevruz, mihricân ve sede gibi önemli günler için yazdığı kasideler sayesinde herkesin beğenesini toplamıştır. Bîrûnî, şairlik vasfının yanı sıra ilime ve bilime dair "*el-Kânûnü'l-Mes'ûdî*" "*Tahdidü nihâyâtî'l-emâkin*", gibi eserler ortaya koyarak Gazneli döneminin kültür hayatına önemli katkılarda bulunmuştur. Selçuklu döneminde şairlerin meliküş'suarılığını yapan Muizzî, yaptığı tasvirler sayesinde dönemin en iyi şairleri arasında yerini almıştır. Enverî, sultanlar ile yaptığı seferler doğrultusunda yazdığı kasideleri ile büyük bir tarihe tanıklık etmemizi sağlamıştır. Hükümdarın yanında yer alan nedimlerin yalnızca erkek olmayışı da dikkat çeken bir başka konu olmuştur. Meshetî, gibi önemli bir kadın şairin şiirdeki yetenekleri, musikideki ustalığı ve sesindeki büyüleyici etki onu Sultan Sencer'in nedimi yapmış ve saraydaki önemli şairler içerisinde yerini almıştır. Söz konusu kişiler bilge kişilikleri, hoş sohbetleri, şiir ve musikideki yetenekleri ile hükümdarın en yakın sohbet arkadaşı nedimler arasına girmeyi başarmışlardır. Böylece İslam öncesi ve İslami dönemde varlığı bilinen nedimlik müessesesinin, Gazneli ve Büyük Selçuklu döneminde saray kültürünün gelişmesinde ve şekillenmesinde oynadığı önemli rollerle tarihte silinmez izler bıraktığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Abbasiler, Gazneliler, nedimlik müessesesi, saray, Sasaniler, Selçuklular

ABSTRACT

M.Sc. Thesis

BOON COMPANİONSHIP IN THE GHAZNAVİD AND GREAT SELJUK PERİODS

SENA DEDEMEN

Bartın University

Graduate School

Department Of History

Thesis Advisor: Prof. Dr. Mustafa HİZMETLİ

Bartın-2023, pp: 85

In his thesis titled "Nedimlik in the Period of Ghaznavids and Great Seljuks"; It is discussed how the institution of courtiers, which was known to exist in the pre-Islamic period and continued its existence for a long time in the Medieval Turkish-Islamic states, especially the Umayyads and Abbasids, operated during the Ghaznavids and Great Seljuks periods.

The existence of courtiers and the rank of courtiers is known in the states with Turkish-Islamic identity, as in the pre-Islamic and Islamic periods. However, the institution in question was first regulated and regulated within the scope of palace culture by the Sassanid ruler Erdeşir b. It took place during the Babek period. The institution of servants, which was handed down from them to the Umayyads and Abbasids, continued to exist in later emirates such as the Samanids, Buwayhids and Saffarids, and in the Turkish-Islamic states such as the Ghaznavids and the Great Seljuks, which dominated the same geography completely or partially.

In the institution, which continued its existence during the Ghaznavids and Great Seljuks periods, there were many courtier poets who were prominent with their literary personalities, as well as the courtiers who accompanied the ruler in the palace. The rulers patronized many poets in their palaces and crowned their appreciation with the rank of courtiers. These poets in question were during the Ghaznavid Period; Unsurî, Firdevsî, Bîrûnî, Menûçîhrî, Ferruhî-yî Sîstânî, Nâsır-ı Hüsrev, Esedî Tûsî, Gazayirî-ı Râzî. During the Seljuk period; Muizzî, Enverî, Nizamî-i Gencevî, Meshetî Gencevî, Müntecebüddîn Bedî. Unsurî, one of these poets, was appointed to the position of melikü's-şuara as the head of the poets in the palace. Thus, everything written by the poets first reached Unsurî and then the sultan. In addition to this important duty, she impressed the ruler and other state officials with the poems she recited spontaneously and acquired a great fortune. While Firdevsî gave the first example of satire in his work titled Şehname, which he wrote to Sultan Mahmud, he also left behind a great work about the history of the period. Muizzî, who was the king of poets during the Seljuk period, took his place among the best poets of the period thanks to his descriptions. Another noteworthy issue was that the courtiers accompanying the ruler were not only men. The talents of an important female poet like Meshetî in poetry, her mastery in music and the fascinating effect of her voice made her a servant of Sultan Sencer and she took her place among the important poets in the palace. The people in question managed to become among the courtiers, the closest companions of the ruler, with their wise personalities, pleasant conversations, and talents in poetry and music. Thus, it can be said that the courtier institution, which was known to exist in the pre-Islamic and Islamic periods, left indelible traces in history with the important roles it played in the development and shaping of palace culture during the Ghaznavid and Great Seljuk periods.

Keywords: Abbasi, Courtier, Ghaznavids, Sassanids, Seljuks Place.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	
BEYANNAME.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
EKLER DİZİNİ.....	xi
KISALTMALAR.....	xii
1. GİRİŞ VE LİTERATÜR ÖZETİ.....	13
2. MATERYAL VE YÖNTEM.....	16
2. NEDİMLİK KAVRAMI ve NEDİMLİK MÜESSESESİ.....	17
3. 1. Nedimlik Kavramı.....	18
3. 2. Nedimlik Müessesesinin Ortaya Çıkışı.....	19
3. 3. Arap İslam Dünyasında Nedimlik Müessesesi ve İşleyişi.....	20
3.4. Nedimlerde Bulunması Gereken Özellikler.....	25
4. GAZNELİ DÖNEMİNDE NEDİMLİK.....	29
4.1. Gazneli Döneminde Nedimlik Müessesesi ve İşleyişi.....	29
4.2. Gazneli Döneminde Öne Çıkan Nedimler.....	40
4.2.1. Unsurî.....	42
4.2.2. Firdevsî.....	44
4.2.3. Menûcihrî.....	45
4.2.4. Ferruhî-yi Sîstânî.....	47
4.2.5. Nâsır-ı Hüsrev.....	49
4.2.6. Esedî Tûsî.....	50
4.2.7. Gazayirî-ı Râzî.....	51
4.2.8. Bîrûnî.....	51
5. BÜYÜK SELÇUKLU DÖNEMİNDE NEDİMLİK.....	55
5. 1. Büyük Selçuklu Döneminde Nedimlik Müessesesi ve İşleyişi.....	55
5.2. Büyük Selçuklu Döneminde Öne Çıkan Nedimler.....	59
5.2.1. Muizzî.....	59
5.2.2. Enverî.....	62
5.2.3. Nizamî-i Gencevî.....	64

5.2.4. Mesheti Gencevî	65
5.2.5. Müntecebüddîn Bedî.....	66
5. 3. NizâmülMülk’e Göre Nedimlik Müessesesi	67
6. SONUÇ	70
KAYNAKÇA.....	73
EKLER	79
ÖZGEÇMİŞ	

EKLER DİZİNİ

Ek	Sayfa
No	No
EK 1. Gazneli şairler ve Firdevsi bahçede	80
EK 2. Gazneli şairlerin bahçede meclisi ve Firdevsi'nin namaz kılması	81
EK 3. Sultanın eğlence meclisi, Firdevsi ve müneccimler	82
EK 4. Evhadüddîn-i Enverî'nin divanından minyatürlü bir sayfa	83

KISALTMALAR

a.g.e.	: Arařtırmada Geçen Eser
a.g.m.	: Arařtırmada Geçen Makale
s.	: Sayfa
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
DİA	: Diyanet İřlam Ansiklopedisi
İA	: İřlam Ansiklopedisi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
ev.	: Çeviren
Haz.	: Hazırlayan

1. GİRİŞ VE LİTERATÜR ÖZETİ

Ortaçağ Türk-İslam devletlerinde büyük önem taşıyan saraylar, devlet merkezi oldukları için kalabalık, kuralları bakımından sıkı, hükümdarın özel hayatını içinde bulundurmaları dolayısıyla gösterişlidir. Hükümdarı içeriye ve dışarıya karşı görkemli göstermek için nizamı sıkı bir yapıya sahiptirler. Bu doğrultuda saraylar, bir düzen içerisinde yönetilmek adına bir teşkilat olarak karşımıza çıkmaktadır. Gazneli ve Büyük Selçuklu Döneminde de oldukça önemli noktada yer alan saray teşkilatının içerisinde her bir müessesesinin başlıca görevleri bulunmakta, bu görevler içerisinde hükümdar ile iletişimi güçlü olan birçok kişilerde yer almaktadır. Bu görevler doğrultusunda nedimlik müessesesinin hükümdarın şahsına olan yakınlığı, hükümdar ile olan iletişimi göz önüne alındığında diğer müesseseler kadar öne çıktığı görülmektedir.

Gazneli ve Büyük Selçuklu döneminde saray, ayrıntılı bir teşkilata sahip olmakla birlikte saray içerisinde görevlendirilen her makam sahibinin ayrı ayrı yetkileri bulunmaktadır. Saraylarda bulunan görevliler hükümdarın özel hayatında doğrudan doğruya yer almış olduğundan hükümdarın şahsına bağlı bu kişiler güvenilir kişilerden seçilmelidir. Bu kişilerden bir kısmı yüksek makamda yer alırken diğer bir kısmı ise hükümdarın emri doğrultusunda ona hizmet eden kişiler olmuştur. Bu kişiler kimi zaman hükümdarla birlikte savaşa katılmış kimi zaman da mevkilerine uygun hizmette bulunmuşlardır. Gazneli ve Büyük Selçuklu devletlerinde saray görevlileri bulundukları konumlara göre saray büyükleri ve küçükleri olarak ikiye ayrılmıştır. Sarayda bulunan bu kişiler hükümdarın genel anlamda her zaman yanında bulunmuşlardır. Gazneli döneminde saray görevlileri şu şekildedir; Hâcib-i Buzurg ve Hâcibler, Âğâçî, Perdedâr, Nâib, Nedîm, Emîr-i Hares, Silâhdar, Cândâr, Emîr-i Âhûr, Kedhüdâ, Gulâm, Atabeg, Vekîl-i Der, Serheng, Resûldâr, Mertebedâr, Hazînedâr, Câmedâr, Ferrâş, Şarâbdar, Çâşnîgîr, Emîr-i Şikâr, Yatâk, Saray Casusları, Nânbâyân-ı Hâsse, Hâfız-ı Kütüb, Şairlik Dairesi (Palabıyık, 2002: 6). Büyük Selçuklu döneminde saray teşkilatının Gazneli dönemine kıyasla daha da genişlediği ve görevlilerin sayısının arttığı görülmektedir. Büyük Selçuklu saray görevlileri şu şekildedir; Büyük Hâciblik, Emîr-i Perdedâr, Vekil-i Der, Vekil-i Has, Üstâd el-Dâr, Emîr-i Âhur, Emîr-i Alem, Emîr-i Bar, Emîr-i Câmedâr, Emîr-i Çâşnîgîr, Han-Sâlâr, Emîr-i Hares, Emîr-i Meclis, Emîr-i Silâh, Emîr-i Şikâr, Bâzdar, Taştâdâr, Şarâbdar, Şarâb-hâne, Hazine, Seyyar Hazine, Hazinedâr, Sâkî, Çavuşlar, Nedimler, Maskara, Rikâb-dâr, Münecim, Üstâd-ı

Saray, Ferraş, Firaşhâne, Meş'aleciler Emîri, Emîr-i Mahfil, Emîr-i Meydan, Âbdâr, Ser-muzedâr, Hâdim, Vuşak, Mihmandâr, Tercüman, Cellâd, Münadî, Saray Muhafızları, Bohçadâr, Saray Kâtibi, Çevgâdar (Merçil, 2011: 51-242).

Bu tez çalışmasında ele alınan konunun odak noktasını, İslam öncesi dönemlerde varlığı bilinen, bununla birlikte ilk kez bir düzene koyulması (saray kültürü anlamında) Sasâni Devlet'ine dayanan ve müesseseleşme ile beraber saraylı uygulamalarda yükselme süreçlerini Gazneli ve Büyük Selçuklu devletlerinde tamamlayan nedimlik müessesesi oluşturmaktadır.

İslam öncesi dönemlerden itibaren saray teşkilatının önemli unsurlarından birisi olan nedimlik müessesesinin tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişimler, saray teşkilatında nedimlik müessesesine duyulan ihtiyaç, nedimlik müessesesi içerisinde bulunan nedimlerin hükümdarlar ile aralarında bulunan yakınlıkları, nedimlik makamına getirilen kişilerde aranan özellikler ve makama getirilen kişilerin geçtikleri eğitim süreçleri ile alakalı bilgilere temel kaynaklar ve araştırma eserler ışığında ulaşılmaya çalışılmıştır.

Literatür taraması yapılırken nedimlik müessesesinin odak noktası ve kapsamı dâhilinde bilgi veren oldukça az esere ulaşılmıştır. Verilen bilgilerinin yanında da elde edilen eserlerde nedimlik kavramı, kavramın hangi dönemde ortaya çıktığı, nedimlerde bulunması gereken özellikler ile ilgili olan bilgiler genelde bir bütün halinde verilmemiş, daha çok parçalar ya da satır arası bilgiler halinde yer almıştır. Söz konusu bu eserlere örnek olarak; Ebû Osmân El-Câhız'ın *Saray Âdâbı Kitâbü't- Tâc fî ahlâk'l-mülûk* (El-Câhız,2015), İbnü't-Tıktaka'nın *El-Fahri* (İbnü't Tıktaka, 2016), İbn Habib'in *El-Muhabber* (İbn-i Habib, 2018), Nizamü'l-Mülk'ün *Siyasetname* (NizamülMülk, 2009), İbn -Nedîm'in *el-Fihrist* (İbnü'n-Nedim, 2019), Ravendî'nin *Rahat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr* (Ravendî, 1999), Reşidüddîn Fazlullah'ın *Camiü't-Tevarih* (Reşidüddîn, 2010), Beyhakî'nin *Târih-i Beyhakî* (Beyhakî, 2019), İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fî't-Târih* (İbnü'l Esîr, 1986), Hanefî Palabıyık'ın *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı* (Palabıyık, 2002: 198) gösterilebilir.

Yukarıda verilen eserlerden özellikle Gazneli ve Büyük Selçuklular döneminde nedimlik makamı hakkındaki bilgilere *Siyasetnâme*'de ve *Tarih-i Beyhaki*'de tesadüf edilmiştir. Bu eserlerden özellikle *Siyasetname* de nedimliğin ne olduğu ve nedimlerde ne gibi özelliklerin bulunduğu hakkında teferruatlı bilgiler yer almıştır. Bununla birlikte kökeninin İslam

öncesine dayandığı anlaşılan nedimlik müessesesi ile alakalı İbn Habib'in *El-Muhabber* adlı eserinde verdiği bilgiler de oldukça kayda değerdir. İbn Habib'in verdiği bilgilere göre Kureyş'in ileri gelenlerinin bir nedimi bulunmaktaydı ve kabile mensuplarıyla yakın arkadaşlık kuran başka kabileden biri onların nedimi sayılmaktaydı (İbn Habîb, 2018: 183-184). Bu eserde Eski Ahid'de sözü edilen içkili eğlenceler ve memurların uymakta zorunlu olduğu kurallardan da bahsedilmektedir. Bu bağlamda özellikle söz konusu kurumun ortaya çıkışı ve Arap-İslam devletlerine nasıl intikal ettiği açısından bu eser ayrı bir önem arz etmektedir.

Yukarıda örnek gösterilen eserler dışındaki eserlerde, yani Ebû Osmân El- Câhız'ın *Saray Âdâbı Kitâbü't- Tâc fî ahlâk'l-mülûk*, İbnü't-Tıktaka'nın *El-Fahrî*, İbn -Nedîm'in *el-Fihrist*, Ravendî'nin *Rahat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, Reşîdeddîn Fazlullah'ın *Camii't-Tevarih* ve İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fî't-Târîh adlı* eserlerinde ise nedimlik müessesesi hakkında birçok bilgi ortaya çıkmaktadır. Bu bilgiler şu şekildedir; nedimlik makamına getirilen kişiler tabakalar halinde bulunurdu. İlk tabakada büyük musiki üstatları, ikinci tabakada bilgi ve şeref ehli olan sohbet arkadaşları, üçüncü tabakada ise çalgıcı ve okuyucular vardı. Bu konuda önemli noktalardan biri de her tabakanın repertuarının kendine has olmasıdır. Üstatlar yalnız yükseltildikleri takdirde birinci tabakada çalabiliyorlardı. Bu eğlencelerde bazı sultanlar nedimleri ile aralarına perde koydurmayı tercih etmiştir. Bunun sebebi ise zevklerinin, sefa ve cefa anlarının gözükmesini istememeleri olmuştur (El-Câhız, 2015: 27-29).

Nedimlik makamına getirilen nedimler sadece musiki ve şiirle uğraşmazdı. Onlar her konuda bilgi sahibi olmalarıyla tanınırlardı. Bu sebeple nedimlik makamına ulaşmadan önce bir eğitimden geçmeleri gerekirdi (Bozkurt, 2006: 509-510). Nedimler sadece hükümdarı eğlendirmez, onlara ilim ve kültür konularında sohbet arkadaşı olur yanlışlarında doğruyu gösterir ve sultanın zor anlarında gerekirse kendi canlarını ortaya koyarlardı. Aldıkları eğitim sırasında sultana nasıl davranmaları gerektiği gibi uyarılarda bulunurken nasıl bir yol izleyecekleri gibi iletişim bilgilerini de öğrenirlerdi. Bu konuşmalarda yanlış bir söylem, yanlış bir davranış sergiledikleri takdirde hayatları ipteki cambaz kadar tehlike altında olabilirdi (El-Câhız, 2015: 27-29).

Nedimlik makamına getirilmeden önce geçtikleri eğitimin yanı sıra nedimlerde aranan birçok özellik bulunuyordu. Bir nedim görgülü ve faziletli olmalıdır. Nerede ne

konusacağına bilmeli, güler yüzlü, kimsenin bilmediği konularda bilgi sahibi olmalıdır. Güzel yazı yazmalı, şiir okumalı, çevgan, tavla ve satranç oyunlarını da iyi oynamalıdır. Dürüst, ahlaklı olmalıdır. Sırt tutmasını bilmedir (Ravendî, 1999: 374). Padişahı yeri geldiği zaman geçmişten örnekler vererek uyarmalı yeri geldiği zaman da padişah ne yapar ne ederse “bravo”, “çok yaşa” diyerek padişahı cesaretlendirmeliydi (Nizâmülmülk, 2009: 123-124).

İslam öncesi dönemlerde varlığı bilinen nedimlik müessesesi kurumsallaşma sürecinin en yüksek safhasını Gazneli ve Büyük Selçuklu devletlerindeki uygulamalarda göstermiştir. Bu sebeple tez çalışmasının konu itibarıyla önemi, çalışmanın aynı zamanda sebebini de oluşturmaktadır. Nedimlik müessesesinin Gazneli ve Büyük Selçuklu dönemlerinde geçirmiş olduğu değişimler, nedimlerde bulunması gereken özelliklerin dönemler içerisinde gösterdiği farklılıklar, hükümdara bu kadar yakın olan nedimlerin Gazneli ve Büyük Selçuklu dönemlerinde seçilme aşamaları, hükümdarın çok güvendiği bu kişilerin nedimlik dışında başka görevlerde bulunup bulunmadığı ve hükümdara yakınlık derecelerinin nasıl olduğu gibi konular açıklanmaya çalışılmıştır. Bunun yanında nedimlik müessesesi ile ilgili müstakil bir çalışmanın olmaması da bu konunun incelenmesinin nedenleri arasındadır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Tarihte bilgi esas olup bilgiye ulaşmak asıl gerekliliktir. Her disiplinin kendine ait çalışma metotları bulunmaktadır. Tarih çalışmasında da evreler kendine özgü biçimdedir.

Çalışmamızda uygulanan tarama modelinde öncelikle konuyla ilgili veri analizi yapılmıştır. Bu noktada tarihsel gerçekliğe uygun olacak en güvenilir kaynaklara ulaşmaya çalışılmıştır. Önemli olan, var olanı değiştirmeye kalkışmadan gözlemleyebilmektir.

Dönemin ana kaynaklarından elde edilen bulgular konuyla alakalı kitap, makale, doktora tezi gibi modern bilimsel araştırmalarla desteklenmiş ve X. ve XIII. yüzyıllardaki nedimlik müessesesi karşılaştırmalı ve bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu konuda nedimlik müessesesinin saray teşkilatının içerisindeki yeri, ortaya çıkışı, ilk kez kurala bağlanması, nedimlerde bulunması gereken özellikler, nedimlerin aldıkları eğitimler ve nedimlerin giyim kuşamda nasıl oldukları araştırılmıştır. Bu araştırmalar akabinde ele alınan dönemlerde ne gibi değişimlerden geçtikleri de ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Tezde uygulanacak yöntem ve araştırma teknikleri veri toplama araçları ve analiz yöntemleri dâhil ilgili literatüre atıf yapılmıştır. Ele alınan konu, ön çalışma yapılarak belirgin ve tutarlı bir şekilde ayrıntılı olarak açıklanmış, bu yöntem ve tekniklerin tezde öngörülen amaç ve hedeflere uygun hale getirilmiştir. Bunun yanında bilginin saf ve temiz bir şekilde ortaya konulmasına da oldukça dikkat edilmiştir. Gerekli analiz ve değerlendirmeler yapıldıktan sonra bilgi fişleri, birbirleriyle karşılaştırılmış, ilişkilendirilmiş ve tez taslağında yer alan başlıklar da dikkate alınarak bir araya getirilmiştir. Son olarak tez okuyucuya sunulmuştur.

2. NEDİMLİK KAVRAMI ve NEDİMLİK MÜESSESESİ

İnsanoğlu yaratılışı gereği konuşma ve iletişim kurma ihtiyacı hissetmiştir. Toplumlara hükümlanlık yapan liderler de çevrelerinde daima rahat iletişim kurabilecekleri kişilere yer vermişlerdir. Tarih boyunca hükümdarlar hükümet işlerinden arta kalan zamanlarda

mutluluklarını ve sevinçlerini paylaşmak, hüznlerini ve sıkıntılarını geride bırakmak için sohbet arkadaşları edinmiştir. Bu doğrultuda Gazneli ve Selçuklu sultanları da saraylarında sohbet ve işret meclisleri düzenlemişlerdir. Bu meclislerin en önemli konuklarından biri de nedimler olmuştur. Nedimler, Sultanın meclisinde bulunarak onunla sohbet arkadaşlığı yapmış, hükümdarın daima yakınında yer almıştır. Dolayısıyla nedimlik müessesesi, saray teşkilatında büyük bir öneme sahiptir. Bu bölümde; nedimlik kavramı ve müessesesi ele alınacaktır.

3. 1. Nedimlik Kavramı

Nedim kavramı genellikle hükümdarın meclisinde bulunan hükümdarın çok yakınında olan kimseler için kullanılmıştır. Kavramın, nadima (nedman) “*pişmanlık*” fiilinden geldiğini öne süren J. Sadan; bazı yazarların bu konuda fikir ayrılıklarına düştüğünü, bu pişmanlığın nedimlerden mi yoksa hükümdarların sarhoş olduktan sonra yaptıkları söz ve davranışlarından mı olduğunu tartışmıştır (Sadan, 1993: 850).

Nüdema (Devellioğlu, 2017: 990) ve Nedman (Devellioğlu, 2017: 956) sözcükleriyle yakın anlam taşıyan kavram sözlükte “*kadeh arkadaşı, dost*” olarak geçmektedir. Pakalın’a göre nedim; Arapça bir kelime olmakla beraber can ciğer olan yakın dost, birbiriyle konuşan arkadaş, sohbet eden demektir (Pakalın, 1993: 667). Devellioğlu ise nedim kavramını açıklarken; sohbet ve içki arkadaşının yanı sıra tatlı konuşan, büyükleri fıkra ve hikâyeleriyle eğlendiren hükümdarların içki ve eğlence meclislerinde olan kimseler olarak tanımlamıştır (Devellioğlu, 2017: 956).

İslam Ansiklopedisinde geçen “*NADÎM*” içki arkadaşı olarak tanımlanırken aynı zamanda kralların ve zenginlerin en yakın dostu olarak da aktarılmaktadır. Bu sebepten dolayı bir nedim, hükümdarlarla birlikte yemek-içmek, satranç oynamak, avlara gitmek ve onların eğlencelerine eğlence katmak zorundadır (Sadan, 1993: 850-851).

Söyleyebiliriz ki nedimler iyi kişilikleri, bilgelikleri, çeşitli marifetleriyle de saray teşkilatında oldukça önemli bir konumda yer almaktadır. Yalnızca padişahın içki meclislerin

de içki arkadaşı olmanın yanı sıra ortamı güzelleştirecek sohbetlerle, yeri geldiğinde şiirlerle ortama huzur veren kimseler olması da oldukça önem arz etmektedir. Hükümdarın en iyi dinleyicisi, en iyi yol göstericisi olan nedimler, iyi bir tahsil ve terbiye görmüş olmalı, zekâları ve zarif kişilikleri ile de dikkat çekmelidirler.

3. 2. Nedimlik Müessesesinin Ortaya Çıkışı

Tarih boyunca hükümdarı gerek bilge kişilikleriyle gerekse hoş sohbetleriyle eğlendirmek, dinlendirmek için saraylarında onlara arkadaşlık eden kimseler bulunmuştur. Türk İslam devletlerinde ve Roma gibi batılı ülkelerde hükümdarların saraylarında bu kimselere rastlanmaktadır.

Batıda Roma İmparatorluğu'nun son dönemlerine gelindiğinde de bu geleneğe uyan imparatorların olduğunu söyleyebiliriz (Hizmetli, 2018: 625-634). Kurallara bağlanarak iletlenen nedimlik müessesesi her ne kadar Sâsani döneminde gerçekleşmiş olsa da kökeninin İslam öncesi döneme dayandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Corci Zeydan'ın verdiği bilgilerde; Cahiliye devrinde Münzir hükümdarı Numan bin el Münzir'in Şüreyk bin Adiy adında bir nedimi bulunmaktaydı. Bu tarihi olayda Numan bin el Münzir bir durumdan dolayı her yıl biri "*yevm-i bereket*", biri "*yevm-i nehust*" iki gün tahsil etmiştir. Yevm-i nehust günü ilk gördüğü adamı öldürtmeye karar veren Numan, bu günde Tay kabilesinden Hanzala bin Ebi Afra'yı görmüş ve onu ölüme mâhkum etmiştir. Ancak Hanzala, çocuklarının geleceklerini düzenlemek için Numan'dan bir sene müddet istemiştir. Numan ise Hanzala'dan bir kefil istemek kaydıyla onu serbest bırakacağını sözünü vermiştir. Bu kefil ise Numan'ın nedimi Şüreyk bin Adiy olmuştur. Şüreyk bedevilerin sadakat ve erdemlerinden dolayı kendi canı pahasına bu kefareti kabul etmiştir. Hanzala ise tam bir sene sonra Numan'ın yanına gelmiştir. Bu olay Araplar arasında dilden dile dolanan gerçek bir hikâye olarak aktarılmaktadır (Zeydan, 2012: 242-243).

Bu olaydan anlaşılacağı üzere nedimlik müessesesi İslam öncesi dönemden itibaren saraylarda ön plana çıkmakla beraber hükümdarın ve nediminin birbirine karşılıksız duyduğu güvenle birlikte sağlamlaştırılmış ve diğer Türk-İslam devletlerine de aktarılmıştır.

3. 3. Arap İslam Dünyasında Nedimlik Müessesesi ve İşleyişi

İnsanlar beraber bulunduğu kimselerin huyunu ve suyunu almaktadır. Bir nedim hükümdarın aklını göstererek faziletini ispat eder. Hükümdar yanında ciddi insanlara ihtiyaç duyduğu gibi kendisini eğlendiren ve güldüren kişilere de ihtiyaç duymuştur. Bu sebeple hükümdara nedimlik etmek ve onunla birlikte yaşamak tarih boyunca mühim bir mesele olmuştur.

Arap toplumlarında ise cahiliye dönemi ile birlikte sefa ve lüks içinde olmak isteyen bir topluluk oluşmaya başlamıştır. Bu nedenle hükümdarlar, etraflarında çok sayıda şair, nedim ve şarkıcı gibi kimseler bulundurmışlardır. Yine bu dönemde manevi sorumluluklarını azaltmak amacıyla da şair, nedim ve şarkıcılara büyük miktarda bağışlar yapmışlardır (Zeydan, 2012: 731). Buna örnek olarak Büveyhi hükümdarı Rükne'd-Devle'nin vezirinin, ünlü edebiyatçı İbnü'l- Amid hükümdarın oğlu Azdü'd-Devle'nin gazabına uğramadan önce sıkıntılarını silip atmak için bir meclis kurdurduğu ve bu mecliste nedimleri, şarkıcıları, çalgıcıları huzurunda altın kadehlerle birlikte onlara büyük zevk-i sefalar yaşattığını gösterebiliriz (Zeydan, 2012: 747).

Hükümdarlar, eğlence ve içki meclislerinde oyun ve eğlencesi olan, cesaretli, mizahı kuvvetli, nasihatı ve öğütleri yerinde veren kişilerle olmak istemişlerdir. Bu sebeple nedimleri ilk kez bir düzene koyan, hükümdarlık kurallarını, maiyetini ve halkı yönetme siyasetini öğrendiğimiz kişiler Acem hükümdarları olmuştur. Nedimleri bir düzene koyarak bu kavramın müessese olmasını sağlayan onları kurala bağlı yöneten kişi ise Bâbek oğlu Erdeşir'dir (El-Câhız, 2015: 25).

Erdeşir, nedimleri üç tabakaya ayırmıştır:

1. Soylu süvariler ve prensler ilk tabakadadır.
2. Hükümdarın nedimleri, şeref ve ilim ehlinde sohbet arkadaşları ikinci tabakadadır.
3. Komiklik yapan hokkabazlar, oyun ve eğlenceyle uğraşan kimseler ise üçüncü tabakadadır.

Bu tabakalarda hükümdar ile aynı mecliste olan kişiler arasında on arşın, yine hükümdar ve oturanlar arasında on arşın mesafe bulunmaktadır. Bu tabakaların karşılarında kendilerine eş değer hizalarıyla hayranlık bırakan musikişinaslar, ikinci sınıf müzisyenler ve çalgıcılar bulunmaktadır. Erdeşir'in böyle kurallar çerçevesinde eğlence meclislerini düzenlemesinin sebebi hükümdar için basit ve seviyesiz kişilerle konuşmaktan kötü bir şey olmadığı

düşüncesi olmuştur (El-Câhız, 2015: 28). Halk ve idareciler arasında sıkı bir hicâb¹ geleneğinin, İranlılardan alındığı açık bir şekilde görülmektedir. Bu gelenek Emeviler’de gözüktüğü gibi ilk Abbasi halifesi Saffah’tan X. Abbasi Halifesi Mutevekkil’in zamanına kadar bazı değişikliklerle birlikte de devam etmiştir. Diğer Türk-İslam devletlerinde ise bu gelenek katı bir şekilde olmasa da mevcudiyetini koruyarak devam etmiştir. Gazneli ve Büyük Selçuklu dönemlerinde divanlarda saray erkânı ve nedimler belirli bir düzende oturmaktadır.

Bir başka gelenek ise Halifelerin nedimleri ve müzisyenlerinden ayrı kalmayı tercih etmeleridir. Bu sebeple nedimleri ve müzisyenleri arasında perdeler bulundurmışlardır. Bu gelenek Bâbek’in oğlu Erdeşir’den Yezcedir’e kadar ve daha sonra Emevi, Abbasi ve diğer Türk-İslam devletlerinde görülen bir gelenek olmuştur. Bu perdelerin hükümdara olan uzaklıkları yirmi arşın kadardır. Bu perdeyi korumakla görevli kişiye “Hürrem Baş” (El-Câhız, 2015: 30) ya da “Perdedar” (Zeydan, 2012: 650) denilmektedir. Bu meclislerde perde hareket ettirilene kadar ve görevli verilen emri yerine getirene kadar kimse ağzını açamaz hayır ve şer bir şeyler söyleyemezdi.

Arap toplumlarında Emeviler ile birlikte değişen bir zihniyet görülmektedir. Emevi destekçilerinin zevk ve sefaya düşkünlüklerinin arttığı ellerindeki servetleriyle hanlar, saraylar ve köşkler yaptırarak buralarda hizmetkâr ve cariye istihdamı yaptıkları bilinmektedir. Bu paralar şairlere, nedimlere ve maiyet halkına da olduğu gibi aktarılmıştır (Zeydan, 2012: 652-653).

Emeviler’de Muâviye, Mervân, Abdülmelik, Velîd, Süleyman, Hişâm ve Mervân b. Muhammed dönemlerinde nedimler arasında birer perde bulunurdu. Diğer Emevî Halifeleri ise nedimlerin ve şarkıcıların yanında dans eder, çıplak durur ve zevk ve sefalarına devam ederlerdi (El-Câhız, 2015: 31).

Yezid b. Abdülmelik dönemine kadar Acem ve Arap hükümdarlarının bu adetlerini sürdürdüğünü ancak Yezid b. Abdülmelik döneminde üst tabaka ve alt tabakanın karıştığını, eğlenceyi seven tabiatının ona galip geldiğini söyleyebiliriz.

¹ Hükümdarların halkla karışma adetlerine denmektedir. İranlı Ardeşir zamanından itibaren kullanılmaya başlanmıştır (Çelebi, 1998: 429-430).

Abbasi saraylarında İran geleneğinin benzer bir şekilde devam ettiğini söylemek mümkündür. İlk Abbasi halifesi Ebu'l Abbas es-Seffâh'ın (750-754) ilk günlerinde nedimlerle birlikte eğlenmiş yaklaşık bir sene sonra ise perde arkasına çekilmiştir. Halife, huzuruna gelen nedim, şarkıcı veya hokkabazları hiçbir zaman geri çevirmez küçük büyük harçlık ya da hilat gibi hediyeler vererek huzurundan gönderirdi. Bugün yapacağı hiçbir iyiliği ertelememiştir.

Diğer bir halife Ebu Cafer el-Mansur (754-755) ise eğlencesini perde arkasından yapmıştır. Meclislerinde söylenen şarkıdan oldukça zevk alıp eğlenmiştir. Ancak eğlence ve oyun meclislerinde bulunan nedimleri ve diğerler saray görevlilerine bir karış toprak bile vermemiştir.

Halife Mehdi (775-785) bir sene kadar perdenin arkasında eğlenmeyi tercih eden halifelerdendir. Daha sonra nedimlerine gözükme karar almıştır. Değişen kararının sebebinin ise insanların yüzünde ki sevinç ve ona sevinç veren kişileri görmek olduğunu söylemiştir. Hoş sohbetiyle, güler yüzüyle ve elinin açıklığı ile tanınan halife bir nediminin sohbeti ona sıkıcı gelse ve o ortamdan bıksa bile oldukça sabırlı davranır ancak bir zaruret halinde oradan ayrılırdı.

Tahammülsüz ve kötü zan besleyen kişiliği ile tanınan el- Hâdî (785-786) ise sanata oldukça düşküncü. Bunu da yanında bulunan musiki sanatkârlarıyla göstermiştir. Musiki anlayışını pek eğlendirmeyen ve orta musikiden seçen halife dinlediği şarkı kendisini coşturduğunda da o şarkıcıya bir milyon dirheme varan armağanlar vermiştir (El-Câhız, 2015: 33).

Harun Er-Reşîd (786-809) Abbasi halifeleri içerisinde şarkıcılara çeşitli mertebe ve tabakalar veren halifedir. Tabakada ki kişiler mertebelerine göre ödülleri ve harçlıklarını alırlardı. Hiçbir halifenin kapısında Hârûnürreşid de olduğu kadar âlim, şair, fakih, kurna, kadı, kâtip, nedim ve muşikinaslar yoktu (İbnü't-Tıktakâ, 2016: 147). Sanatında parlayan alt tabakada ki kişileri üst tabakaya çıkartırdı. İkinci tabakada çalan İshâk Bersum'u bir emriyle birinci tabakaya taşıması buna örnek olarak gösterilebilir (El-Câhız, 2015: 35). Halife aynı zamanda kendisine coşku veren sanat seviyesi yüksek şarkılar dinlendiğinde bunu icra eden kişilere yüz bin veya iki yüz bin dirheme yakın hediyelerde vermiştir.

Mevsîlî'ye vermiş olduğu on iki yüz bin dirhemde buna bir örnektir. Halifenin içki meclislerinde sadece has cariyeleri bulunur kimi zaman bu meclislerde eğlenir kimi zamansa sakın kalmayı tercih ederdi (El-Câhız, 2015: 33-35).

Halife Emin (809-813) ise nedimleri ile arasındaki mesafeden bir haberdirdi. Eğlenceye ve oyuna düşkünlüğü ile tanınmıştır. Nedimleri ile perde geleneğini bir yana bırakır, nerede ve nasıl oturduğunu hiç umursamazdı. Oldukça cömert kişiliği ile tanınan halifenin eğlendiği zamanlarda hanedanlardan birisine tekne dolusu altın verdiğini kaynaklar bize nakletmektedir (İbnü't-Tıktakâ, 2016: 159; El-Câhız, 2015: 35-36).

Halife Me'mûn ise ilk yıllarında babasının yolundan giderek uzun süre nedimleri ile arasında perde ile eğlenmeyi tercih etmiştir. Daha sonraları nedimleri ile birlikte eğlencesini sürdürmüştür (El-Câhız, 2015: 36).

Halifelerden Ebu Cafer Vâsik (842-847) ise halifelerin musikide en bilgisidir. İyi bir ud sanatkârı olan halife aynı zamanda yeni şarkılar da bestelemiştir. Sarayında şiir ve musiki geceleri düzenleyen halife İshak Mevsîlîyi nedimleri arasında bulundurmuş ve bazı seferlerinde de yanında götürmüştür (Hizmetli, 2018: 629).

Halife Mütevekkil (847-861) içki ve eğlence meclislerinde oldukça eğlenirdi. Kurduğu meclislerde şairler, edipler ve dalkavuklar bir arada bulunurdu. Nedimleri arasında şair Buhtûri (ö.284/897), Müberred (ö.286-900), Ebü'l-Anbes Saymerî (ö.275/888) bulunmaktadır (Hizmetli, 2018: 629). Nedimleri ile oldukça keyifli ve eğlenceli vakit geçiren halifenin kendisini güldürdükleri için bu üç nedimine on bin ile on beş bin dirhem arasında bahşişler verdiği aktarılmaktadır.

Meşhur İran Hükümdarı Nuşirevan-ı Adil'den itibaren süre gelen bir diğer gelenek ise huzurda bulunanların hükümdarın yanından ayrılırken bir işaret ile çekilmesidir. İran hükümdarlarının birçok çekilme işaretleri bulunurdu. Kimi nedimlerinin huzurdan çekilmeleri için bir ayaklarını uzatır, nedimler de vakitlerinin geldiklerini anlayarak çekilirlerdi. İran hükümdarlarından Firuz'un ise Corci Zeyda'nın verdiği bilgilerde çekilme vakti geldiğinde gözlerini ovuşturduğunu ve böylece nedimlerinin çekilip gittiklerini görmekteyiz (Zeydan, 2012: 765).

Emevi ve Abbasi dönemlerinin gerek halifelerinde gerek valilerinde bu İran geleneği benzer işaretlerle ve yahut sözlerle devam etmiştir. Örneğin; Abdülmelik bin Mervan elinde bir hizran bulundurur bunu yere bırakır ve huzurundakiler çekilmeleri gerektiğini anlardı. Bir diğer verebileceğimiz örnek Me'mun'un orta parmağını başparmağına geçirmesidir. Böylece huzurda bulunanlar oradan ayrılır, ayrılırken de yüzleri halife tarafına çevrili de olsa gerisin geri yürüyerek orayı terk ederlerdi.

Gerek Emeviler de gerekse Abbasilerde düzenlenen içki ve eğlence meclisleri sadece halifelerin saraylarında gerçekleştirilmemiştir. Vezirler, emirler, valiler ve diğer yüksek düzeydeki devlet adamlarının da kendi saraylarında düzenledikleri içki ve eğlence meclisleri olmuştur. İbnü'l-Furat'ı bu duruma örnek olarak gösterebiliriz. İbnü'l-Furat vezir olmadan önce nedimlerine, meclis arkadaşlarına yaslanacak yastıklar verirdi. Vezir olduktan sonra ise meclislerinde bu yastıkları beğenmeyerek yeni yastıklar getirilmesini emretmiştir (İbnü't-Tıktakâ, 2016: 192).

Emevilerle birlikte başlayan diğer dönemlerle de devam eden bir diğer konu nedimlerin sefa ve zevk dışında da kullanılmalarıydı. Bunlardan en önemlisi nedimlerin hafiye ve ajan olarak kullanması olmuştur. Saraylarda yetişen cariyeler ve gulamlar halifelerin güvenlerini kazandıktan sonra vezirlere ve valilere nedim, şarkıcı ya da saki olarak gönderilir, onlar da böylece gizli kalan şeyleri halifelere naklederlerdi (Zeydan, 2012: 661-662). Bir nedimin elçi olarak seçilmesi oldukça emniyetlidir. Çünkü elçiler, padişaha hizmet etmiş kişiler olmalı, hafızası güçlü ve ferasetli kişiler arasından seçilmelidirler (Nizâmülmülk, 2009: 112). Bunun yanında nedimler yalnızca musiki ve şiir alanlarında başarılı olanlardan seçilmezlerdi. Nedimler arasında ilim, kültür ve yetenek sahibi olan nedimler de bulunuyordu.

Mecliste bulunan her tabakanın bir başı ve sonu bulunmaktadır. Hükümdar kalkmak ya da oturmak için hareketlendiği zaman her tabakanın önce başı oturur ya da kalkar sonra diğerleri aynı hareketi sergilerdi (El-Câhız, 2015).

Mısır ve Endülüs'te kurulan İslam devletlerinin de daha sonraları Emevi ve Abbasilerin İranlılardan aldıkları teşrifat kurallarını uyguladıklarını, bunula birlikte nedimlerin bir müessese haline gelerek işleyişlerinin devam ettiğini görmekteyiz (Zeydan, 2012: 764-765).

3.4. Nedimlerde Bulunması Gereken Özellikler

Acem hükümdarlarından başlayarak Emevi ve Abbasi dönemlerine uzanan, daha sonra da Türk-İslam devletlerinde görülen nedimliğin bir edep ve adap çerçevesinde sürdürüldüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Bu konuda nedimlerde bulunması gereken özellikler, nedimlere verilen görevler ve aldıkları eğitimler hakkında bilgiler bulunmaktadır.

Hükümdarın nedimi tabiatı gereği iyi huylu ve erdemli olmalıdır. Erdeşir; “Bir hükümdarın basit ve seviyesi düşük kimselerle oturmasının hükümdara zararlı olacağını, edepli, şerefli ve soylu kişilerle oturmasının ise hükümdara yararlı olacağını dile getirmiştir” (El-Câhız, 2015: 28). Nedimler hükümdar söze başlamadan konuşmamalı ve bir istekte bulunmamalıdır.

Hükümdar konuşmasını bitirene kadar onu dikkatle dinlemedirler. Çünkü hükümdar aynı sözü iki kez konuşmaz ve tekrar etmez. Eğer bir söz hakkı tanınıp konuşmaya başlayacaklarsa acele etmeden, sözleri karıştırmadan ve el kol hareketleri göstermeden bunu yapmalıdırlar. Hükümdara karşı konuşmalarında oldukça dikkat olmalı “Hey adam”, “Beni bir dinle!” gibi kelimeler kullanmamalıdırlar (El-Câhız, 2015: 66-67).

İnsanın biyolojik, ahlaki ve psikolojik yapısındaki eylemleri etkileyen kan, balgam, kara safra ve sarı safra gibi rahatsızlıklar nedimlerde bulunmamalıdır. Küçük abdesti, tükürmesi ve esnemesi çok olmamalıdır çünkü hükümdarın istediği her an sağlıklı bir şekilde yanında bulunmalıdırlar. Nedimler aynı zamanda bedensel sağlıklarının yanında zihinsel olarak da rahat olmalıdırlar. Bir nedim âşık olduğu zaman o aşığını düşünecek bir sevdanın içinde olmamalıdır. Bu durum onun tabiatını ve mizacını etkilememelidir (El-Câhız, 2015: 49).

Erdem sahibi olan nedimler, hoş sohbetliyle hükümdarı dinlendirmelidir. Çünkü onlar hükümdarlarının hem en iyi dinleyicisi hem en iyi anlatıcısıdırlar. Erdeşir; içki meclislerinde nedimleri ile sohbetini unutmamak için iki kâtip tutmuştur. Bu kâtiplerden biri sözleri tekrarlar diğeri ise tüm söylenenleri yazardı. Sabah olduğunda ise mecliste tüm söylenenler hükümdara okunurdu (El-Câhız, 2015: 29). Böylece Erdeşir, yaptığı sohbetlerde kendisinin hatalarının yanında kimin nasıl bir dinleyici ve anlatıcı olduğunu ayık kafayla ölçer ve tartardı.

Nedimler sarhoşluk anlarında yaptıklarından dolayı cezalandırılmazlardı. Ancak normal bir mecliste ve yahut işret meclislerinde hiçbir sarhoşluk belirtisi olmazsa yaptıkları hükümdar tarafından hatasına göre cezalandırılırdı. Eğer bir nedim fazla içerek bedenine zarar veriyorsa hükümdarı tarafından durdurularak içmesine son verilirdi (El-Câhız, 2015: 37).

Eğlencenin yanında nedimler, hükümdarlarla birlikte en ciddi konuları konuşabilen kişi olmalıdır. Hükümdarın yanlışlarında bunu hükümdar anlamadan ona dolaylı yollarla göstermeleri gerekir. Çünkü onlar aynı zamanda hükümdarın dostudurlar. Hükümdarın müneccimlerden seçerek göreve getirdiği bazı nedimleri bulunmaktadır. Bu nedimler hükümdar için uygun vakit ve saati gözetmeli, uğur ve uğursuz zamanları bildirmeli ve hükümdarın icra edeceği işi zamanına uygun yapmasını sağlamalıdır (Nizâmülmülk, 2009: 105).

Bir nedim yemesine içmesine, oturup kalkmasına çok dikkat etmeli, tüm görgü kurallarını iyi bir şekilde uygulamadırlar. Hükümdarın yanında aynı sofradan yemek yiyecekleri zaman o sofradan tok bir şekilde kalkmamalıdır (El-Câhız, 2015: 52). Hükümdarın sofrasından ve meclisinden hükümdar istemediği sürece kalkmalarına izin yoktur. Onlar yalnızca hacet görmek için bulundukları ortamdan ayrılabilirler (El-Câhız, 2015: 27). Kimi hükümdarlar ise nedimlerini sadece yedikleri ve içtiklerinin yararları zararları konusunda bilgi almak, sağlık ve bedenlerine uygun yiyecekler seçmeleri konusunda görevlendirmişlerdir (Nizâmülmülk, 2009: 105).

Nedimler, mizacı kuvvetli kişiler olmalarının yanı sıra zeki kişilikleri ve saygın hareketleriyle de dikkat çekmelidirler. Hükümdar şakalaştığı, güldüğü zaman bir nediminin başkalarının yanında o hareketleri yapmasını istemez, saygısını her daim göstermesini beklemektedir. Bu hususta nedim hükümdara bakamaz, gülemez ve şaşıramazdır (El-Câhız, 2015: 46).

Nedimler, ilimde, bilimde, astrolojide ve tarihte bilgileriyle hükümdara sohbetlerin de eşlik etmelidirler. Genellikle hükümdarın içki ve eğlence meclislerinde yanında olmasını istediği nedimleri şiir ve musikiden de iyi anlamırlar. Çünkü hükümdarlar gecesini kısaltacak kendisini eğlendirecek, şiirlerle onu coşturacak kişileri yanında istemektedir (El-Câhız, 2015: 50). Aynı zamanda nedimlerin sohbet meclislerinde içeceği içkilerin özellikleri yine hükümdarları tarafından belirlenmelidir (El-Câhız, 2015: 27-28).

Hükümdarların devlet işlerinde de en güven verdikleri kişiler arasında olan nedimleri güzel yazı yazabilen kişiler olmalıdırlar. İyinin ve kötünün farkında olmalı yerine göre ciddi yerine göre şakacı tehlike anlarında ise kendisini hükümdara siper etmekten çekinmeyecek cesaretle kimseler olmalıdırlar.

Nedimler av, çevgan, güreş gibi bulundukları dönemin sporları hakkında mutlaka bilgi sahibi olmalıdırlar. Bu oyunlar oynanırken hükümdarlarına isim ve künyesi ile hitap edilmemelidir. Oyunları hükümdarları birlikte oynarken hükümdar hangi haklara sahip ise nedimleri de o haklara sahip olmaktadır. Bu haklar; nedimin atının hükümdarın atının önünde olması, hakkını vermemesi, yarışlarda geri kalmamak, oyunlarda hükümdar yenecek diye ağırkanlı oynamamak gibi haklardır (El-Câhız, 2015: 51).

Hükümdarın yakınında bulunan kişiler ve nedimler hükümdar kan aldıracağı, hacamat yaptıracığı ve ilaç içeceği gün bunları yapamaz. Çünkü hükümdarın kanını akıttığı gün kimsenin kanını akıtmaya hakkı yoktur. Hükümdarın kişisel bakımlarında yaptığı işlemlerde tek olmalıdır. Örneğin; hükümdar bir koku sürdüğünde nedimlerinin ona dokunmamaları gerekir çünkü o koku yalnızca hükümdara ait bir koku olmalıdır (El-Câhız, 2015: 55).

Hükümdarlar özel günlerde ve bayramlarda (nevrüz ve mihrican) hediye kabulü için tören yapmaktadırlar. Bu günlerde hükümdarın şairleri şiirlerini, hatipleri hutbesini ve içki dostu nedimleri ise turfanda meyve sebzesini getirmelidir (El-Câhız, 2015: 81).

Nedimlerin ne tür bir eğitimden geçtiklerine dair maalesef ki kaynaklarda yeterli bilgilere rastlanmamaktadır. Bu hususta saray adabında; bir nedimin hükümdarı konuşmadan konuşması ve bir istekte bulunması durumunda hükümdarın istediği gibi davranmadığı için sarayın işlerini düzenleyen kişiler tarafından eğitime alındığından ve ancak bu eğitim tekrar alındıktan sonra huzura girmesine de izin verildiğinden bahsedilmiştir (El-Câhız, 2015: 39). Bu makama getirilen kişilerin ilim, bilim ve irfan sahibi olmalarından anlaşılacağı üzere her türlü konuda fikirlerini beyan edecek kadar bilgiye sahip olmaları ve tüm alanlara hâkim olmaları gerektiğinden yukarıda bahsetmiştik. Bozkurt, nedimlerin göreve başlamadan önce özel bir eğitimden geçtiğini söylerken onların bu eğitimde hükümdarın sohbet ve içki meclislerin de nasıl oturup kalkacaklarına, nasıl yemek yiyeceklerine hükümdarın mutlu ve mutsuz anlarında neler yapacaklarına dair eğitimlerden geçtiklerini söylemektedir (Bozkurt, 2006: 509).

Abbasi ve Emevi saraylarında kıyafetlerde tercih edilen renk genellikle siyah olmuştur. Ancak nedimlerin kıyafetlerinde dönemlere göre değişiklikler olduğunu söylemek mümkündür. İbnü't Tıktakâ, sarayda kullanılan siyah rengin yanı sıra içki meclislerinde renkli kıyafetlerin tercih edildiğini El-Fahri'de bizlere aktarmaktadır. İçki meclislerinde bir gelenek haline gelmiş olan renkli kıyafetlerden nedimler kırmızı, sarı ve mavi renkte elbiseler giymektedir. Buna örnek olarak vezirlerden Cafer b. Yahya el Bermekî'nin içki meclisine boyalı kıyafetlerle gelmeyince Abdülmelik tarafından ona boyalı elbiseler tahsis edilmesi ve daha sonra içki sofrasına oturulup sohbet edildiğini verebiliriz. Nedimlerin kullandığı kırmızı, sarı ve mavi tek renk kıyafetleri yanında tüm renkleri içerisinde bulunduran rengârenk kıyafetler giyildiği de verilen bilgiler arasındadır. İçki meclislerinde nedimlerin giydiği bu renkli kıyafetler kimi zamanda devlet kademesinde bulunan kişiler tarafından içki meclislerinde giyilmektedir (İbnü't-Tıktakâ, 2016: 154). Vezirlerden eğlenceye düşkün olan Cafer B. Yahya'nın ava çıktığı bir zamanda nedimleri ile içki meclislerinde boyalı kıyafetler giyerek kadeh tokuşturdukları buna verebileceğimiz en güzel örnek olabilir (Atmaca, 2020: 331).

Hilal es-Sabi ise; nedimlerin altın işlemeli sarık, iç elbise ve “mübettana” adında bir üst elbise ile bir cübbe giydiklerini bize aktarmaktadır (Bozkurt, 2006: 509-510). Daha sonraki dönemlerde Gazneli döneminin önemli şairleri arasında bulunan Ferruhi'nin söylediği bir beyitler sayesinde kemer ve külah giyme iznini aldığı bilgisine ulaşmaktayız (Devletşâh, 1977: 80).

Nedimlerin giyim ve kuşamları hakkında elimizde fazla bir bilgi bulunmasa da verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere kıyafetler dönem dönem değişiklik göstermiştir. Abbasi ve Emevilerden sonraki Türk İslam devletlerinde boyalı kıyafetlerin mevcudiyetini koruyup koruyamadığını ne yazık ki verilen bilgilerden dolayı bilemiyoruz. Yalnızca tüm dönemler için nedimlerin güzel yüzleriyle, temiz kıyafetleri ve temiz kokularıyla dikkat çekmeleri gerektiğini söyleyebiliriz.

4. GAZNELİ DÖNEMİNDE NEDİMLİK

Hükümdarı ayna gibi yansıtan nedimler, Gazneli Devleti saray teşkilatında önemli yere sahip olmuşlardır. Bu bölümde Gazneli devrinde nedimlik müessesesi, işleyişi ve dönemin öne çıkan nedimleri ele alınacaktır.

4.1. Gazneli Döneminde Nedimlik Müessesesi ve İşleyişi

Gazneli hükümdarlarının saraylarında nedim bulundurmaları Acem hükümdarlarından itibaren süre gelen bir gelenek olmuştur. Acem hükümdarlarından itibaren mevcut olan bu gelenek Gazneliler'e oradan da Büyük Selçuklular'a geçerek bir müessese haline gelmiştir. Nedimler kimi zaman sosyal alanlarda kimi zaman ise siyasi meselelerde etkili olmuştur.

Gazneli döneminde ise sultanların nedimlerinin siyasi olmaktan ziyade ağırlıklı olarak sosyal görevlerde bulunduklarını görmekteyiz.

Nedimler, hükümdarların hayatlarında oldukça önemli yerlere sahiptirler. Çünkü bir nedim hükümdarla birlikte yaşayarak onun erdemini göstermektedir. Bir insanın nasıl bir adam olduğunu sormak yerine arkadaşlarına bakmak çok daha mantıklı olacaktır. Çünkü arkadaşlar birbirlerinin gittiği yoldan giderler (Ravendî, 1999: 374). Bu sebeple hükümdarın yanında iyilik ve kötülüğün farkında olan arkadaşları ve nedimleri bulunmalıdır. Gazneli dönemi muteber kaside şairlerinden Bû-Hanîfe-i İskâfî'nin bir kasidesinde nedimler ile alakalı şu beyit geçmektedir; *“Onun sağlam fikir ve düşüncesi kendisinin veziri, güzel huyu ise nedimidir.”* (Beyhakî, 2019: 350).

Hükümdarların nedimleri aynı zamanda yüzü gözü temiz, güler yüz gösteren kişilerden olmalıdır. Çünkü onlar hükümdarlarının yanından bir dakika olsun ayrılmazlar. Hükümdar istediği her mecliste önemli kişilerin yanında nedimlerini de bulundurmaktadır.

Nedimlerin bu kadar önemli bir pozisyonda olmaları için de birçok özelliğe sahip olmaları gerekmektedir. Bir nedim şiir, astroloji, tıp, kur'an, tefsir, fıkıh gibi ilimlerden anlamalıdır (Keykavus, 2006: 158). Her çeşit ilimlerden fikri bulunması gereken nedimin ruhunun dostunun da kitap olması gerekir (Ravendî, 1999: 375). Bunların yanında hükümdarın sevdiği o dönem ki oyunları (tavla, satranç) iyi bir ustalıkla oynamalıdır.

Gazneli döneminde Sebüktegin'den itibaren saraylarda birçok nedim bulunmuştur. Gazneli Mahmud ve Mes'ud dönemlerinde nedimlik müessesesinin daha bir ön planda olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Enveri bu konuda (Palabıyık, 2002: 198); Gazneli saraylarında iki türlü nedim bulunduğunu söylemiştir. Bu nedimlerden biri iç (derûnî) nedim, diğeri ise dış (birûnî) nedimdir. Bu nedimlerin aralarında herhangi bir rütbe farklı olmadığını söyleyen Enveri, yalnızca dış (birûnî) nedimlerin sarayda sürekli bulunmadıklarını ve davet meclislerine katıldıklarını söylemiştir. Bu nedimler meclis bittikten sonra sarayı terk ederler ve diğer meclise kadar sarayda bulunmazlardı (Beyhakî, 2019: 657). Bu hususta dış (Birûnî) olarak nitelendirilen nedimlere örnek olarak Emir Muhammed'in talep ettiği zaman mutriplerinin, kavallerinin ve nedimlerinin saraya gittiğini gecenin sonunda ise herkesin tekrar eve dönmesini örnek olarak gösterebiliriz (Beyhakî, 2019: 60).

Gazneli hükümdarları yanlarında tedbirli ve akıllı nedimler bulundurlardı (Beyhakî, 2019: 92-93). Akıl sahibi kimseler oldukları içinde bu kişilerin kalpleri merhametli olurdu. Bazı nedimler yüksek ailelerin anlı şanlı kişilerinden seçilirdi. İlk olarak akıllarına daha sonra erdemli oluşlarına ve en önemlisi dünya görmüş kişiler olmalarına dikkat edilirdi. Bu özellikler ile seçilen nedimler, hükümdarın hâcibleri tarafından bir hafta boyunca gözetilir daha sonra her hususta şefaati istenerek serbest söz söyleme ruhsatı verilirdi (Beyhakî, 2019: 93-94).

Seçilen nedimler, hükümdarın sinirlendiği bir olayda hükümdara karşı çekinmeden şefkatle yaklaşmalı tatlı dil göstererek o olayı iyi görmesini sağlamadır. Bunun yanında hükümdarların sinirli anlarında verdiği kararları imza ettirmemelidirler. Çünkü Gazneli hükümdarları verdiği emirleri sarhoşluk anlarında üç gün imza ettirmezlerdi bu sayede sinirleri geçtikten sonra pişman olacağı kararlar vermelerini engellemiş olurlardı (Beyhakî, 2019: 93).

Hükümdar gerek duyduğu her mecliste ve her anında yanında nedimlerini bulundurmaktadır. Bu yüzden nedimlerinde tahammül edemediği üç olay vardır; hükümdârın izni olmadan devlet işlerine karışılması, hükümdarın sırlarının ifşa edilmesi ve en önemlisi hakka tecavüz edilmesidir (Beyhakî, 2019: 192). Bu hususa örnek olarak; Emir Mesud'un nedimlerinden Bû-Nâim'in o dönemlerde Emir Mesud'un has naiblerinden Nuş Tegin'e âşık olduktan sonra başına gelenleri verebiliriz. Emir Mes'ud bulundukları bir işret meclisinde Nâim'in bakışları ve hareketlerinden dolayı ortada olan aşkı anlamıştır. Nâim'e oldukça sert bir tepki veren Mes'ud onu oğlancılık yapmakla suçlamış ve cüretkâr davranışlarının ardından da bir kaleye hapsedirip tüm mal varlığını Nuş Tegin'e bağışlatmıştır (Beyhakî, 2019: 379).

Nedimler, genellikle hükümdarın en yakın dostlarından seçilmektedir. Bazı mertebelerden nedimlik makamına getirilen kişiler olabildiği gibi nedimlik makamından da bazı mertebelere tayin edilen kişiler olmuştur. Nizamü'l-Mülk bu konuda bir memuriyete tayin edilen kimsenin nedimliğe alınmaması gerektiğini bunun yanında nedimlerinde başka görevlere atanmaması konusunda tavsiyelerde bulunmuştur (Nuhoğlu, 1995: 218). Ancak bu durum Gazneli saraylarında ki tayinler için pek mümkün değildir.

Gazneliler de özellikle Sultan Mahmud ve Mesud dönemlerinde saraylarda bahsedilen tayin olayları oldukça fazladır. Sultan Mes'ud döneminde babası zamanında dostluğu bilinen çok

büyük hizmetler vermiş olan Danışmend Nedim Hasîri bir gün saraya çıkıp gelmiştir. Sultan bunun üzerine Hasîrî'ye getirdiği haberler ve sadakati için nedimlere verilen çok önemli bir hil'at giydirerek nedimlik mertebesine getirmiştir (Beyhakî, 2019: 43). Ardından Hasîrî'ye bazı hizmetkârlarını görevlendirmiştir. Bu hizmetkârlar Hasîrî'ye hizmet ve saygıda kusur etmeden kendisini kutlamış ardından da hizmet etmek adına evlerine kadar gitmişlerdir.

Bu konu ile ilgili bir diğer olay ise Bû-Sehl-i Hamdevi ve ve Emir Mahmud arasında geçen olaydır. Bû-Sehl-i Hamdevi'ye dargın olan Emir Mahmud, Mes'ûd-i Leys'in araya girmesiyle dargınlığa bir son vermiştir. Bu olaydan sonra Bû Sehl Emire elli bir dinar hizmet bedeli ödemiştir. Emir ise ona mükemmel bir hil'at vererek meclisinde nedimliğe tayin edilmesini emretmiştir (Beyhakî, 2019: 576). Yine daha önceden Emir'in nedimi olan daha sonra Irak hazîni görevine tayin edilen Bu'l Hasan-i Kerecî'ye (Beyhakî, 2019: 309) yapmış olduğu hizmetlerden ötürü tekrar nedimliğe getirilerek Emir'in emriyle hil'at giydirilmiştir (Beyhakî, 2019: 577). Toplanan bir divanda Sultan Mahmud Ubeydullah'ı Serahs sâhib-i berîd'liğiyle beraber nedimleri arasına girmesini emretmiştir (Beyhakî, 2019: 127). Buradan anlaşılacağı üzere yapılan tayinler yalnızca divandan divana gerçekleşmiyordu. Sultanlar devlet işleriyle ilgilenen kişileri nedimlik göreviyle de şerefledebiliyordu.

Gazneli dönemi hükümdarları eğlenceye oldukça önem verirlerdi. Onların meclisleri eğlence ve sohbet içerisinde geçerdi. Meclislerinde mutripler çalar hükümdarlar ise nedimleri ile hoş sohbetler ederek neşeli zamanlar geçirirlerdi. Bu meclisler Gazneli hükümdarlarının devlet işlerinden bunaldığı zaman sığındığı, devletle alakalı önemli kutlamalar olduğu zaman ilk akla gelen meclisler olmuştur. Bu konu ile ilgili şair Münettebbî'nin kasidesinde ki bir beyiti şu şekildedir; “*Padişahın eğlence meclisini ve onun savaşını görmüş olmalısın. Onun zafer ve neşesi de hesaba sığmaz*” (Beyhakî, 2019: 258).

Gazneli hükümdarlarının en hassas olduğu konulardan biri adalet konusudur. Adaleti olmayan bir hükümdar mevcudiyetini koruyamaz. Devlet işlerinde adaletli tutumlarıyla ön plana çıkan Gazneli hükümdarları bu adaleti eğlence ve içki meclislerinde de büyük bir titizlikle göstermişlerdir. Emir Mes'ud, şehzadesi Mevdud'un yola çıktığı bir zamanda Bağ-i Fîrûzî'de şarap meclisini toplamıştır. Emir'in bir emriyle yanındakiler bağa giderek gerekli hazırlıkları yapmaya başlamışlardır. İç saraya elli sürahi ve satgin (büyük kadeh) koymuşlardır. Emir tarafından satginlerin hepsinin eşit olması emri verilmiştir. Bu konu

hükümdar tarafından oldukça dikkat edilen bir konudur. Her satgin yarım batman (men)² kadardır. Bu mecliste mutripleri çeşitli şiirler okumuş, maskaralar eğlencelerine eğlence katmıştır. Emir in nedimleri, hâcibleri, vezirleri ise zevk ve sefa dolu bir gün geçirmişlerdir. O gün birçok kişi³ sarhoş olmuş bazıları sarhoş olarak kaçıp gitmiş ya da ferraşlar⁴ tarafından sürüklenerek dışarıya çıkartmışlardır. Bu mecliste Emir Mes'ud tam yirmi yedi tane yarım batmanlık satgin içmiştir (Beyhakî, 2019: 625). Sonunda ise edep ve terbiyesini kaybetmeden kalkıp abdestini alarak öğle namazını kılmıştır. Hükümdarlar işret meclislerinde bile içilen içkinin herkes tarafından eşit ve adaletli olmasına oldukça dikkat etmektedir.

Yapılan devlet meclislerinin yanında bazı zamanlarda da şarap meclislerinde hükümdar devlet işleriyle alakadar olurdu. Bu yüzden pek tadı olmaz ve nedimleriyle birlikte neşelenemezdi (Beyhakî, 2019: 239-392). Bu günlerde hükümdar tek başına şarap içebilir devlet erkânını ve nedimleri meclisine almak istemezdi. Eğer hükümdarın düşünceli bir zamanı ise yakınındaki hâcibleri ya da vezirleri onu neşelendirmek için yiyecek içecek hazırlığı yaparak mutripler ve nedimlerini toplatırlar ve şarap meclisleri düzenlerlerdi. Sultan Mesud'un neşesinin olmadığı günlerden birinde Sultana, Bû-Sehl tarafından böyle bir meclis hazırlanarak nedimleri ve yakınlarıyla güzel bir gün geçirmesi sağlanmıştır. Aynı zamanda bu meclislerde edebi sohbetler de yapıldı (Beyhakî, 2019: 557). Bunun aksi durumları da olabiliyordu. Hükümdarlar kimseyle sohbet havasında olmak istemez ve nedimlerini ve diğer saray görevlilerini meclise buyur etmezdi. Nedimleri olmadan da kendi başlarına oldukça eğlenceli zamanlar geçirir ve içebilirlerdi (Beyhâki, 2019: 445).

Gazneli dönemi nedimleri eğlence meclislerinin yanında hükümdar istediği sürece devlet işlerine de müdahil olabiliyorlardı. Hükümdarlar istediği zamanlarda nedimlerini seferlerde yanlarında götürüyorlardı (Beyhakî, 2019: 423). Bunun yanında da mezalim, vezaret meclislerinde bulunan nedimler bazı zamanlarda da hükümdarın devlet ile alakalı bir sorunu veya olayında hükümdarın yanında oluyorlardı. Hükümdar destek almak istediği zamanlarda nedimlerine konuyu anlatır, sorular yöneltir ve fikirlerini sunmalarını isteyebilirdi (Beyhakî,

² Beyhâki, bu ağırlık ölçüsünün zaman ve döneme göre değişkenlik gösterdiğini ve tam olarak karşılığının bilinmediğini söylemektedir (Beyhakî, 2019: 415).

³ Bu kişiler; Bu'l Hasan, Tabib Bû'l- Alâ, Halil-i Davud, Bû-Naim, Dâvud-i Meymendi olarak kaynaktan geçmektedir (Beyhakî, 2019: 625).

⁴ Cami, medrese ve vakıf gibi yerlerin temizlik işleriyle uğraşan kişi (Yazıcı ve İpşirli, 1995: 408-409).

2019: 437-438). Nedimler ise hükümdarı pür dikkat dinleyerek fikir vermeleri gereken yerlerde fikirlerini sunarlardı. Buna örnek olarak; bir gün Gaznin kutvalinden bir mektup gelmiş ve mecliste bulunan nedimlere de bu mektup okunmuştur. Bunun sebebi nedimlerinde fikirlerinin alınmak istenmesidir. Okunan mektup nedimleri şaşkına çevirmiş, akabinde söz söylemek isteyen nedimler konuya dâhil olmuştur (Beyhakî, 2019: 576).

Acem hükümdarlarından süre gelen bir gelenek olan ve Gazneli dönemi hükümdarlarının da sıklıkla uyguladığı bir durum vardır. Bu durumda nedimler devletin mühim işleri için haber getirir ve götürürlerdi. Bu haberleri ise ilk olarak dönemin hâcelerine kâğıt yazdırarak yaparlardı. Hâceler ise bu kâğıtları hükümdarlarına ilettirirlerdi (Beyhakî, 2019: 127). Hükümdara gönderilecek haberler yine hâce tarafından nedimlere görev verilerek yaptırılır ve hükümdara ilettirilirdi (Beyhakî, 2019: 250). Hükümdarların bütün hükümet işlerini danıştıkları has nedimleri de bulunmaktaydı. Bu nedimler genellikle uzun yıllar devlet için mükemmel işler yapmış kişiler olurlardı. Bu kişilerden biri ise Emir Mahmud zamanında nedimlik yapmış Mahmud'un el üstünde tuttuğu daha sonra Mes'ud döneminde de yaptığı işlerde ki titizlikleriyle, becerisiyle ve zekâsıyla tanınan kişi Ebu'l- Kasım İbrahim b. Abdullah-i Hasîrî'dir (Beyhakî, 2019: 195-196).

Nedimler, haber göndermelerinin yanında sultanlarının emrettiği gizli işleri de yapıyorlardı. Mesela Sultan Mahmud müşrifleri ve nedimlerini devreye sokarak Herat'ta bulunan ve şehzadeligini orada geçiren Emir Mesud'un gizli evini görmeleri için görevlendirmişti (Beyhakî, 2019: 105-106).

Gazneli dönemi hükümdarlarında cenk ve bir av tutkusu bulunmaktaydı. Bu sebeple ava gitmeyi çok severlerdi. Her ava gittiklerinde de yanlarında mutlaka mutriplerini, nedimlerini ve yakın adamlarını götürürlerdi (Beyhakî, 2019: 168, 222). Avdan sonra şarap meclisleri kurarak gecelerini güzel geçirmelerini sağlardı.

Emir Mes'ud bir gün Tirmiz tarafına av merasimi yapmak için devlet erkânı, nedimleri ve mutripleriyle yola çıkmıştı. Bu diğer avlardan biraz farklıydı çünkü türlü türlü hayvanlar ele geçiriliyordu. Avdan sonra o gece çok uzun bir gece olmuş avlanan hayvanlar yenmiş ve içilmiş ardından eğlence eşliğinde gece tamamlanmıştı. O gecenin sabahında Mes'ud yine atına binmiş ve bu sefer Ceyhun kenarına doğru gitmişti. Mes'ud'un gelen gemilerini görenler kaleyi süslemişti. Emirin yanında bulunan erkânı ise hazır olan kalenin diğer

tarafında dizilmişti. Emir, nedimleri, mutripleri ve köleleri başka gemilerle birlikte kalenin ayağına kadar geldiler. Kaleden borazanlar ve davullar çalındı devlet erkânı yerleri öperek sevinçlerini dile getirdiler (Beyhakî, 2019: 222-223). Gazne mutfağına has yemekler hazırlandı⁵. Bu gün herkes yedi ve şarap içti. Gemilerde ki ve Tirmiz de ki mutripler çaldılar. Üç yüzden fazla kadın oyuncu ve davullar bu eğlenceye eşlik ettiler. Beyhâki bu olaydan bahsederken; bu âlemin hiçbir yerde bir mislinin görülmediğini bizlere aktarmaktadır.

Hükümdarların nedimleri akıllı ve erdemli kişiler olmalarının yanında çok iyi sır da tutabilmelilerdir. Hükümdar herhangi bir konuda onlara kayıtsız şartsız güvenmelidir. Gazneli dönemi hükümdarlarının bu konuda güvendiği birçok nedimleri bulunuyordu. Bu sebepten dolayı diğer dönem hükümdarları gibi onlarda belirledikleri bazı nedimlerini elçilik görevi ile görevlendirmişlerdir.(Yılmaz, 2021: 124-125). Bazı elçilik görevlerinde nedimlerin yanında güven duyulan sadakatinden kuşku duyulmayan kadı görevlendirmeleri de yapılmaktaydı.

Bu hususta Emir Mesûd, Karahanlı Hükümdarı Kadir Han ile yapacağı ahit, akit ve ittifakı yenilemek için güvendiği nedimi olan Hâce Ebu'l Kasım-i Hasîrî ve Tebbânîlerin ileri gelenlerinden kadı Bû-Tâlib-i Tebbânî'yi bir mektup ve iki tane müşâfêhe ile elçi olarak göndermiştir (Beyhakî, 2019: 181). Emir Mes'ud'un nedimlerine verdiği bu elçilik görevi oldukça önemli bir mesele olmakla beraber güven duygusunu da açık bir şekilde ortaya konulmasıdır. Yazılan mektupta gönderilen elçilerine duyduğu güven, has nedimi olarak gördüğü Ebu'l Kasım-i Hasîrî için söylediği övgü dolu sözler şu şekildedir; *“İşte şu anda kardeşim ve mutemedim Ebu'l-Kasım İbrahim b. Abdullah-i Hasîrî – Tanrı izzetini daim etsin- benim meclisimin mutemetlerimden olup has nedimlerimin derecesindendir. Babam Emir merhum, onu çok muhterem ve aziz tutar, bütün hükümet işlerini ona danışır. Bugün ise daha işe yarayacak haldedir. Bana babamdan yadigâr kalmış, onun ehliyet ve samimiyeti bence zahir olmuştur. Bizim selam ve dualarımızı siz hana erişirmek, tarafımızdan memur olduğu vazifeyi yerine getirmek, bunu tam ve mükemmel bir surette ifa ettikten sonra dönmek üzere tarafınıza elçi olarak gönderilmiştir. Daha mühim bir mesele için kendisiyle gönderilmiş bir müşâfêhe daha vardır. Eğer o hususta bir söz geçmezse onu size arz etmeyecek, eğer lüzum görülürse maksatların hâsıl olması için her halde onu da arz*

⁵ Kaynakta bu yemekler; pişmiş kuzu, balık eti, turşu ve pişmiş ekmek olarak geçmektedir (Beyhakî, 2019: 222-223).

edecektir. Bizim kendisine olan itimadımız o derecedir ki eğer bu hususta sorgu sual kapısı açılrsa çok uzun sürer. Onun söylediği söz bizim ağzımızdan çıkmış gibidir. Söylenilmesi lazım gelen sözleri burada birkaç celsede bize söylemiş ve tekrar bize sormağa lüzum kalmaması ve hem işi tamamıyla bitirip dönmesi için bunların cevapları kendisine söylenmiştir.” (Beyhakî, 2019: 195-196)

Emir Mesud gönderdiği müşâfeherler de siyasi konuların yanı sıra elçilik görevi verdiği has nedimi Ebu’l Kasım İbrahim b. Abdullah Hasîrî’yi tam bir kardeş gözüyle gördüğünü açık bir şekilde aktarmıştır; *“Ey benim kardeşim ve mutemedim Ebu’l Kasım b. Abdullah-i Hasîrî –Tanrı ömrünü uzun etsin- sen hanın huzur meclisinde hazır olduğun vakit tazim ve tevkir ile bizim selamımızı ona bildir, aradaki dostluk ve birlik için gönderilen tezkerenin kıymetsizliğini en güzel bir surette izah et ve ona bu hakir şeyin yalnız öteden beri mevcut olan âdeti korumak için gönderildiğini söyle, bunun için özür dilendiğini, her iki taraf için lazım olan şeyin birbiriyle sevişmek ve yakınlaşmak olduğunu anlat.”* (Beyhakî, 2019: 196-197).

Bunun yanında devlet için hususi bir önem taşıyan bu müşâfeheleri sonsuz bir güven ve ehemmiyetle nedimine teslim etmiştir. Nedimine duyduğu güvenini, onun söylediği her sözün hükmüne inandığını ve doğru gördüklerini imza buyuracaklarını şu sözlerle yinelemiştir; *“Böyle mühim işler için yapılan ahitnâmelere bu suretle fazla ehemmiyet verilmesi hiçbir zaman ayıp sayılmaz. Bir ahitnâme ne kadar doğru ve ne kadar iyi olursa o kadar faydalı olur. Eğer onların bir mutemedi sana ahitnamenin maddelerinden biri hakkında bir söz söylese onu sen iyi dinle ve hakkıyla cevabını ver. Eğer münazara icap ederse hiç çekinmeden yap. Orada senin gördüğüne göre hüküm verilecektir. Biz senin yaptığına razıyız, senin doğru gördüğünü biz imza buyururuz. Fakat öyle hareket etmelisin ki senin muvafakat ettiğin bir şey bizim saltanatımıza bir noksan getirmesin. Eğer müşkül bir mesele zuhur eder de sen ona bir hüküm vermekten âciz kalırsan ve bizden de o hususta bir emir almamışsan o zaman bizim fikrimizi sor, süratli giden elçilerle (kâsıt) mektuplar gönder, o mesele bu suretle hallolsun. Çünkü bu mühim, büyük ve sürekli bir iştir.”* (Beyhakî, 2019: 196-197).

Elçilik görevi verilen nedimlerin ilim, bilim, kültür ve dil açısından da oldukça iyi olması gerekiyordu. Arapçayı iyi bilen nedimler aynı zamanda şehre bir elçi geldiği zaman onu karşılamakla da görevlendiriliyorlardı. Bağdat’tan El-Kadir Billah’ın ölümünü bildirmek

için gelen elçi, dönemin has nedimleri ve Arapçaları iyi olan Bu'l Hasan-i Kerecî ve Muzaffer-i Hâkimi tarafından on serheng ve bin süvari ile karşılanmıştır. Sebedbâfân mahallesine süslenmiş bir eve götürülerek yedirilip içirilmiştir (Beyhakî, 2019: 269-279).

Gazneli hükümdarları için bir diğer önemli adet ise gelen misafirlerin meclislerde ağırlandıktan sonra evlerinde de güzel bir şekilde ağırlanmalarıdır. Bu sebeple Gazneli hükümdarları bazı içki meclislerinden sonra önemli kişilerin arkasından has nedimleri ve has mutriplerini o kişilerin evlerine göndererek ziyafet verdirirlerdi. Emir Mes'ud'un bu geleneğe önem verdiğini ve uyguladığını söyleyebiliriz. Bir gün Emir Mesud'un meclisinde ağırlanan Sipehsalâr Gâzi evine gittikten sonrada birçok hediye ile birlikte evinde de ağırlanmıştır. Emir tarafından Sipehsalâr'a gönderilen hediyeler; iki altın sini, iki sürahi şarap, mezeler ve nergis dolu bir vazodur. Bu hediyeler Emir'in emri ile birlikte ferraşlar ile beraber gönderilmiştir. Bunların yanında Has nedimi Bu'l- Hasan-i Kerecî ve üç tane has mutripini de Sipehsaları eğlendirmeleri ve şarap içerken eşlik etmeleri için evlerine göndermiştir. Sipahsalar bu hediyelere karşılık nedimlere at, altın işlemeli koşum takımı, esvap ve Türk köle hediye etmiştir. Mutriplerini de esvap ve gümüş hediyelerle birlikte ikramlar verip güzel bir şekilde ağırlamışlardır. Aynı şekilde Emir Mes'ud meclisinde bulunan ve meclisten daha sonra ayrılan Eryaruk'a da has nedimi Muzafferî ve üç mutripini göndermiş ve eğlencelerine devam etmelerini sağlamıştır (Palabıyık, 2002: 223). İşret meclislerinin yanında hükümdarlar devlet erkânından ölen birileri olduğu zaman önemli nedimlerini kendi adlarına taziye için o kişilerin ya da yakınlarının evine yollayabiliyordu (Beyhakî, 2019: 440).

Nedimler, ramazan aylarında hâcibler ve hizmetkârlarla birlikte hâne-i bozorg'da nöbette bulunurlardı (Beyhakî, 2019: 488). Hükümdarların yanında nedimleri ve diğer devlet erkânı bulunmaz sarayın içinde yalnız başına iftarlarını yaparlardı. Bu durum hükümdarın isteğine göre de kimi zaman değişiklik gösterebilirdi. Hükümdar bazı ramazan aylarında oruç tuttuklarında nedimleri ve maiyetinde ki kişilerle birlikte iftar yapabiliirdi (Beyhakî, 2019: 508).

Gazneli hükümdarları Şaban ayının sonlarında düzenlenen “kulûh-endâz” eğlencelerinde ve Mihrigân bayramlarında nedimleriyle ve mutripleriyle birlikte işret meclislerinde eğlenmeyi oldukça çok severlerdi (Beyhakî, 2019: 465-467) Sultanlarının Mihrigân gününü kutlamak için şehzadeleri, devlet erkânı ve üst düzey hizmetkârları emire saygılarını sunarak

hediyelerini verirdi. Bu gelenler sarayda sağ ve sol sofadaki yerlerine oturtulurdu. Bu merasimin ardından küçük saraya geçen Emir için özel sofralar kurulmaktaydı. Bu sofralarda hükümdarların Mihrigân gününe özel olarak yemeleri adet olan hamuru soğan suyuyla yoğurulmuş ekmek ve birçok farklı lezzetler bulunurdu. Devletin büyük adamlarının yanında hükümdarın nedimleri de bu sofrada yerlerini almaktadır. Kadeh, testi (bulbule) ve satginlerle şaraplar içilir, mutripler de çalgılarıyla sofrayı neşelendirirdi. Bu özel günde saray dışında bulunan nedimler de o sofrada bulunmaktadır. Hükümdar ne zaman ki o sofradan kalkıp nâiblerin sofrasına geçerse saray dışındaki nedimler de dağılırlardı. Nâiblerin sofralarında kurulan meclislerde de sarayın has nedimleri ve has mutripleri bulunurdu (Beyhakî, 2019: 467-468).

Bir diğer bayramları Sede bayramı (çeşn-i sede)⁶ da hükümdarın nedimleri ve mutripleriyle beraber kutlanmaktaydı. Sede bayramlarında hükümdar ırmak kenarında kurulan köşke oturur ve yığılan odunların ateşe verilmesini izlerlerdi. Bu bayramda nefte bulanmış güvercinler salınır, katrana bulanmış hayvanlar ise ateşlenip bırakılırdı. Daha sonra mutripler çalar, nedimlerle birlikte hoş sohbetle geçen bir şenlik yapılırdı.

Gazneli hükümdarları nedimlerini hediyesiz ve bahşişsiz de bırakmazlardı. İstekleri zaman diğer devlet erkânı ile birlikte onlara yüksek miktarlarda bahşişler ve hediyeler dağıtırlardı (Beyhakî, 2019: 115). Bahşiş miktarları zamana ve duruma göre değişiklik gösterebilirdi. Bir işret meclisinde Sultan Mahmud orada bulunan nedimlere, mutriplere ve kölelere beş tane gümüş esvabı ve beş bin dirhemlik keseyi paylaştırmıştır (Beyhakî, 2019: 130). Bu bahşişler bayramlarda da tekrarlanırdı. Bir Mihrigan bayramında Sultan Mes'ud nedimlerine ve mutriplerine elli bin dirhem para vermiştir (Beyhakî, 2019: 522). Nedimler kimi zamanda bazı kutlamalarda bahşiş almak yerine hükümdarın yanında saçılar da saçmaktaydı (Beyhakî, 2019: 506-507).

Gazneli döneminde önemli mevkilerde olan devlet erkânlarının da nedimi olduğunu söyleyebiliriz (Keykavus, 2006: 158). Hükümdarlar gibi saraylarda içki meclisleri olmayan

⁶ Eski İran ve özellikle Zerdüşti bayramlarından olup İran takvimine göre Behmen ayının onunda büyük imcece usulü bir araya getirilen odunlarla büyük bir ateş yakılarak kutlanan bir bayramdır. Bazı kaynaklar ise bu bayramı ateşin keşfiyle irtibatlandırmaktadır (Beyhakî, 2019: 409-410).

devlet erkânları da kendi evlerinde kendi nedimleri ile birlikte çalıp eğlenip edebi sohbetler yapmışlardır.

Nedimlerin yaptıkları usulsüzlükler Hâceler ya da devlet erkânı tarafından sultanlara bildirilirdi. Bunun sonucunda sultan isterse o nedimini cezaya çarptırır isterse ceza vermezdi. Ceza verdiklerini ise daha sonraları affedebilirdi. Sultan Mes'udun nedimlerinden Bû-Bekr-i Hasîrî oğlu ile birlikte Hâce Ali-yi Mikâl'in bağına gittiği bir günün gecesinde içmeye başlamış ve bunu sabah, öğle ve ikindi de sürdürünce çok sarhoş olmuştu. Dar bir yolda karşılaştığı ve kendisine yol vermeyen Ahmed-i Hasan'ın has bendesine sarhoşluğun verdiği cesaretle ağıza alınmayacak sözler söyleyip küfürler etti. Bende verdiği karşılık üzerine de Hasîrî'nin köleleri tarafından dövülerek esvabı yırtıldı. Oğlu Ebu'l Kasım olayı durdurmaya çalışsa ve orada rüşvetle has bendei durdurmaya çalışsa da has bende olayları bine bin katarak Hâce Ahmed-i Hasan'a aktarmış ve Hasîrî'nin terbiyesini vermek isteyen Hâce'ye yol açmıştır. Bunun ardından Hâce Ahmed-i Hasan Sultana yazdığı mektupla birlikte Hasîrî'nin yaptıklarını anlatarak onun ruhen ve bedenlen cezalandırılmasını istedi (Beyhakî, 2019: 145-146).

Bu olay akabinde Hasîrî ve oğlu Hâce'nin evinde sultanın emriyle ukabeyne (şekli iki karthı andıran ceza ve işkence aleti) vurdurtuldular. Daha sonra kendilerinden on beş bin dinar ödeyeceklerine dair senet alınarak nezarethaneye (hares) şehrin halifesi tarafından götürüldüler (Beyhakî, 2019: 115).

Nedimler genellikle önemli kişilerden ve yaşı kemale ermiş kişilerden seçiliyordu bunun sebebi doğruyu ve yanlışını engin tecrübeleriyle ayırt edebildikleri ve engin bilgileriyle sultana gerektiğinde yol gösterebilmeleri içindi. Bu kişilerin yanında sultanın bazı şairleri de nedimleri arasında yer alabiliyordu. Yani şairlerin şairlik görevlerinin yanında nedimlik görevleri de bulunabiliyordu. Bu şairler hükümdara gerek devlet işleriyle alakalı gerekse işret meclisleriyle alakalı kasideler okuyorlardı. Bu kasidelerden Fakih Bû-Hanife'nin birkaç beyiti şu şekildedir; “*Kim sana şarap içme diyor? İç ve sarhoşluk ve neşeden hakkını al. Zırh ve mızrakla alınmış bir memleket eğlenceye ve şaraba feda olunamaz.*” (Beyhakî, 2019: 601-602).

Sultan Mahmud'un sarayında toplamda 400 tane şair bulunmaktaydı. Bu şairlerden yalnızca Unsuri, Firdevsi, Esedi, Escedi, Gâzairi, Ferruhi ve Mûnuçihri nedim olabilecek seviyeye

gelerek nedimlik görevine getirilmiştir (Palabıyık, 2002: 196-197). Bu şairlerin başı ise Unsuri olmuştur. Unsuri tüm şairleri denetler bunun yanında Sultanın tüm savaş ve menkıbelerini yazardı.

Gazneli döneminde nedimlerin kendilerine has bir giyim tarzları olup olmadığı kesin olarak bilinmiyor. Yalnızca bu göreve getirilen kişiler sultanın emriyle o göreve mahsus hil'atlarını giyiyorlardı. Daha önceleri nedimlik görevindeyken Irak hazini görevine getirilen Bu'l Hasan-i Kerecî'yi tekrar nedimlik görevi verilerek hil'at giydirilmiştir (Beyhakî, 2019: 577). Bunun yanında sultanın önemli şairlerinden Ferruh'un önceleri sultanın nedimleri arasında olmasına rağmen kemer ve külah kullanma yetkisi yokken daha sonra bu kemer ve külahı kullanma yetkisinin verildiği söylenmiştir (Palabıyık, 2002: 197). Yine başka bir nedim olan Hasîrî'nin verilen cezadan sonra sarı tiftik bir cübbe giydiğinden ve sultanın emriyle esvaphaneden bir hilat giydirildiğinden bahsedilmiştir (Beyhakî, 2019: 154). Gazneli dönemi nedimlerinin Abbasi dönemi nedimleri gibi işret meclislerinde giydikleri renkli kıyafetler var mı ne yazık ki bilemiyoruz. Yalnızca nedimlerin her zaman giydiği ve kullandığı bir kıyafet olmadığını söyleyebiliriz. Onlar her daim göreve getirildiklerinde görevlerinin sembolü olan hilatları giymektedirler.

4.2. Gazneli Döneminde Öne Çıkan Nedimler

Eski Farsçada srada (ev) olarak kullanılan “sarây” kelimesi 10. yüzyıldan itibaren Türkçede de kullanılmaya başlanmıştır. İslam devletlerinde saraylar, devlet işlerinin ana merkezi olmakla beraber hükümdarın ailesi ve özel hayatını geçirdiği yer olarak da bilinmektedir. İlk zamanlarda, genel hatları ile dört eyvanlı avludan oluştuğu bilinen saraylar ileriki süreçlerde çok odalı yapılardan oluşmuştur (Ertuğ, 2006: 117).

Mimari açıdan ilk saray örneğini, Suriye valisi Muâviye b. Ebû Süfyân'ın inşa ettirdiği Dimaşk'taki Kubbetü'l-hadrâ binası oluşturmaktadır (Ertuğ, 2006: 117). Emevî saraylarının mimari özellikleri, halefi olan diğer devletlerini de etkilemiş ve saraylar bir mimari yapı olarak her devlette kullanılmaya başlanmıştır.

Türk-İslâm devleti olan Karahanlı Devleti'nde mimarî yapı halefi olan diğer İslâm devletlerine de intikal etmiştir. Onların bıraktığı saraylar Gazneli, Gurlu ve Selçuklular

tarafından kullanılmıştır. Özellikle bu saraylarda Gazneli izleri oldukça mevcuttur. Karahanlıların bıraktığı saray mimarisini kullanmaya devam eden Gazneli ve Selçuklu devletleri daha sonra kendilerini geliştirerek birçok mimari yapı ortaya koymuşlardır (Ertuğ, 2006: 118).

Gazneli döneminde bulunan Leşker-i Bâzâr sarayı geniş bir alanda ve çeşitli yapılardan oluşmaktadır. Sultan Mahmud dönemindeki güney kasrı, geniş bir avlu içerisinde simetrik bir yapıdadır. Avlunun kuzey girişinde içerisinde mescidin de bulunduğu taht salonu bulunmaktadır (Merçil, 1996: 485). Gazneli sarayları, bir mahalle kadar büyük olmasının yanında devlet merkezi olduğu için oldukça kalabalıktır. Bununla birlikte hükümdarın özel hayatını yaşadığı yer olması açısından da oldukça sıkı bir disipline sahiptir (Palabıyık, 2002: 184). Gazneli sarayları ile hemen hemen aynı mimari özellikleri olan Selçuklu sarayları da dört eyvanlı bir yapıdadır ancak daha görkemlidir. Bu yapıların yaklaşık elli odadan oluştuğu bilinmektedir.(Denkhalbant ve Çobanoğlu, 2009: 392).

Gazneli ve Selçuklu hükümdarları yaşamlarını genel olarak sarayda geçirdiği için sarayların düzenini burada bulunan görevliler sağlamaktadır. Hükümdarlar, saraylarda eğitime, ilime ve bilime de oldukça önem vermişlerdir. Bunun için yanlarında daima bilgili kişiler bulundurmışlardır. Devlet erkânının yanı sıra nedimler ve şairler de saray topluluğu içerisinde yer almıştır. Hükümdarların edebiyat, şiir ve musikiye olan ilgileri onları şairlerine daha çok bağlamıştır. Edebiyata ve şiire verilen önem her iki dönemde de Sultanların şairlerine verdikleri önemden anlaşılmaktadır. Sultanlar tarafından saraylara dönemin başarılı şairleri alınmış, onlara hürmet ve sevgi gösterilmiştir (Kartal, 2001: 58).

Gazneli döneminde öne çıkan birçok nedim bulunmaktadır. Nizamülmülk bu hususta Gazneli sarayında yirmiye yakın nedimin bulunduğunu söylemektedir (NizâmülMülk, 2009: 125). Bu nedimler hükümdarların her anında yanında olmakla birlikte çok yakın dostluklar kurduğu ve güvendiği kişiler olmuşlardır. Beyhaki'de adı geçen nedimler şunlardır; Bû-Sehl-i Hamdevi, Bu'l Hasan Hasîrî, Bul Hasan-i Kerecî, Bu'l Hasan-i Akîlî, Muzaffer-i Hâkim, Abdülmelik Tusî, Tabib Bû Nasr, Bû-Sehl-i Zûzeni. Ancak kaynaklarda bu nedimlerin hayatları hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır.

Gazneli hükümdarları edebi sohbet, güzel şiirleriyle kendilerine dost olan birçok şairi saraylarına almışlardır. Şairlere verilen bu önem onların nedimlik makamlarına getirilmesiyle oldukça açık bir şekilde görülmektedir. Çünkü şairler kasidelerinde savaş,

korku, gazap, keder, içki, acı, aşk ve güçlülük duygularını şüphesiz en iyi yaşatan kişiler olmuşlardır. Sultan Mahmud'un şairleri sevmesi ve onlara cömert bağışlarda bulunması da bunun açık bir örneğidir. Sultan Mahmud, her yıl 400 dinardan fazlasını da şair ve âlimleri için ayırmış ve harcamıştır (Kazvî, 2015: 314-315). Sultan Mahmud ile birlikte Gazneli saraylarının vazgeçilmezi olan bu üstadların kasideleri, sohbetleri, bilgileri hükümdarları etkilemiş ve nedimlik mertebesine getirilmelerine vesile olmuştur. Hükümdarların her zaman yanlarında olarak iyi bir dost ve sırdaş olduklarını göstermişlerdir. Hükümdarları hoş sohbetleriyle eğlendirerek güzel kasideleriyle dinlendiren şairler şunlardır; Unsuri, Firdevsi, Esedî, Escedî, Gazairî, Ferruhî ve Minuhçîhri (Devletşâh, 1977). Bu şairler genellikle sultanın şarap meclislerinde, seferlerde ve savaş anlarında yanlarında olmuş onlara övgü dolu birçok kaside yazmışlardır. Bu şairlerden şair Unsurî ise Sultan Mahmud döneminde melikü's-şuara unvanını alarak nedimlik mertebesine de terfi etmiş önemli üstaplardan olmuştur.

4.2.1. Unsurî

Künyesi, Ebü'l Kasım Hasen b. Ahmed Unsurî-i Belhî'dir. 350 (961) yıllarında Belh'te doğduğu tahmin edilmektedir (Atalay, 2021: 162). Soyuna mensup olarak kullanılan Unsurî mahlasını nasıl ve neden aldığı ise bilinmemektedir (Şahinoğlu, 1986: 41). Ailesini kaybettikten sonra kendisine kalan mal varlığı ile baba mesleği olan ticaretle uğraşmaya başlamıştır. Ancak bir gün iş için çıktığı yolda elinde ki tüm mal varlığını kaptırmış canını zor kurtarmıştır. Daha sonra ilim öğrenmek için çaba sarf ederek şairliğe yönelmiştir (Atalay, 2021: 162).

Unsurî'nin eğitimini nereden ve kimlerden aldığı hususunda bilgiler bulunmamaktadır. Fakat o şiirlerinde, sadece şiir eğitimini almadığını çağının ilimlerine de vakıf olduğunu söylemektedir (Şahinoğlu, 1986: 41). Sultan Mahmud'un küçük kardeşi Belh Emirî Nasr'ın kendisini beğenmesi akabinde Gazneli Sarayına girmeyi başaran Unsurî, ilerleyen zamanlarda Sultan Mahmud ve Mesud'un önemli şairleri arasında yerini almıştır. Devletşâh Tezkiresinde, Unsurî'nin dönemin şairlerinin en önemlilerinden olduğunu, şairlikten başka erdemlerinin de bulunduğunu söylemiştir. Bu erdemlerden birinin hâkim sıfatıyla anılmak olduğunu da eklemiştir (Devletşâh, 1977: 78). Şair, Nasr b. Nâsiruddîn'i övdüğü şiirinde de kendisini genç bir şair olarak tanıtmıştır. Bu beyit şu şekildedir; "*Beni genç akıllı ve yaşlı*

bahtlı olarak seçtin Seninle aklım yaşlandı(olgunlaştı) ve bahtım gen.” (Söylemez, 2021: 235).

Gazneli sarayına ne zaman girdiği tam olarak bilinmeyen şair, ilim, edep ve şiirdeki başarılarından dolayı Sultan Mahmud’la daha çok yakınlaşarak saraydaki yerini korumayı başarmıştır. Başarılarının ödülü olarak da Sultan Mahmud’un nedimi, saraya mensup ve seferlerinde sultanın yanında görevli şairlerin reisi olmuştur (Şahinoğlu, 1986: 42). Devlet teşkilatında önemli makam olan melikü’ş-şuarâlık, İran bölgesinde bulunan birçok devletin şairlerine duyduğu ilginin sonucu olarak saraya giren ve güç kazanan birçok şaire verilen unvan haline gelmiştir (Kaska, 2019: 426-428). Kaside şairi olarak bilinen Unsurî ise Sultan Mahmud’un fermanıyla tüm memleketin Melikü’ş-şuarâlığına getirilmiştir (Devletşâh, 1977: 79). O bu unvanla birlikte, sarayda bulunan yaklaşık 400’e yakın tüm şairlerin şiirlerini inceleyip düzenlemekle görevlendirilmiştir. Unsurî’nin kontrol etmediği hiçbir şiir sultanın huzuruna çıkmamıştır (Şahinoğlu, 1986: 42).

Unsurî, şiirlerini hazırlık yapmadan söyler, şiirleriyle kızgın ve öfkeli kişileri yatıştırır ve neşelendirirdi. Şiirde ki bu üstün kabiliyetleri sayesinde oldukça servet sahibi bir şair haline gelmiştir (Şahinoğlu, 1986: 42). Arap edebiyatında çok iyi olmasının yanı sıra gazel ve rubâide de oldukça başarılı olan Unsurî’nin divanı, otuz bin beyit kadardır (Devletşâh, 1977: 81). Şiirlerini Horasan üslubu ile yazarken kasidelerinde av ve bahçe tasvirlerine yer vermiştir. Şiirlerinde Bedî sanatlarına fazla yer vermeyerek kendine öz tarzı, nadir kullanılan kelimeler seçmesi ve felsefi düşüncelerini şiirlerine aktarması ile dönemin başarılı şairleri arasında yer almıştır. Unsurî’nin eserleri şunlardır; *Divân, Vâmık-u ‘Azrâ, Hing Büt ü Surh Büt, Şâd Bahr u ‘Aynü’l-hayât* (Atalay, 2021: 162-163).

Bulunan otuz kasidesinin yarısından çoğunda Sultan Mahmud’u hikâyelerini, savaşlarını ve başarılarını şiirlerinde övgü dolu sözlerle anlatmıştır (Söylemez, 2021: 185). Başarılı kasideleriyle servetine servet katan Unsurî Sultan Mahmud’u övdüğü rubâîsinin ardından ağzının üç defa altın sikkeyle doldurulduğu söylenmektedir. Rubâî ise şu şekildedir: “*Kim sevgilinin zülfünün başındaki ayıptan azadedir? Hangi yer kederle oturmaya ve kalkmaya layıktır? Neşe, sevinç ve talep etme günüdür. Artık selviyi süsleyip püsleme vaktidir.*” (Kaska, 2019 : 427).

Sultan Mahmud'un sarayında kendine has kişiliği, üslubu, başarılı ve övgü dolu kasideleriyle şairlerin üstadı olarak tanınan Unsurî, Sultan Mahmud'un ölümünden sonra melikü's-şuarâlık görevini Sultan Mes'ud döneminde de korumayı sağlamıştır. Uzun bir yaşam süren Unsurî 431 (1039-1040) senesinde Gazne'de hayatını kaybetmiştir (Şahinoğlu, 1986: 43).

4.2.2. Firdevsî

Künyesi Ebu'l-Kasım'dır. Fahreddin lakabıyla bilinmekte ve Firdevsî mahlasını kullanmaktadır. Kaynaklarda ismi Ahmed, Hasan ve Mânsur olarak geçmektedir. Babasının adı ise, Ali Fahreddin, Ahmed ve İshak olarak bilinmektedir. Ancak bu adların doğruluğu tartışmalıdır (Ritter, 1964: 643). Tûs şehrine bağlı Tâberân'ın Bâj köyünde doğan Firdevsî, çiftlik sahibi bir ailenin çocuğudur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber Gazneli Mahmud'un tahta çıkışı sırasında elli beş yaşında olması kendisinin 329 (940) senesinde doğmuş olabileceğini göstermektedir (Kanar, 1996: 125).

Firdevsî'nin gençlik yılları ve eğitim hayatı ile ilgili kaynaklarda pek fazla bilgiye rastlanmamaktadır. Kendisinin yirmili yaşların sonunda bir kızı ve oğlu olduğu ve kırklı yaşlara kadar rahat bir yaşam sürdüğü bilinmektedir. Başlarda gazel ve kasideler yazdığı tahmin edilen şair, daha sonraları İran'ın İslam öncesine ait Pehlevî dilindeki eserlerin ortaya çıkmasıyla ve Farsça'ya çevrilmesiyle bu olayların etkisinde kalarak İran tarihini öğrenmek için bir süre Pehlevî dilindeki eserlere odaklanmıştır (Kanar, 1996: 125-126).

Firdevsî, 980 ve 990 yılları arasında Şehnâme'yi yazmaya başlamıştır. Şehnâme'yi yazarken maddi ve manevi bir destekçisinin olduğu ve kendisini teşvik ettiği bilinmektedir. Kaynaklar bu konuda iki kişiden bahsetmektedir. Bu kişiler; Ali Deylem ve Huyey-i Kuteybe'dir. Ancak bu kişilerden hangisinin desteğini aldığı bilinmemektedir. Firdevsî, yazdığı parça parça destanları bir bütün haline tahminen 1003-1004 yılları arasında getirmiştir. Devletşâh *Tezkiresinde*, âlimlerin ve fazılların İslamiyet döneminde Firdevsî gibi bir şairin dünyaya gelmediğini söylemektedir. Bunun kanıtı olarak da *Şehnâme'yi* göstermektedir (Devletşâh, 1977: 85). Eserini büyük bir hükümdara armağan etmek isteyen Firdevsî, ilk olarak parçalar halinde Gazneli Mahmud'un hükümdar olması üzerine Sultan Mahmud'a göndermiştir (Ritter, 1964: 644-645). Beklediği ilgiyi alamayınca tamamlanmış hali ile birlikte Gazne'ye gitmiş ancak burada da beklediği ilgiyi görememiştir. Bunun sonrasında da Sultan Mahmud'a hicviyesini yazmıştır. Bu hicviye yaklaşık 100 beyitten oluşmaktadır.

Mahmud'un Şehnamey'i beğenmeyişinin sebebi olarak birkaç rivayet ortaya atılmıştır. Bunlardan biri Mahmud'un vezirinin etkisinde kalarak Şehnâme'ye gereken ödülü vermemesi, bir diğeri ise Firdevsî'nin destan kahramanı Rüstem için "*Tanrı Rüstem gibisini bir daha yaratmadı*" düşüncesinden dolayı şairi ölüme mâhkum etmesidir (Ritter, 1964: 644-645). Âlimler ise bu olayı Firdevsî'nin Şii olmasına bağlamaktadır. Ancak bu rivayetler hususunda kesin bir kanıt mevcut değildir (Barthold, 1984: 50). Sultan Mahmud'dan beklediği ilgiyi göremeyince, hicviyenin duyulmasını isteyen Firdevsî, Hicviyesini Taberistan'a giderek Bâvend hanedanından kumandan İspehbed Şehriyâr'a sunmuştur. Şehriyâr'ın ise bu hicviye'yi satın alarak yaktığı rivayet edilmektedir. Umduğu hiçbir şey gerçekleşmeyen Firdevsî, Tusâ dönerek yoksulluk içinde hayatını devam ettirmiş 1020 senesinde ise hayatını kaybetmiştir (Devletşâh, 1977: 85-86). Bir rivayete göre de cenazesi şehrin bir kapısından çıkarken Sultan Mahmud'un onun için gönderdiği 60.00 altın değerinde on iki deve çivit yüklü kervanın girdiği rivayet edilmektedir (Ritter, 1964: 646).

Firdevsî'nin yazdığı Şehnâme, dünyada bir milletin göremeyeceği bir tarih içermektedir. Şehnâme'de, İran tarihinden, ilk insandan Yezdigerd III.'e kadar ve İranlıları ilgilendiren her bilgi mevcuttur. Dil açısından sade, ifade bakımından kusursuzdur. Birçok tasvirle birlikte teşbih sanatında da muazzam bir örnektir (Ritter, 1964: 648).

Gerek İran gerek Türk edebiyatında değişmeyen tek örnek olmuştur. Firdevsî'nin şairliğindeki kabiliyetini dönemin bir azizi şöyle yorumlamaktadır: "*Her ne kadar Peygamber, "benden sonra Nebî gelmeyecektir" dediyse de şiirde üç kişi Peygamberdir: Gazelde Sa'dî, kasidede Enverî, tavsif ve tasvirde de Firdevsî.*" (Devletşâh, 1977: 85).

4.2.3. Menûçihri

Künyesi Ebu'n-Necm Ahmed b. Kûs b. Ahmed Menûçihri Dâmegani'dir. Babasının adının nasıl okunduğu tam olarak bilinmese de kaynaklarda Ya'kûb şeklinde geçmektedir (Ateş, 1979: 340). Kendisi ve babasının adını bir beyitte şu şekilde dile getirmiştir: "*O herkese lütufta bulunur daha çok Ahmed b. Kavs b. Ahmed'e bulunur.*" (Armutlu, 2017: 81).

Ailesi ve doğum tarihiyle alakalı kesin bilgiler bulunmamakla birlikte kendisinin 1035'de yazdığı şiirinde gençliğinden bahsetmesi onun hicri 5. Asrın ilk yıllarında doğduğunu düşündürmektedir (Kurtuluş, 2004: 156-157). Doğum yeri olarak Devletşâh, Menûçihri'nin

Belh'te doğup Gazne'de yaşadığını söylemiştir (Devletşâh, 1977: 74). Ancak kendisi şiirlerinde Damgan'lı olduğunu açık bir şekilde ifade etmektedir. Hayatının ilk yılları hakkında pek bir bilgi bulunmasa da Avfi, onun çocukluğunda şiir ezberlediğini ve zeki bir çocuk olduğunu söylemektedir (Kurtuluş, 2004: 156-157). Aldığı eğitim sürecine ise yine şiirlerinde yer veren Menûçihri, kendisinin ciddi bir eğitimden geçerek, din bilimi, nahiv bilimi ve tıp biliminde bilgi sahibi olduğunu birçok Arap şairinin de divanını ezberlediğini söylemektedir (Ateş, 1979: 340). Bu hususta yazdığı beyit şu şekildedir: *“Ben tıp bilimi, nahiv bilimi bilirim. Sen dal ve zal, ra ve za, sin ve şin (harflerini) bilmezsin. Arapların şiir divanlarının pek çoğu belleğimde saklıdır. Sen elâ hubbî bi-sahnîk fe'sbahîne'yi okumayı bilmezsin.”* (Armutlu, 2017: 69).

İyi bir tahsil görmüş olan Menûçihri'nin aynı zamanda “şestgele (altmış sürü sahibi)” lakabını taşıdığı da kaynaklarda geçmektedir (Devletşâh, 1977: 74). Ancak bu lakabın, *Râhatü's-Sudûr* yazarı Râvendî'in yaşlı çağdaşı olan, Ahmed b. Menûçihri'nin lakabı olduğu daha sonraları anlaşılmıştır (Ateş, 1979: 341). Asıl mahlasını, iyi eğitimler neticesinde Gazneli Mahmud'un damadı, Ziyârîlerden Falak al-Ma'ali Minuçihri b. Kabûs'un hizmetine girdiği bu hükümdarın adından aldığı söylenmektedir (Ateş, 1979: 340). Bu Hükümdarın ölümünün ardından ise Rey şehrinin ileri gelen kimselerinden Ali b. Muhammed el-İmrânî hakkında söylediği methiye sayesinde hizmetine girmeyi başarmıştır. Rey şehrinde İmrânî ailesinin hizmetinde bulunurken Sultan Mes'ud tarafından şiirleri istenen Menûçihri, şiirlerini hem göndermiş hem de kendisi Gazne'ye gitmiştir. Ancak Sultan Mes'ud'un askeri seferleri için sürekli yer değiştirmesi onunla görüşmesine bir süre engel olmuştur. Ama Menûçihri yazmaya devam ederek sürekli şiirlerini Sultan'a göndermiştir (Ateş, 1979: 341). Sultan ise Sârî'yi ele ele geçirdikten sonra Rey'de bulunan Menûçihri'yi yanına çağırarak hizmetine almıştır. Sultan Mes'ud, Menûçihri'ye Rey'den gelmesi için bir fil göndermiştir. Bu Menûçihri'ye verdiği değeri göstermektedir. Bu hususla alakalı beyit şu şekildedir: *“İran hükümdarı beni Rey'den (yanına) fil üzerinde (gelmemi) istedi. Kendisi seni bu birkaç yılda hiç düşünmedi.”* (Armutlu, 2017: 73).

Uzun bir uğraş ve yolculuğun ardından Gazne sarayına ve şairler arasına girmeyi başaran Menûçihri, üstad şairler tarafından başta kabul edilmemiş, ancak başarılı bir imtihandan sonra aralarına girmeyi başarmıştır. Bu imtihanın kanıtı ise mum tasviri ile yaptığı Unsuri'nin methini yaptığı Şam'i'ye kasidesidir (Ateş, 1979: 341). Şair şiirinde, Unsuri'yi; *“Şiirin ipek örtüsü altında Azer'in putu ve Brehmen'in puthanesi olarak”* görmektedir (Armutlu, 2017: 75). Menûçihri, o dönemde kendi kabiliyetinin farkında olsa da Sultan

Mes'ud'a yazdığı bir kasidede kendisini üstad olarak tanıtmamış, hükümdarın kendisinden ümitli olduğunu söylemiştir (Ateş, 1979: 341).

Başarılı bir şair olarak, Gazne sarayında yaşamını devam ettiren Menûçihri, Sultanın en yakınında bulunan kişiler arasında yerini alarak, meclislerine katılmıştır. Duyduğu mutluluktan Sultana ve devlet erkanına methiyeler yazmıştır. Bunların karşılığında da rahat bir yaşam sürmeye devam etmiştir. Ancak kendisinin sultana olan yakınlığı bir saray şairi tarafından kıskanılmıştır. Bu tatsız olay sonucu olumsuz durumlarla karşılaşan Menûçihri şu beyiti dile getirmiştir: *“Ben, kıskançların bana kıskançlık yaptıkları böyle bir kişiyim. Ey müminlerin şerefli Emiri! Zulme uğrayanların hakkını ver.”* (Armutlu, 2017: 76).

Menûçihri, bu olaylardan sonra Sultan Mes'ud'un yanındaki yerini güçlendirerek saraydaki başlıca şairler zümresine girmeyi başarmıştır (Ateş, 1979: 342). Sultan Mes'ud'un hizmetine girdiği 1035 yılından Sultanın ölüm tarihi olan 1040 yılları arasında Sultan Mesud ve çevresi dışında herhangi bir kasidesinin bulunmaması Gazne'yi onun bulunduğu son şehir yapmaktadır (Kurtuluş, 2004: 156-157).

Menûçihri'nin günümüze ulaşan divanı 3000 beyittir (Kurtuluş, 2004: 156-157). Kısa ve hareketli vezinleri kasidelerinde kullanan şair, üslup bakımından da İran şairleri arasında Arap edebiyatını en iyi bilen şairler içerisinde yerini almaktadır. Kasidelerinde kullandığı edebî sanatlar hikâye ve hareket halinde olan tasvirleri Cahiliye döneminin has kasidelerini yansıtmaktadır. Divanında Farsçada ilk defa kullanılan musammatlar (bendlerden nazım şekilleri) bulunmaktadır. Şiirlerinde, büyük bir tabiat sevgisini dile getiren şair aynı zamanda şarabın ve yemeklerin verdiği zevkten bahsederken haftanın bir günü şarap içmeyi tavsiye etmektedir (Ateş, 1979: 343).

Hayatının büyük bir bölümünü Gazne sarayında ve Sultan Mes'ud'un hizmetinde geçirmiştir. Gazneli döneminin başta gelen ve önemli şairlerinden olan Menûçihri'nin kaynaklarda Sultan Mes'ud'un ölümünden itibaren yazılan herhangi bir beyitinin bulunmaması, onun 1040 senesinde ölmüş olabileceğini göstermektedir (Ateş, 1979: 342).

4.2.4. Ferruhî-yi Sîstânî

Künyesi Ebü'l-Hasen Alî b. Cûlûğ'dur (Ritter, 1964: 573). Devletşâh, kendisinin Tirmizî'li olduğunu söylemektedir (Devletşâh, 1977: 93). Ancak Sîstânî olduğunu kendisi bir şiirinde açık bir şekilde ifade etmiştir (Yazıcı, 1995: 573). Aldığı eğitimler konusunda pek fazla bilgi bulunmamakla birlikte ailesinin varlıklı olmaması iyi bir eğitimden geçmemiş olduğunu düşündürmektedir. Babası Sîstân hükümdarı Halef b. Ahmed'in kölesi olarak yaşamını sürdürmüştür. Ferruhî ise evlenene kadar Sîstân'lı bir beyin hizmetinde bulunmuştur. Evlendikten sonra aldığı ücret geçimini karşılamaya yetmeyince en iyi yaptığı iş olan şiir kabiliyetini göstermek için bir arayış içerisine girmiştir. Çaganiyân valisi Fahrüddeve Ebü'l- Muzaffer Ahmed b. Muhammed-i Çaganiyâ'nın yanına gitmiştir. Meşhur “*Daggah*” kasidesinde, emirin yanına nasıl gittiğini, emirin kethüdası Es'ad tarafından emire takdir edilmesini ve emirin kendisini güler yüzle karşılamasından sonra kendisine birkaç at hediye edilinden bahsetmektedir (Bruijn, 1999). Uzun bir süre burada hayatına devam eden Ferruhî'nin Çaganiyân valisinin yanında ne kadar kaldığı ise kesin olarak bilinmemektedir.

Ferruhî, Gazneli Mahmud'un 998 senesinde tahta çıkmasıyla birlikte Gazne sarayına adımını atarak saray şairleri arasında yerini almıştır (Ritter, 1964: 573). Sarayda kendisine verilen birçok görev bulunmaktadır. Bu görevlerin başında ramazan ve kurban bayramları, nevruz, mihricân ve sede gibi önemli günlerinde hükümdar için övgü dolu kasideler yazmak vardır. Bunun yanında hükümdarın işret meclislerinde çenk çalarak hükümdarın ruhunu dinlendirip manzumeler söyler, şiirlerinde Sultanın beğendiği yerlerin tasvirini yapar ve Sultanın seferlerinde yanında bulunarak harp ve zaferlerini şiirler ile müjdelerdi (Bruijn, 1999).

Sultanın gözde şairleri arasında yer alan Ferruhî, her daim Sultanın yanında bulunmuştur. Kendisi yazdığı bir şiirinde Sultan Mahmud'a yakınlığını şu şekilde dile getirmiştir: “*Alemin padişahı bana değer verdi, gece gündüz adımı andı. Beni vakit vakit çağırdı, beni sık sık aradı. Gâh, “gel de rud çal!” dedi. Gâh “gel de şiir oku!” dedi.*” (Caduk, 2021: 80).

Ferruhî'nin yaşanan olayları şiire dökmesi edebi açıdan olduğu kadar Gaznelilerin tarihi açısından da oldukça büyük bir önem arz etmektedir. Mahmud'un son seferi olan Somnat seferini tasvir eden kasidesini bu duruma örnek gösterebiliriz. Kaside, seferden bahseden tarihçilerin yararlandıkları başlıca kaynaklar arasında yer almaktadır (Ritter, 1964: 573).

Gazneli Mahmud'un ölümünden sonra onun için yazdığı övgü dolu mersiye İran şiirinin en gözde mersiyeleri arasında yer almaktadır. Ünlü şairin, Mahmud'un oğulları Muhammed ve Mes'ud için yazdığı çok sayıda mersiye bulunmaktadır. Mersiyeleri yalnızca Sultanlara değil aynı zamanda devletin önemli vezirlerinden olan Ahmed b. Hasan-ı Meymendî ve Ebû Ali Hasan b. Muhammed Mîkâlî (Hasanek-i Nîşâbûrî), Mahmud'un sevdiği kölesi Ayaz içinde yazmıştır (Bruijn, 1999).

Samimiyeti ve içtenliğini şiirlerinde de gösteren Ferruhî, sağlam dili sayesinde kendi dönem şairlerinin içerisinde farklı olmayı başarmıştır. Kasidelerindeki betimlemeler oldukça canlı ve güçlüdür. Kasideleri, gerçek bir aşk macerası izlenimi vermektedir. Bayramlar için söylediği kasidelerde ise mevsimlerin tasvirini yapmaktadır. Bu ünlü şairin divanı 9564 beyitten oluşmaktadır. Başarılarıyla birlikte Sultan Mahmud'u büyüleyen, yazdığı kasideler sayesinde Gazneli dönemi için önemli bir tarih bırakan Ferruhî-yi Sîstânî 1037-38 yılları arasında Gazne'de vefat etmiştir (Ritter, 1964: 573-574).

4.2.5. Nâsır-ı Hüsrev

Künyesi, Ebû Muîn Nâsır b. Hüsrev b. Hâris el- Kubâdiyânî el-Mervezî'dir (Azamat, 2006: 395). Belh'in Kubâdiyan kasabasında 1003 yılında dünyaya geldiği bilinmektedir. Ailesi hakkında pek fazla bilgi bulunmayan Hüsrev'in babasının Belh'te bir emlak sahibi olduğu bilinmektedir. Bazı İran tarihçileri ondan "alevi" olarak bahsetmektedir (Berthels, 1964: 96). Ancak kendisi eserlerinde böyle bir ifade kullanmamıştır. Yalnızca "Şîa-i Ali, Şîa-i evlâd-ı Âlî" ifadelerini sık sık kullanarak Hz. Ali taraftarı olduğunu açık bir şekilde göstermiştir (Azamat, 2006: 395).

Hüsrev, iyi bir eğitim hayatı geçirmiş ve o dönemin tüm ilimleri hakkında bilgi sahibi olmuştur (Berthels, 1964: 96). Yazdığı *Sefernâme* (1045-1052) adlı eserinden hareketle dini ilimlerin yanında tabii ilimler, felsefe, matematik alanlarında da bilgi sahibi olduğu bunların yanında Arapça ve Farsça şiirler ile ilgilendiği anlaşılmaktadır (Azamat, 2006: 395). Yirmili yaşlarda Belh'te bulunan Hüsrev, ilk olarak Gazne Sarayında bulunarak Sultan Mahmud'un daha sonra ise oğlu Mes'ud'un hizmetinde çalışmıştır. Saraydaki görevi kâtiplik olan Hüsrev 1041 yılına gelindiğinde Selçuklular'a hizmet vermeye başlamıştır. Selçuklu sarayında oldukça ilgi görmüş ve şairlik hayatına da burada başlamıştır. Selçuklu emirlerinin kendisi

olmadan içki meclisi kurmadıklarını söyleyen Hüsrev'in Selçuklu sarayında iyi bir konumda olduğu söylenebilir (Azamat, 2006: 395).

Kendisi 1045-1046 yıllarına gelindiğinde ise yaşadığı hayatın tam zıttı bir hayatı yaşamaya karar vererek Mekke'ye hacca gitmiştir. Sonrasında ilk olarak memleketi İran'ı terk etmiş ve İslamiyet'in doğru yola girmesi için İsmâîlîliğin Müslümanları kurtarabileceği düşüncesiyle hareket etmeye başlamıştır. İsmâîlîlerin yüksek makamlarından hüccet mertebesine çıkartılmıştır. Onun bu çabaları sonucunda Horasan'da yeni akideyi yaymak için halife Müstansır-Billâh tarafından kendisine memurluk görevi verilmiştir (Berthels, 1964: 96). Bu hususta Azamat; Hüsrev'in Horasan'da faaliyet gösterdiğine dair herhangi bir kanıt olmadığını ve yakın tarihte yayınlanan bir makalede görevine yönelik herhangi bir bilgi bulunmamasından dolayı böyle bir görevde ve makamda yer almamış olabileceğini söylemektedir (Azamat, 2006: 396).

Hâkim sıfatıyla da anılan Hüsrev'in divânı 30.000 beyittir (Devletşâh, 1977: 101). Şairin, Yunan felsefesi, Hint dilleri, eski İran kültürü, İslam ve akli ilimler gibi çok geniş araştırma alanı mevcuttur. Fars dilinin en yetenekli şairleri arasında yer almaktadır. Şiirlerinde felsefeden, dini konulardan bahseden şair, döneminde kendine has bir üslup oluşturmayı başarmıştır. (Azamat, 2006: 396). Devletşâh, vefatının 431 senesinde gerçekleştiğini söylemektedir (Devletşâh, 1977: 102). Ancak 465 (1073) senesinde hayatta olduğu bir divanından anlaşıldığı için kesin olmamakla beraber ölüm tarihi 494 (1101) olarak kaydedilmiştir (Azamat, 2006: 396).

4.2.6. Esedî Tûsî

Künyesi, Ebû Mansûr Ali b. Ahmed b. Mansûr'dur (Bilgin, 1995: 370). Tûs doğumlu olduğu bilinen şair, yirmili yaşlara kadar Tûs'ta yaşamıştır (Motlagh, 2012: 699). Lakabı ya da mahlası Esedî'dir. Edebî kişiliğinin yanı sıra matematik, felsefe ve ilahiyat gibi ilimleri de bildiği anlaşılmaktadır (Bilgin, 1995: 370). Devletşâh Tezkiresinde, Esedî hakkında, iyi yazı yazdığını ve düzgün bir akla sahip olduğunu kaydetmiştir. Sultan Mahmud zamanında sarayda bulunan şair, hem Firdevsi'nin öğrencisi hem de Horasan şairlerinin üstadı olarak bilinmektedir (Devletşâh, 1977: 69). Sultan Mahmud tarafından kendisine Şehname'yi yazma görevi verilmiş ancak bu görevi başlarda üstlenmemiştir. Daha sonra Firdevsî'nin

ölüm döşeğindeyken isteğini kırmayarak çok kısa bir zaman diliminde 4000 beyitini yazarak Şehnameyi tamamlamıştır (Devletşâh, 1977: 70).

Selçuklular'ın Horasan'ı ele geçirmesi üzerine Tûs'tan ayrılan şair, Deylem hükümdarlarından Ebû Nasr Cestân'ın yanına gitmiştir. Ve burada on iki yıl boyunca saray şairliği yapmıştır. Bu süre zarfında Eski Farsça yazma eserlerden olan *Ebniye 'an haka 'iki' l-edviye* adlı ilk tıp kitabını 957 tarihinde kopya etmiştir. 1066 yılına gelindiğinde Nahcivan'a giden şair, "*Gerşâspnâme*" adlı eserini Nahcivan hükümdarı Ebû Dülef'e armağan etmiştir. Son olarak Şeddâdîler'den Ani hükümdarı Menûcihr b. Şâver'in himayesine girerek ona yay ve mızrağın münazarası ile ilgili kaside yazmıştır. Esedî'nin 1073 tarihinde öldüğü bilinmektedir (Bilgin, 1995: 370).

4.2.7. Gazayirî-i Râzî

Künyesi, Gazayirî-i Ebu Zeyd Muhammed b. Ali'dir. Kendisinin Rey doğumlu olduğu bilinmektedir. Doğum tarihi, ailesi ve ölüm tarihi hakkında kaynaklar bilgi vermemektedir. Yalnızca, Nizami Âruzi, kendisinin Sultan Mahmud'un himayesine girmeden önce Büveyhi hükümdarlarına hizmet etmiş olabileceğini söylemektedir (Blois, 2000: 354).

Devletşah *Tezkiresin'de*, Gazayirî-i Râzî 'nin büyük şairler arasında yer aldığını söylemiştir. Saraya ne zaman girdiği belirtilmese de Gazne sarayına girdikten sonra şairler arasında yerini alarak buradaki şairlerle sohbetlere ve tartışmalara katıldığı söylenmektedir (Devletşâh, 1977: 66). Gazayirî, şairlikte temiz bir dil kullanmakla beraber inanç sanatlarında da bir ustalık sergilemiştir. Günümüze ulaşan Gazneli Mahmud'u övdüğü bir kasidesi bulunmaktadır. Bu kasideyi çok beğenen Sultan Mahmud, kendisini ödüllendirmek amacıyla içerisinde 14.000 dirhem bulunan yedi altın kese hediye etmiştir. O kasidedeki iğrak şu şekildedir: "*Eşi ve benzeri olmayan Tanrı iki dünyayı birden yaratmamakla doğru bir iş yapmıştır. Yoksa o (Sultan Mahmud) cömertlik gösterdiği bir günde her ikisini de bağışlar ve kulların Tanrı'dan ümitleri kalmazdı*" (Devletşâh, 1977: 67-66).

4.2.8. Bîrûnî

Künyesi, Ebu'l-Rayhan Muhammed b. Ahmed El-Bîrûnî El-Hârizmi'dir (Gökmen, 1979: 635). Doğum yerinin Kâs olduğu bilinmekle birlikte kendisi vatanından Hârizm olarak

bahsetmektedir (Tümer, 1992: 206). Bîrûnî'nin babasını hatırlamadığı ve annesinin odun satmakla geçinen bir kadın olduğu bilinmektedir. Bunların yanında kendisi bir şiirinde babasından “Ebû Leheb” annesinden ise “hammâletü'l-hatab” gibi tabirler kullanarak bahsetmiştir. Ailesi hakkında pek fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Eserlerinde kendi milliyeti hakkında herhangi bir bilgi bulunmaması onu bazı tartışmaların içerisine sürüklemiştir. “Saydele” adlı mukaddimesinde kendi ana dilinin ilim dili olmadığı için bu dilde kitap yazamadığını, Arap ve Fars dillerini sonradan öğrendiği içinde dilleri kullanırken zorluk çektiğini söylemiştir. Yine aynı eserde Türkmen memleketinden bir ihtiyardan bahsetmesi ve eserlerinde görülen Türkçe kelimelerin yazılışları kendisinin Türkçe bildiğini ve Türk asıllı olabileceğini göstermektedir (Gökmen, 1979: 636).

Çocukluk yıllarındaki eğitim süreci bilinmese de onun araştırmacı bir ruha sahip yeni bilgiler öğrenme konusunda istekli bir çocuk olduğu söylenmektedir. Çocukken, Hârizmşâh'a mumya hediyesi (otlardan yapılmış ilaç) getiren ihtiyar bir Türkmen'den bahsetmesi de onun çocuklu yaşlarda Hârizmşâhlar'ın himayesine girdiğini göstermektedir (Tümer, 1992: 206-207). Harizmşâhlar döneminde yaşayan iki âlim sayesinde ilmi hayata sağlam bir adım atan Bîrûnî, İbn İrâk ve Abdüssamed b. Abdüssamed el-Hakîm'den öklit geometrisi, Batlamyus astronomisi ve çeşitli dersler almıştır. Aldığı eğitimleri ilerleyen süreçlerde kendi çabalarıyla sürdürmeye devam etmiştir (Gökmen, 1979: 636).

Hârizm sarayında siyasi iktidarın el değiştirmesi üzerine, bir süre Rey'e yerleşmiştir. Rey'de kaldığı süre zarfında yapılan rasat çalışmalarından “*Hikâyetü'l-âleti'l müsemmat bi's-südsi'l-Fahrî*” adlı kaleme aldığı risâlesinde bahsetmiştir. Daha sonra tekrar Kâs'a dönen Bîrûnî burada bulunduğu süre zarfında da İslam matematikçisi ve astronomu olan Ebü'l-Vefâ el-Bûzcânî ile ay tutulmasını gözlemlemiştir (Tümer, 1992: 207). 1009 senesine kadar Kâbûs b. Veşmgîr'in himayesinde bulunmuştur. Bu noktada kendisinden fazla hoşlanmadığını ancak minnet borcundan dolayı “*el-Âsârü'l-bâkiye*” (*Maziden Günümüze Kalan Ölümsüz Eserler*) adlı eserini Kâbus'a ithaf etmiştir. Kâbûs'un himayesi altındayken İbn-i Sinâ ile fizik ve hey'et konularında tartışmaları olmuştur. O bu hususta eleştirilerini yaparken aynı zamanda İbn-i Sina'nın zeki kişiliğine de değinmiştir (Gökmen, 1979: 638). Kâbus'un himayesinden ayrılarak Me'mûnîler'in himayesine giren Bîrûnî, burada ilmi çalışmalarına devam etmiş ve oldukça ilgi görmüştür. Kendisinin üne kavuştuğu dönem bu dönem olmuştur. “*Şahın Çemberi*” olarak adlandırdığı astronomi aletini ise hükümdar Ebü'l-Abbâs'a ithaf ederek duyduğu minneti ödemeye çalışmıştır (Tümer, 1992: 206).

Sultan Mahmud'un Cürcân'ı alıp Hârizm ülkesini ele geçirmesine kadar olan süreçte Cürcân'da yaşayan âlim, bu dönemden sonra hayatını farklı bir noktadan devam ettirmiştir. Bu sıralarda çeşitli âlimlerden Süryânî dilini ve Yunancayı öğrenmiştir. Aynı zamanda Rumca yaptığı tıp ıslahatlarından kendisinin Rumca ve İbrânîce'yi kolaylıkla okuyup anladığı da anlaşılmaktadır (Gökmen, 1979: 637).

Gazne serüveni ise Gazneli Mahmud'un "Ebu Nasr Mansur ve Abd' al-Şamad'i" gibi üstadlarla kendisini Gazne'ye götürmesiyle başlamaktadır. Bîrûnî, Gazne'deki ilk yıllarında, önceki siyasi hayatı yüzünden esir düşmüş ancak iyi bilgisi ve alimliği sayesinde devlete hizmet etmesi kararlaştırılarak serbest bırakılmıştır (Gökmen, 1979: 637). İlk başlarda Gazneli Mahmud'un veziri Meymendî yüzünden Sultanla pek fazla iletişim kuramasa da desteklerini her zaman hissetmiştir. Daha sonraları Sultan Mahmud ile kendisi arasında derin bir bağ oluşan Bîrûnî, ikinci vatanı olarak Gazne'yi "doğunun başşehri" olarak tanımlamıştır. Gazne'de geçirdiği uzun yıllar boyunca ilmi çalışmalarını devamlı ilerleten Bîrûnî, tabiat araştırmaları, astronomi gözlemleri, matematik çalışmaları gibi araştırmalarına derinlik kazandırmıştır. Âlimliğinin yanı sıra devlet erkânıyla olan yakınlığı çeşitli kültürlerle olan münasebetlerine de yansımıştır (Tümer, 1992: 208-209).

Sultan Mahmud'un 1002-1006 senelerinde Hint Okyanusuna kadar uzanan toprakları ele geçirmesi üzerine 8. Yüzyıldan itibaren Hint kültürünü, astronomi, matematik, tıp, edebiyat gibi tercümelerinden tanımaya başlamış, çeşitli bahanelerle Hindistan'ı birçok kez ziyaret etmiştir. Hindistan'ı konu alan "*Tahkiku mâ li'l-Hind*" (Hint İncelemeleri Kitabı, 1030) adlı eseri de bu dönemin önemli kaynakları arasındadır. Bîrûnî, Sanskritçe'yi bir ölçüde öğrenerek Hintli bilginleri yaptığı konuşmalarda kendisine hayran bırakmıştır (Tümer, 1992: 208).

Gazneli Mahmud'un ölümünün ardından kendisinden "âlemin aslanı", "zamanın yegânesi" olarak bahsetmiştir (Tümer, 1992: 208). Daha sonra Sultan Mahmud'un oğlu Sultan Mes'ud'un himayesine giren âlim, Sultana hem danışmanlık yapmış hem de ilmi çalışmalarına ara vermeden devam etmiştir. Gazneli döneminin önemli eserlerinden olan "*Tahdîdü nihâyâti'l-emâkin, Makâle fi'stihrâci'l-evtâr fi'd-dâ'ire, Tahkiku mâ li'l-Hind*" eserlerine "*el-Kânûnü'l-Mes'ûdî*" eserini de eklemesi onu ilmi hayatının zirvesine ulaştırmıştır. (Tümer, 1992: 208).

Kendisi bu dönemde dünyanın güneş etrafında dönmesinin astronomik olguları değiştirmeyeceğini de savunmuştur. Bu görüş üzerine Sultan Mes'ud'dan yüklü bir hediye almışsa da kabul etmemiştir. Sultan Mesud'un ölümü üzerine tahta geçen oğlu Mevdu'dun yanında yer alarak Gazne sarayına olan bağlılığını koparmamış ve hizmet vermeye devam etmiştir. Bîrûnî, “*el-Cemâhir fî ma'rifeti'l-cevâhir*” ve “*el-Kitâbü'l-Mu'anven bi'd-Destûr*” adlı iki kitabını da Sultan Mevdud'a ithaf etmiştir (Tümer, 1992: 208).

Uzun bir ilmi hayatı olan Bîrûnî, görme ve işitmede güçlük çekmeye başlayınca öğrencisi, Ebû Hâmid Ahmed b. Muhammed en-Neşei'yi yardımcı edinmiştir. Seksen yaşında son eseri olan “*Kitâbü's-Saydele fi't-tıbb'ını*” (Tıpta farmakoloji kitabı, 1050) yazarak tıp dünyasına bir eser bırakmıştır. (Gökmen, 1979: 639). Ölümü ikinci vatanım dediği Gazne'de gerçekleşen Bîrûnî'nin ölüm tarihi kesin bilinmemekle birlikte 1061 olarak kaydedilmektedir (Tümer, 1992: 208).

Bîrûnî, yaşamı boyunca araştırma tutkusu içerisinde birçok ilmi faaliyetlerde bulunmuştur. Bu ilimler içerisinde felsefe, tıp, tabii ilimler, fizik, riyaziyat, astronomi, kronoloji ve metroloji alanlarında oldukça önemli çalışmaları vardır (Gökmen, 1979: 639). O eserlerini herhangi birileri için değil âlimler için yazdığını da dile getirmektedir. (Barthold, 1984: 54). İlim konusundaki görüşlerini, gözlem ve deneyi matematikle açıklamaya çalışan Bîrûnî, bu noktada modern ilim adamı olarak çağdaşı diğer âlimlerden ayrılmaktadır (Tümer, 1992: 209).

5. BÜYÜK SELÇUKLU DÖNEMİNDE NEDİMLİK

Nedimler, Büyük Selçuklu Devleti saray teşkilatında önemli yere sahip olmuşlardır. Bu bölümde Büyük Selçuklular devrinde nedimlik müessesesi, işleyişi ve dönemin öne çıkan nedimleri ele alınacaktır.

5. 1. Büyük Selçuklu Döneminde Nedimlik Müessesesi ve İşleyişi

Büyük Selçuklu dönemindeki nedimlik müessesesi Acem hükümdarlarından itibaren süre gelen diğer Türk-İslam devletlerinde görüldüğü gibi Gaznelilerin köprü vazifesi kurması ile Büyük Selçuklu Devletine de aktardığı bir müessesedir.

Büyük Selçuklu döneminde saray içerisinde ve dışarısında önemli bir konumda olan nedimler, sosyal olduğu kadar siyasi görevlerde de yer almışlardır. Selçuklu saray teşkilatında Köymen'in verdiği bilgilerden anlaşılacağı üzere görevliler iki ana gruba ayrılmıştır (Köymen, 2011: 90). Bunlardan ilki saray büyükleri olarak adlandırılan ekâbir-i hâsslardır ve bu grupta; hâcibler, emîr-i hares, vekîl-i hâss, silâhdâr, âbdâr, çâşnigîr, şarabdâr, câmedârlar bulunmaktadır. Bir diğer grup ise saray küçükleri olarak adlandırılan çâkirân'lardır. Burada ki görevli kişiler ise; “çavuşân”, “pâspânân”, “nevbetiân” gibi padişahın maiyetinde bulunan kimselerdir. Nedimlerin en az hükümdarın hâcibleri ve vezirleri kadar yanında bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu sebepten dolayı saray büyükleri ve küçüklerinin görevleri incelendiğinde ve değerlendirildiğinde nedimlik müessesesinin de saray büyüklerinin(ekâbir-i hâşş) içerisinde yer aldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Büyük Selçuklu döneminde hükümdarın siyasi hayatı olduğu kadar özel hayatı da oldukça önem arz etmektedir. Hükümdar bu özel hayatını hem sarayın içerisinde hem de sarayın

dışarısında yaşamaktadır. Hükümdarın özel hayatında her biri ayrı görevlerde bulunan saray mensupları bulunur ve hükümdar ilim ve irfan sahibi bu kişileri özel hayatına dâhil ederek yaşamına devam etmektedir. Hükümdarın bu hususta nedimleriyle çok kez yalnız kaldığını ve onlarla birlikte işret meclislerinde bulunduğunu biliyoruz (Köymen, 2011: 112).

Hükümdar için nedimleri ile eğlenmek, yeri geldiğinde ise edebi sohbetler yapmak kaçınılmaz olmuştur. Bu hususta Alâeddin Keykubat'ın saltanat yıllarında şişe ile kadeh arasında yabancılık kalmadığını, halkın sefasının arttığını söyleyen İbn-i Bibi Keykubat'ın has nedimleriyle birlikte istişare ve işret meclislerinde sohbetlerde bulunduğunu bize aktarmıştır (Gençosman, 1941: 34).

Büyük Selçuklu hükümdarlarının saray içerisinde görüşmelerini ikiye ayırdıklarını görmekteyiz (Köymen, 2011: 112). Bunlardan biri münferit görüşmeleri diğeri ise toplu görüşmeleridir. Hükümdar toplu görüşmeleri genel olarak devlet ile ilgili konularda yapmaktadır. Bir ya da birkaç kişi ile birlikte görüştüğü münferit görüşmelerine nedimleri de dâhil etmek yanlış olmayacaktır. Hükümdarın özel hayatında yapılan bu görüşmelerde eğlence meclisleri dâhil edilirse resmi hayatında uygulanan kaideler aynı şekilde yapılmaktaydı. Bu görüşmelerin yapılıp yapılmayacağı ise saray kapısında bulunan perdeden anlaşılıyordu (Köymen, 2011: 113-114). Eğer sarayın kapısında bulunan perde kaldırılmış ise hükümdarın o gün görüşme yapacağı eğer perde indirilmiş ise görüşme yapmak istemediği anlaşılmaktadır. Bu hususta söyleyebiliriz ki hükümdarların özel hayatlarında önemli bir yere sahip olan nedimler, hükümdarın münferit meclislerinin de vazgeçilmezi konumundadırlar.

Büyük Selçuklu nedimleri, Acem hükümdarlarından beri saraylarda bulunan ve hükümdarın her daim yakınında bulunan kişiler olmuşlardır. Hükümdar, kendisi için önemli bir noktada bulunan nedimleri samimi olacağı ve kendisine lââyık kişilerden seçmelidir (Köymen, 2011: 115). Bunun sebebi ise sarhoşluk anlarında kendini kaybettiği noktada en güvendiği insanların yanında olması gerektiği içindir. Eğer bu durumu maiyetinde ki kişilerle yaparsa hükümdar karşındakileri kişilerden zarar görebilir. Bu doğrultuda hükümdar, devlet büyükleri, eyalet valileri ve ordu kumandanlarından nedim seçmemelidir. Eğer bir hükümdar bunu yapar ve samimiyetini bozarsa bu kişiler tarafından ciddiye alınmaz.

Ancak yukarıda bahsi geçen Gazneli dönemi nedimlerinin başka mertebelere yükseltilmiş veyahut başka mertebelerden nedimlik makamına getirildiğini biliyoruz. Bu durumu Büyük Selçuklu dönemi nedimleri için söyleyememekteyiz. Nizâmülmülk bu konuda bir vazife ve memuriyete tayin edilen kimsenin nedimliğe alınmaması gerektiği, bunun yanında nedimlerin de başka görevlere atanmaması konusunda tavsiyelerde bulunmuştur (Nizâmülmülk, 2009: 124). Bu gibi durumlar yaşanırsa nedimliğe getirilen kişilerin acımasız olacaklarından bahsetmiştir. Her ne kadar Nizâmülmülk'ün verdiği bilgiler doğrultusunda nedimlik mertebesinde bulunan kişilerin başka mertebelere getirilmemesi gerektiği söylene de bu husustan emin olamamaktayız. Bazı geçen olaylarda nedimlerin hükümdarın yanında başka konumlarda olduğunu söyleyebiliriz. Bu olaylardan biri şu şekildedir; Sultan II. Muhammed vezirinin ölmesi üzerine kendisine uzun süre nedimlik yapmış olan Ziyaeddin İsfahanî'yi vezirlik görevine atamıştır (Merçil, 2014: 270). Bir diğer olayda ise; Atsız ve Sultan Sencer arasında geçen bir olaydan sonra Sultan Sencer'in nedimi olan Mukarreb Cevher ön plana çıkmıştır. Cevher'in iktaları arasında olan Rey'de Batınîler'den bir grubun kadın kılığına girerek yanına gitmesi sonucu öldürüldüğü bilinmektedir (1139/1140). Bu olayı Cevher'in güçlenmesi üzerine Sultan Sencer'in yaptırdığı söylene de elimize ulaşan net bir bilgi bulunmamaktadır (Merçil, 2014: 217). Bu olaydan yola çıkarak bazı Selçuklu dönemi hükümdarlarının nedimlerinin farklı görevlerde de bulunduğunu söyleyebiliriz.

Büyük Selçuklular'da da göreve getirilen nedimlerin yaşını başını alarak tüm cihanı dolanmış kişilerden seçilmesi gerekmektedir. Hükümdar, iyiliği ve kötülüğü ayırt eden arkadaşlar edinip onları nedimlik mertebesine getirmiştir (Ravendî, 1999: 374). Bu nedimler hükümdara iyi bir dostluk yapmakla birlikte onların kederini dağıtıp onu eğlendirmelidir. Hükümdar, resmi ve hususi konuları ayırarak gerek gördüğü konularda nedimleriyle birlikte istişare yapmaktadır. Bu sebepten nedimlik yapan kişiler, saygıyı ve hürmeti eksik etmemelidir. Hükümdar bir konu hakkında konuşacağı zaman söze önceden başlamamalı ve hükümdar için tehlikeli olan şeyleri bilmeli onu korumalı ve gereken durumlarda haddini aşmadan hükümdara doğru yolu göstermelidir (Ravendî, 1999: 374).

Hükümdarların isteği üzerine göreve getirilen nedimler, kimi zamanda yaptıkları hatalardan dolayı nedimlik mertebesinden alınarak ağır cezalara çarptırılıyordu. Bu hususta Nizamülmülk'ün damadı ve Tuğra divanı başkanı olan Kamalüddevle Ebur-Rıza'nın oğlu ve divanda nâibi olan Seyyidürrüesâ Ebu'l-Mehasin, Sultan Melikşah'ın onu çok sevmesi

üzerine kendi nedimliğine getirilmiştir. Ancak Nizamülmülük'ün kendisi ve adamları üzerinde yaptığı şikâyetleri iftira niteliği taşıdığı için daha sonra Melikşah tarafından gözlerine mil çektirilerek Sâve kalesine gönderilmesi emredilmiştir (Sevim ve Merçil, 1995: 127). Bir benzer olay da eğlence ve içki meclislerini çok seven Melik Arslanşah ve nedimi Atabeg Kutbeddin Muhammed arasında geçmiştir. Melikşah içkiyi ve eğlenceye düşkünlüğünden dolayı devlet işleri ile ilgilenmezdi nedimi Atabeg Muhammed ise az içki içer ve nedimliğe pek ilgi göstermezdi. Bunun sonunca Melik Arslanşah, gözünden düşen nedimi yerine akıllı Torumtay'ı getirmiştir (Merçil, 2014: 318).

Büyük Selçuklu dönemi hükümdarları nedimlerini seçerken bazı kurallar ve kaidelerle seçmektedir. Bazı nedimler, müneccim ve tabiblerden seçilmekteydi (Köymen, 2011: 56). Nedimleri tabiplerden seçen hükümdarların amaçları onların kullandığı tedavileri öğrenmek oluyordu. Müneccimleri nedim olarak seçen hükümdarlar ise uğurlu ve uğursuz zamanları bilmeleri, zamanlarını doğru değerlendirmek istemelerinden kaynaklanıyordu. Kimi hükümdarlar ise bu iki mertebede ki kişileri hayatlarını renksizleştirmemek için hayatlarına dâhil etmek istemiyor gerek duydukları zaman çağırılmalarından yana oluyorlardı. Hükümdarlar için müzik, eğlence ve en önemlisi edebi sohbetler ve şiirler oldukça önemlidir. Nedimlerin de bu dallara vakıf olmasını isteyen Selçuklu sultanları şairlerini nedimlik mertebesiyle ödüllendirmişlerdir. Doğanşâh bin Alparslan şairleriyle birlikte hoş sohbetler yapar ve onların her birini nedimlik makamına getirirdi (Kartal, 2001: 66).

Nedimlerin hükümdarların hayatlarında olmaları için bazı özelliklere sahip olmaları gerekmektedir. Yine yukarıda bahsedilen belli başlı özellikler erdem, akıl, güler yüz, iyi bir ahlâk, merhamet, ketumluk Büyük Selçuklu saraylarında bulunan nedimler içinde aranan özellikler olmuştur. Nedimler huylarının yanı sıra güzel bir çehreye de sahip olmalıdır. “Yüzün güzelliği dostluğu, kardeşliği arttırır” denilmiştir (Ravendî, 1999: 375). Ahlakı ve yüzü güzel olan nedim, hükümdarlık adabını da iyi bir şekilde bilmelidir. Bu sebepten dolayı ilim ve bilimde bilgi sahibi olmalı aynı zamanda dönemin oyunları olan satranç ve tavlaya da hâkim olması gerekmektedir (Nizâmülmülk, 2009: 124). Sultan Sencer, Gur hükümdarı Alâeddin Hüseyin'i (1146-1149) esir ettikten sonra zekâsı ve bilge kişiliği doğrultusunda onu nedimleri arasına almıştır (Sevim ve Merçil, 1995: 222-223). Ravendi insanın zekâsını sekiz huyunun belirlediğini söyler, bunlar; yumuşaklık ve soğukkanlılık, şahsını koruması ve kendini bilmesi, hükümdarlara olan itaat, dostun mahremiyetini koruyabilmek, iyi bir sırdaş olmak, tatlı dil ve eğlenceleriyle memnuniyet sağlamak, yerini ve haddini bilmek,

sessizliğı kendine bir ilke edinmektir (Ravendî, 1999: 375). Bu özelliklerde bulunan kişiler şüphesiz nedimlik gibi mühim işlerde de başarılı olurlar.

Büyük Selçuklu saraylarında bulunan nedim sayısını maalesef araştırma kaynakları bize vermemektedir. Dönemin nedimlerinin, hükümdarın sarayında ayrı ayrı mertebeleri bulunmaktadır (Nizâmülmülk, 2009: 125). Bu nedimler derecelerine göre kimi zaman kendilerine tahsis edilmiş yerlerde oturmakta kimi zaman ise ayakta durmaktadır. Gazneli dönemi ile benzerlik gösteren bu durum Acem hükümdarlarından süre gelen bir gelenektir.

Büyük Selçuklu döneminde nedimlerin giyim kuşamları ve aldıkları maaş hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Herhangi bir kaynakta onların resmi bir kıyafetleri, net bir maaşları olduğu söylenmemektedir. Yalnızca nedimlerde aranan güzel yüz ve temizlik gibi özelliklerden yola çıkarak onların hali hazırda nizam ve tertipli bir giyimleri olduklarını düşündürmektedir. Maaşları için, hükümdarların onlara yaşamlarını sürdürecekt kadar bir maaş bağladıklarını söyleyen Nizamül-mülk hükümdara karşı sevgi ve saygılarının doğrultusunda kendilerini idare edebileceklerini bize aktarmaktadır (Nizâmülmülk, 2009: 125).

5.2. Büyük Selçuklu Döneminde Öne Çıkan Nedimler

Büyük Selçuklular döneminde hükümdarların yanında yer alan başlıca şair nedimler vardır. Bunlar; Muizzî, Enverî, Nizamî-i Gencevî, Mesheti Gencevî, Müntecebüddîn Bedî'dir.

5.2.1. Muizzî

Künyesi Ebû Abdillâh Emîrû's-şuarâ Muhammed b. Abdilmelik-i Nîşâbûrî'dir. 1048-1049 yılları arasında Semerkand doğumlu olarak tahmin edilse de kendisinin şiirlerinde Nîşâbur doğumlu olduğu anlaşılmıştır (Berthels, 1979: 560). Eğitim sürecini çeşitli âlimlerle tamamlayan Muizzî, en büyük destekçisinin babası Abdülmelik Burhânî olduğunu ona sunduğu övgü dolu sözlerle göstermiştir. Babası Abdülmelik Burhânî (Abd al-Malik Burhânî) ise 1063-1072 yılları arasında Sultan Alparslan'ın saray şairleri içerisinde yer alırken aynı zamanda emîrû's-şuarâ göreviyle şairlerin başında yer almaktaydı. Babasından aldığı eğitimle başarılarını devam ettiren Muizzî, ilk olarak babasının verdiği destekle

birlikte Selçuklu saray şairlerinin içerisinde yer almıştır. Ancak bu süre zarfında sarayda beklediği ilgiyi görememiş ve bir yükselme kat edememiştir (Karaismailoğlu, 2020: 98). Sultan Melikşâh'ın damadı Alî-yi Ferâmurz tarafından fark edilince Sultan Melikşâh'ın da ilgisini çekmeyi başarmıştır. Sarayda ve Sultan Melikşâh'ın gözünde yükselişi ise bir bayram gecesini gerçekleştirmiştir. Bu bayram gecesinde bayram hilali için toplanan Sultan ve devlet erkânının yanındaki şairler arasında yer alan Muizzî, Sultan Melikşâh için hilali tasvir eden bir şiir söylemiştir. Bu rubâî şu şekildedir: *“Ey ay, sen padişahın soyuna benziyorsun yahut da işveler eden o güzellik kaşlarına. Gûya sen altından yapılmış bir nalsın, sen, sanki feleğin kulağında küpesin.”* (Devletşâh, 1977: 94).

Muizzî'nin okuduğu rubaîden oldukça etkilenen Sultan Melikşâh, kendisini emîrû's-şuarâlîğe yükselttilmiş ve saraydaki başarılarını desteklemiştir. Sultan Melikşâh, Muizzî'yi emîrû's-şuarâlîkle onurlandırmakla kalmamış kendisini Rum elçilik göreviyle de taçlandırmıştır. Bu görevle birlikte Muizzî'nin kırk katar kumaş yüklü devesi ile İsfahan'a gittiği rivayet edilmektedir (Devletşâh, 1977: 94-95). Yaptığı hilal tasvirli şiirden sonrada lirik tarzında yazdığı şiirler oldukça ilgi görmüş ve Sultan Melikşâh'ın “Müizzü'd-dünyâ ve'd-dîn” lakabından dolayı Muizzî mahlasını alarak nedimlik mertebesine getirilmiştir (Karaismailoğlu, 2020: 98). Uzun yıllar boyunca Sultan Melikşâh'ın sarayında en gözde şairler ve nedimleri arasında kalmayı başaran Muizzî, Sultanın 1092 yılında ölümünden sonra saray içerisindeki karışıklardan dolayı Herat, Nîşâbur ve İsfahan'a giderek uzun bir müddet dönmemiştir. Saraydan uzak kaldığı bu süre zarfında da Melikşâh'ın oğulları ve vezirleri hakkında kasideler yazmaktan da geri kalmamıştır (Davarpanah, 2008).

Sultan Sencer'in tahta geçmesiyle birlikte 1097 yılında tekrar Selçuklu sarayına girerek emîrû's-şuarâlîk mertebesiyle onurlandırılmıştır. 400 şairden oluşan zümrenin reisi tayin edilen Muizzî, hayatının son gününe kadar Selçuklu saray şairleri arasında yerini korumuştur (Berthels, 1979: 560). Maddi olarak ise Sultan Sencer zamanında zenginleşmiş ve İsfahan'ın gelirlerinden maaş bağlanarak Rûdeki, Ferruhî-yi Sîstânî ve Unsurî gibi rahat bir yaşam sürmüştür (Karaismailoğlu, 2020: 98).

Muizzî, İran'ın en büyük lirik şiir üstâdları arasında yer almaktadır. Şiirlerinde açık, anlaşılır ve sade dili ile hem kendi dönemindeki şairleri hem de nesiller sonra izinden giden şairleri etkilemeyi başarmıştır. Şiirlerinde yalnızca lirik düşüncelere ve methiyelere odaklanmayan Muizzî, didaktik açıdan yazdığı şiirleri ile de oldukça ilgi görmüştür (Davarpanah, 2008:

Muizzî'nin, kaside, gazel ve kıtalardan oluşan 18.000 beyite yakın bir Divan'ı bulunmaktadır (Berthels, 1979: 560). Divân'ında söylediği Sultan Melikşâh'ın, vezir Fahrülmülk'ün, Sultan Sencer ve Sultan Muhammed'in anneleri Tâceddîn Hâtun'un, Sultan Sencer'in veziri Mucîrüddevle-yi Erdistânî'nin oğlunun vefatına ve Nizâmülmülk'ün şehit edilmesine dair yazılan mersiyeleri sayesinde Büyük Selçuklu dönemi tarihi açısından oldukça önemli bir noktada olmayı başarmıştır. Sultan Melikşah ve Nizâmülmülk'ün ölümü üzerine kaleme aldığı mersiye şu şekildedir: *“Âdil şâhtan devlet ve millet yoksun olunca, devlet değersiz oldu ve milletin işi zorlaştı. Bu olayın zorluk boyutu doğuda ve batıda zordur. Bu olayın duyulması denizde ve karada korkunçtur. Halk dedi ki: Şevvâl ayı delirmiş, bu nasıl olur? Bunun anlamından mana sahipleri haberdardır. Şimdi bunun anlamı/sırrı şâhın ölümüyle anlaşıldı. Saltanat ve devlet, Şevval ayında alt üst oldu. O pîr vezir, bir ayda cennet-i âlâya gitti. Genç şâh da onun peşinden bir ay sonra gitti. Cihan, vezir ve şâhın gidişiyle yandı (perişan oldu). Bu perişanlık nereye ulaşacak kimse bilemez. Bu belalar (ölümler) hiçbir akıllının yüreğinde içinde değildir. Bu olaylar hiçbir bilginin düşüncesinde değildi. Ne yazık ki böyle bir şâh ve vezir, cihandan güç ve azametleriyle birlikte ansızın gittiler. Sultan Alp Arslan'ın Ceyhun'a sözü geçmedi (Ceyhun'da vefat etti). Melik sultanın (Sultan Melikşâh) canı, Dicle'de hebâ oldu (Dicle'de vefat etti). Hilekâr felek, Ceyhun'da babasını (Alp Arslan) aldı. Dicle'de de oğlunu (Melikşâh) aldı. Her iki hüsrevin ölümü Ceyhun ve Dicle'nin kenarında olmasından dolayı yüz binlerce insanın ciğerine ateş düşürdü. Gam denizi dalgalandı ve deniz yürekli şâh öldü. Onun dalgası Antakya'dan Kâşgar'a kadar dalgasının altında kaldı. Bu nasıl bir füturdur ki Zuhal'dan tahtına ulaştı. Yerden/tahttan Zuhal'a kadar feryat figan yükseldi. Hiç şüphe yok ki adaleti her gün bizimle çoğaldı. Ölüm acısı her gün bizimle arttı. Emniyet memlekette onun varlığından daim idi. Onun ömrü bittiğinde emniyet de bitti. Cehennemde duman ve ateş olur evet, şimdiyse gözler onun ölümüyle duman dolu ve gönüller ateş doludur. Felek, bu yıl onu dünyada hezimete uğrattı. Bu hezimet bunca zaferden sonra ona düştü.”* (Gökmen, 2018: 35-36).

Büyük Selçuklu Devletinin en önemli saray şairleri arasında yer alan Muizzî, yazdığı şiirler, gazeller ve kıtalarda Sultanların ve devlet erkânının hayatlarını ve onlardan sonra ki hayatı, yaşananları açık ve anlaşılır bir dilde anlatmıştır. Bu sebeple Büyük Selçuklu tarihi için oldukça önem arz eden bir şairdir.

Sultan Sencer'in çadırından yanlışlıkla attığı okun Muizzî'ye isabet etmesi kendisinin başarılı şairlik hayatı uzun bir müddet devam etmemesine neden olmuştur. Bu olaya kendisi de birçok şiirinde yer vererek on iki ay boyunca sağlığına kavuşmaya çalıştığını söylemektedir (Davarpanah, 2008). Senâî ise onun ölümünün ardından yazdığı bir şiirde iyileşmeyen yaradan dolayı hayata gözlerini yumduğunu dile getirmektedir. Ancak bu yaradan sonra yazdığı şiirlerin varlığından dolayı uzun bir müddet yaşamış olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Sultan Sencer'in veziri Muînüddîn-i Kâşî için yazdığı kasideden sonra herhangi bir kasidesinin bulunmaması Muizzî'nin 1124-1127 yılları arasında vefat ettiğini göstermektedir (Karaismailoğlu, 2020: 98).

5.2.2. Enverî

Künyesi Evhadadüddin Muhammed b. Muhammed b. Alî-yi Ebîverdi'dir. Horasan'da bulunan Deşt-i Hâverân vilayetine bağlı Ebîverd ilçesinin Bedene köyünde doğmuştur (Karahan, 1995: 267). Kendisinin doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Doğduğu yerle bağlantılı olarak kendisinin ilk olarak "Hâverî" mahlasını kullandığı, daha sonra ise bunun bir üstadı tarafından değiştirilerek "Enverî" mahlasını aldığı bilinmektedir (Devletşâh, 1977: 125). Ailesi hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte kendisi bir şiirinde ceddinin İshâk'tan geldiğini söylemiştir. Bu sebeple dedesinin adının İshâk babasının adının ise Muhammed olduğu tahmin edilmektedir (Aktepe, 1964: 278). Babasını genç yaşta kaybetmiş ve iyi bir servete sahip olmuştur. Bu servetini ise sefa âlemlerinde harcayarak bitirdiği rivayet edilmektedir. Ancak birçok konuda bilgi sahibi olması onun iyi bir eğitim aldığını göstermektedir. Kendisi, ilm-i ahkâm-ı nücûm, felsefe, mantık, hey'et vb. konularda bilgi sahibidir. Gazellerini, çeşitli makamlara göre okuması da musikideki bilgeliğini ortaya çıkartmaktadır. Çeşitli ilimlerdeki donanımından dolayı kendisinin Tus'ta Medrese-i Mansuriye'de uzun ve disiplinli bir eğitimden geçtiği söylenmektedir (Aktepe, 1964: 278).

Hayatına şair olarak devam etmesi ve Selçuklu Sarayına girmesi ise Sultan Sencer'in hükümdarlığı döneminde gerçekleşmiştir. Râdegan civarında medresenin önünde otururken Sultan Sencer'in alayına denk gelmiştir. Bu alayda ata binmiş, köleleri olan gösterişli bir adamın saray şairi olduğunu öğrenince şunları söylemiştir: “ *Subhân, benim ilmimin bu kadar yüksek olmasına rağmen böyle felaketler içinde kalayım da şairlik kudreti aşağı olan bir adam bu derece debdebe ve darât içinde bulunsun. Tanrı'nın büyüklüğü ve izzeti hakkı için olsun ki, bugünden sonra benim en*

aşağı saydığım faziletlerden biri olan şairlikle uğraşacağım.” (Devletşâh, 1977: 128). O gece şair olmaya karar vererek Sultan Sencer adına bir kaside yazarak sabahleyin sarayda kasidesini Sultana takdim etmiştir. Sultan Sencer kendisinin yazdığı kasideden güçlü bir dilinin olduğunu anlayarak Enverî’yi saray şairlerinin içerisine almış, maaşa bağlamış ve güzel ihsanlarda bulunmuştur. Sultana takdim ettiği kaside şu şekildedir: “ *Benim sizin kapınızın eşliğinden başka dünyada bir sığınacak yerim ve başımı buradan başka sokacak bir mahallim yoktur.* ” (Devletşâh, 1977: 126-127).

Bu kasideyle birlikte hayatı değişen Enverî, hayatını kaybedene kadar Sultan Sencer’in sarayında gözde şairler içerisinde yerini almıştır. Şiirlerini akıcı ve konuşma diline yakın yazmıştır. Şiirlerinde edebi sanatları çok iyi kullanmakla beraber diğer bilim dallarındaki bilgilerinden dolayı Arapça kelime ve cümlelere oldukça fazla yer vermiştir. Kaside, gazel, kıta ve rubâîlerden meydana gelen divanı bulunmaktadır (Karahana, 1995: 267-268). Kariyerinin çeşitli yönlerini yansıtan kısa parçaları da bulunmaktadır. Bunların içerisinde şarap şarkıları, hediye talepleri, tebrikler ve ağıtlar yer almaktadır. Ayrıca iğneleyici ve müstehcen pek çok hicvinin örneğine de rastlanmaktadır (Bruijn, 1986: 141-143).

Selçuklu Sarayına girdikten sonra Sultan Sencer’in birçok seferinde yanında yer alarak birçok kaside yazmıştır. Aynı zamanda her iki ayda bir ilmi eserler yazarak Sultan Sencer’i ebedileştirmek istemiştir. Ancak bazı zamanlarda da Sultan Sencer’in memleketler fethetmekten onunla ilgilenenleri ihmal ettiğini dile getirmekten de çekinmemiştir (Aktepe, 1964: 278). Astronomide oldukça bilgili olan Enverî, döneminin ileri gelen astronomi bilginleri arasında yer almıştır. Ancak gezegenlerin durumlarına göre verdiği talimat, kendisini Belh’te yaşamaya mecbur bırakmıştır. Bu talimatta, beş veya yedi gezegenin Mîzân adı verilen bir burçta olacağını bununla birlikte çok şiddetli bir fırtına koparak dünyanın alt üst olacağını söylemiştir. Bu hususta yazdığı Sevgendnâme şu şekildedir: “*Ey Müslümanlar bu çember gibi dönen çarkın dönüşünden, merrih yıldızının nifakından, Ay’ın cebrinden ve Müşteri yıldızının da hilelerinden feryad.*” (Devletşâh, 1977: 129).

Halk ise bu haberi alınca yer altı sığınakları hazırlayarak korkulu bir gece geçirmiştir. Ancak sadece o gün değil bir sene boyunca fırtına değil bir yaprak bile kıpırdamamıştır. Bunun üzerine Sultan Sencer, Enverî’yi yanına çağırarak azarlamıştır. Enverî ise Sultandan çok korkmuş ve Nişabur’u terk ederek Belh’e kaçmıştır (Aktepe, 1964: 278).

Belh'te yaşamını devam ettirmeye ve astronomi ile ilgili kendisini geliştirmeye devam etmiştir. Bu sırada da Belh halkı için birçok hiciv ortaya atınca Belh'liler burada rahat bir yaşam sürmesine izin vermemiştir. Halk, onun başının örtülerek şehirden çıkartılmasını istemiştir. O ise Kadı Hâmidüddin-i Velvâlicî sayesinde bu beladan da kurtulmayı başarmıştır. 546() senesine gelindiğinde Belh'te yaşamını yitiren Enverî, İran edebiyatının ve Büyük Selçuklu sarayının önemli şairleri arasında yer almayı ve daha sonraki nesillere de tesir etmeyi başarmıştır. Mezarı ise Sultan Ahmed-i Hirevî'nin mezarının yanında bulunmaktadır (Devletşâh, 1977: 129).

5.2.3. Nizamî-i Gencevî

Künyesi, Ebu Muhammed Cemâlüddîn İlyâs b. Yûsuf b. Zekî Mü'eyyed'dir (Ateş, 1964: 318). Lakabı ve mahlası birçok yerde farklı zikredilmektedir. Bunlar şu şekildedir; Ebû Muhammed Nizâmî, Meknî, Muterrizî, Cemâlüddîn, Şeyh Nizâmüddîn, Nizâmî (Akalin, 1994: 17). Doğum tarihi hakkında kaynaklarda farklı birçok tarih bulunmaktadır. Ancak günümüzde kabul edilen doğum tarihi 1140'lı yıllardır. (Ateş, 1964: 318). Hayatı hakkında çok fazla bilgiye tesadüf edilmeyen Gencevî'nin babasının Türk annesinin Kürt oluşundan doğum yerinin Kum ve Tefreş olması bir tartışma konusu olsa da asılsız olmakla beraber kabul edilen doğum yeri Gence olarak kaynaklarda yer almaktadır (Kantar, 2007: 183).

Eğitim sürecini Gence'de geçiren Gencevî, iyi bir eğitim görmüştür. Dil, edebiyat, astronomi, felsefe, coğrafya, tıp ve matematik aldığı eğitimler arasındadır. Bunların yanında musikiyle ilgilenmiş ve Arapça, Farsça, Pehlevîce, Süryânîce, İbrânîce, Ermenice ve Gürcice gibi birçok dil öğrenmiştir. (Kantar, 2007: 183). Şairlik mesleğine 1116-1117 yılları arasında giren Gencevî, Hamse'nin ilk eseri olan "*Mahzenü'l-Esrâr'ı*" yazmıştır. Kendisinin ilk gençlik yıllarına dair bilgi bulunmamakla beraber daha sonraları eserlerinde dinin yasakladığı şeylerden uzak bir yaşam sürdüğünü birçok kez tekrarlamıştır (Ateş, 1964: 319). Bunun yanında İkbâlnâme eserinde kendisinin üç kez evlendiğini söylemektedir. İlk evliliğinden de Muhammed adında bir çocuğunun olduğu bilinmektedir. (Akalin, 1994: 18).

Geçimini uzun bir süre küçük eserlerini gönderdiği, emîr ve küçük hükümdarlardan sağlayan Gencevî, yazdığı ilk büyük eseri olan "*Mahzenü'l-Esrâr'ı*", Erzincan hâkimi Fahrüddîn Behrâmşâh'a göndermiştir. Eserin karşılığı olarak ise Behrâmşâh'tan, beş yüz altın dinar, beş rahvan katır, tam koşumlu beş at ve kıymetli elbiseler almıştır. Bu onun eserlerine karşı

aldığı ilk serveti olmuştur (Ateş, 1964: 320). Kendi seçtiği hayat ışığında ilerleyen Gencevî, saray şairi olmak istememiş onun yerine sakin bir hayatı seçerek yaşamını sürdürmüştür. 1213-1214 yılları arasında öldüğü tahmin edilen Gencevî'nin türbesi Gence şehrinin biraz dışarısında bulunmaktadır. Ancak zamanla eskiyen türbe yerine günümüz Azerbaycan mimarisini yansıtan bir türbe yapılmıştır. (Ateş, 1964: 321).

Edebî kişiliği sayesinde, İran coğrafyasında büyük bir yankı uyandıran Gencevî'nin günümüze gelmiş olan bir Divanı ve Hamse adını verdiği çeşitli mevzular barındıran manzum bir roman olan mesnevileri vardır (Ateş, 1964: 321). “Penc Genc” adıyla da bilinen hamsenin tamamlanması otuz beş kırk yıl sürmüştür. Eser, yaklaşık 35.000 beyitten oluşmaktadır (Kantar, 2007: 184). Hamse'nin Fars edebiyatına katkısı oldukça önemlidir. Daha sonraki İran şiirlerinde taklit edilen bir kalıp haline gelmiştir (Parrello, 2000).

5.2.4. Mesheti Gencevî

1113 senesinde Gence'de doğduğu bilinen Fars dili Azerbaycan edebiyatının ilk kadın şairidir (URL-1, 2015). Asıl adının Munise veya Menice olduğu rivayet edilmektedir. Bir rivayete göre ise Sultan Sencer tarafından kendisine “Büyük Hanım” anlamına gelen “to meh hestî”(sen her şeyden büyüksün) ifadesinden yola çıkılarak Mehsetî ismi verildiği söylenmektedir. (URL-1, 2015).

Mehsetî'nin Arap ve Fars dillerinde iyi bir eğitim gördüğü anlaşılmaktadır. Döneminin başlıca ilimlerinde bilgi sahibi olan Meshetî, Şark edebiyatı ile de ilgilenmiştir. Kendisine güvenen hazır cevap bir kişiliğe sahip olmakla beraber, şiir ve musikide de başarılarıyla ün kazanmış bir şairdir. Kaynaklarda Meshetî'nin güzel sesiyle şarkılar söylediğinden ve iyi bir udî olduğundan bahsedilmektedir. Aynı zamanda kendisi güzelliğini belirten bir şiir de kaleme almıştır: “*Mehsetîyim benim güzeller şâhı, Horasanla Irak hüznüm meddâhı.*” (URL-1, 2015).

Gence'de ki saraya yakınlığı, başarısı sayesinde döneminde kısa sürede şöhret kazanan şair, aynı zamanda Gence hatibinin oğlu Emîr Ahmed ile büyük bir aşk yaşayarak Mehsetî ve Emîr Ahmed destanının oluşmasına neden olmuştur (URL-1, 2015).

Selçuklu sarayına tam olarak ne zaman geldiği bilinmeyen Meshetî, Sultan Sencer'in gözde şairleri içerisinde yerini alarak nedimleri arasına girmeyi başarmıştır (Merçil, 2011: 186). Onun nedimlik mertebesine gelişini Devletşah Tezkiresinde şu şekilde zikretmektedir: Mecliste bulunan Meshetî, dışarı çıkıp gelince Sultan ona havanın nasıl olduğunu sormuştur. Dışarıda ise karlı bir hava hakimdir. Meshetî bunun üzerine şu Rubâî'yi söylemiştir: *“Ey padişah, felek senin için saadet atını hazırlamış ve bütün padişahlar arasında seni takdir etmiştir. Senin altın nallı atın, harekete geldiği vakitte, ayakları toprağa basmaması için yerleri gümüşle kaplamıştır.”* Rubâî'yi çok beğenen Sultan Sencer Meshetî'yi hemen nedimi olarak görevlendirmiştir (Devletşâh, 1977: 104).

Meshetî Gencevî, toplumsal ve sosyal konuların yanı sıra aşk konularına da şiirlerinde yer vermiştir. Dîvân'ında toplamda 169 rubai, 9 gazel, 21 kıt'a bulunmaktadır. Güçlü bir kadın olarak şairlik hayatını sürdüren Meshetî 12. Yüzyıl sonlarına gelindiğinde doğduğu şehir olan Gence'de hayatını kaybetmiştir (URL-1, 2015).

5.2.5. Müntecebüddîn Bedî

Künyesi, Müeyyidü'd-devle (Müeyyidü'l-mülk) Müntecebüddîn Bedî 'Alî b. Ahmed el-Kâtib el-Cüveynî'dir (Yazıcı, 2006: 25). Ziyâriler hanedanından Şemsülmeâlî Kabûs b. Veşmgîr'in kökünden geldiği ve soylu bir aileye mensup olduğu bilinmektedir. 1112 senesinde inşa sanatını öğrenmek isteyen Bedî, Şerefeddin Zahîr Beyhaki'nin yaşadığı Merv'e gelerek onun desteğiyle Büyük Selçuklu Devleti'nde Dîvân-ı İstîfâ'da çalışmaya başlamıştır. Daha sonra yükselerek Dîvân'ı İnşâ görevine getirilmiştir (Yazıcı, 2006: 25).

Selçuklu Sarayında tutunmayı başaran Müntecebüddîn Bedî'ye, Sultan Sencer döneminde Dîvân'ı İnşâ görevinin nasıl verildiği ve başkanlığa nasıl yükseldiği bilinmemektedir. Kendisinin Sultan Sencer'in nedimi olduğunu gösteren olay ise Devletşâh Tezkiresi'nde şu şekilde anlatılmaktadır: Sultan Sencer, Hazâresb kaleesi'ni kuşattığında şairlerinden Enverî'nin alaylı rubâîsî'ni okla kalenin içine attırmıştır. “Vâtvat” lakabıyla tanınan Fars şairlerinden Reşîdüddin Muhammed ise rubâîye karşılık olarak atla eşeği kıyaslayan hakaret dolu bir cevap vermiştir. Bunun üzerine Sencer, Vâtvat'ın yakalanarak yedi parçaya bölünmesini istemiştir. Nedimlerinden ve Dîvân'ı inşa kâtiplerinden Müntecebüddîn Bedî ise kendisine, vatvatın çok küçük olduğunu yediye bölünemeyeceğini ikiye bölünmesinin

uygun olup olmayacağını dile getirmiş. Bu cevap Sencer'i çok güldürmüş ve vâtvat'ın cezalandırılmamasını emretmiştir (Devletşâh, 1977: 133-134).

Müntecebüddîn'in resmi vesikaların özellikleri hakkında bilgi veren “*Atabetü'l-ketebe*” adlı bir eseri bulunmaktadır (Piyadeoğlu, 2008: 40). Bu eser, 38 resmi belgeden oluşan *Münşeat Mecmuasıdır*. (Köymen,1963: 307) Farsça kaleme alınan eser aynı zamanda Selçuklu Devleti ile alakalı önemli bilgiler içermektedir. (Köymen,1963: 307-336-343). Müntecebüddîn'in ölümü hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte kaleme aldığı eserinde Sultan Sencer'in ölümünden bahseden bir mektup yer alması kendisinin 1157 yılından sonra bir süre daha yaşadığını göstermektedir (Yazıcı, 2006: 25).

5. 3. NizâmülMülk'e Göre Nedimlik Müessesesi

Acem hükümdarlarından itibaren süregelen ve Türk-İslam devletlerinde de görülen nedimler, Selçuklu saraylarında da hükümdarı eğlendirmek için onların yanında bulunan ve daha birçok farklı konuda destek veren kişiler olmuşlardır.

Nedimler için NizâmülMülk Siyasetname eserinde “*Padişahın Nedimleri ve Yakınlarının İşlerinin Düzenlenmesine Dairdir*” adlı bir fasıl ayırmıştır (NizâmülMülk, 2009: 123). Bahsedilen bu bölümde nedimlik müessesesinin oldukça kutsal bir iş olduğundan bahseden NizâmülMülk aynı zamanda nedimlik hakkında bize oldukça önemli bilgiler vermektedir.

NizâmülMülk'e göre bir hükümdar yanına kendisine layık ve uygun kişiler seçmelidir. Bir nedim hükümdarın hususi hayatında yer alacağı için kendisine verilen nüfuzu koruyacak şekilde ilerlemelidir. Hükümdar bu nüfuz için sınır muhafızları, Sipah-sâlarlar ve devletin diğer ileri gelenlerinden kendisine nedim seçmemelidir. Çünkü birlikte yapılan eğlencelerde hükümdarın kendini kaybetmesi sonucunda hükümdarlığını zedelemesi söz konusu olabilir. Devlet işleriyle ilgilenen kişilere verilen nedimlik görevi, onların kendilerini üstün görmelerine sebebiyet vererek adaletsizlikler doğurabilir. Bu hususta nedim olarak göreve getirilen kişilere devlet ile alakalı görevler verilmemelidir. Aynı durumda devlet ile alakalı bir görevi olan kişide nedimlik mertebesine yükseltilmemelidir. NizâmülMülk bu hususta; Görevli kişilerin (âmil), hükümdardan korkması gerektiğini, nedimlerin ise cüretkâr ve

laubali olarak onlara keyif vermesi gerektiğini söylemektedir (Nizâmülmülk, 2009: 123). Aksi bir durumda hükümdar huzur bulmaz ve nedimlerini yanında istemez.

Bununla beraber nedimlerin, hükümdarlarla görüşmesinin önceden belirlenmesi gerekmektedir. Hükümdarın saray toplantılarının bitmesi ve herkesin dağılması ile nedimlerin sırasının geldiğini söyleyen Nizâmülmülk hükümdar ne zaman destur izni verirse nedimlerin o vakit yanına girdiğini de belirtmiştir (Nizâmülmülk, 2009: 123).

Nizâmülmülk sarayda bulunan nedimlerin olumlu yanlarını da şu şekilde açıklamaktadır:

- 1- Nedim, padişahın can dostudur.
- 2- Nedim, gece gündüz hükümdarının yanında olarak onu her türlü beladan korumaktadır. Bir nevi nedimler hükümdarlarına karşı câdar durumundadır. Eğer hükümdar, herhangi bir olumsuz durumla karşı karşıya kalırsa nedimlerinin hükümdara canını siper etmesi gerekmektedir.
- 3- Hükümdarın seçtiği nedimler dostluklarıyla birlikte iyi bir sırdaşa olmalıdır. Hükümdar kimsenin devlet ileri gelenleriyle paylaşmadığı konuları nedimiyle paylaşabilir, kimsenin bilmediği konuları, gizli kalması gereken meseleleri nedimlerine anlatabilmektedir. Bu hususta nedimler, aralarındaki samimiyete dayanarak hükümdar ister sarhoş ister ayık olsun devlet ile akalı konuları ve devletin hayrına ve şer'ine dair yorumlar yapabilmektedir. Paylaşılan konularda nedim haddini aşmadan konu ile ilgili dem vurabilir, komik bir şekilde beyanlarda bulunabilmektedir (Nizâmülmülk, 2009: 123-124).

Nizâmülmülk hükümdarın, en yakınında bulunan nedimlerin bazı özelliklere sahip olması gerektiğinden bahsetmiştir. Ona göre bir nedim; asil, erdem sahibi ve güler yüzlü olmalıdır. İnancı güçlü ve temiz olmalıdır. Yumuşak huyunun yanında yeri geldiğinde de sert olmasını da bilmelidir. Kitaplarla, bilgilerle iç içe olması gereken nedimlerin aynı zamanda kimsenin bilmediği konularda da bilgi sahibi olması gerekmektedir. Bu konuda ki en önemli husus ise bu bilgi birikimlerini iyi bir şekilde nakledebilmesidir. Bir nedimin bilgi birikimlerinin yanı sıra mizaç anlayışının da çok güçlü olması gerekmektedir. Her daim neşeli ve hayat dolu olması hükümdarının hoşnutluğunu kazanması oldukça önemlidir. O dönemin oyunları olan satrancı ve tavlayı iyi oynamalıdır. Ona göre yine bir nedim; bir çalgı çalabiliyor (Rûd) ve silah (pusat) kullanabiliyorsa daha iyi olur (Nizâmülmülk, 2009: 124).

Nedimlerin, hükümdarları yeri geldiğinde eğlendirmek yeri geldiğinde korumak ve devlet ile alakalı önemli hususlarda nizam çerçevesinde uyarmak gibi görevlerinin olduğundan bahseden NizâmülMülk, hükümdarın resmi ve hususi meseleleri karıştırmadan hangi konuları nedimiyle görüşmesi gerektiğini hangi meseleleri devletin ileri gelenleri ile karara bağlanması gerektiğini de açıklığa kavuşturmuştur. NizâmülMülk'e göre; eğlenceler, işret meclisleri, dostlarla oturulacak meclis, çıkılacak av, yenilecek yemek ve oynanacak oyunlar gibi buna benzer meselelerin nedimle kararlaştırılması uygundur (NizâmülMülk, 2009: 124). Yine devlet ile alakalı meselelerin ise vezirler, makamca büyük kişilerle paylaşılması devletin geleceği açısından daha uygun olduğunu belirtmektedir.

Hükümdarların nedimlerini nasıl ve kimlerden seçtiğinden bahseden NizâmülMülk bu hususta; bazı eski hükümdarların nedimlerini tâbiplerden ve müneccimlerden seçtiğini kaydetmiştir. Tâbip olarak seçilen nedimler, hükümdarların sağlığından sorumlu olup onlara fayda ve zarar veren şeyleri söylüyordu. Müneccim olarak seçilen nedimler ise yapacakları işlerde hükümdara uğur ya da uğursuzluk getirecek şeyleri seçer onlar için en uygun zaman dilimlerini oluşturlardı. Bunun aksinin olduğunu söyleyen NizâmülMülk bazı hükümdarlarında kendilerine tabip ve müneccimlerden nedim seçmek istemediklerini, tabiplerin onlara lezzetli yemekler yedirmedeğini, hastalıkları dışında kan alıp ilaç verdiklerini müneccimlerin ise yapılacak bir işe engel olduklarını hayatlarını tatsızlaştırdıklarını söyleyerek yalnızca gerek duyulan zamanlarda onları çağırdıklarını belirtmektedir.

Yukarıda adı geçen hükümdarların nedim seçmesinde farklı bir bakış açısını bizlere aktaran NizâmülMülk nedimlerin, ülkenin dört bir yanında gezmiş, bilge tecrübeleriyle nam salmış, yaşını başını almış ve görmüş geçirmiş kişiler arasından seçilmesi gerektiğine de ayrıca dikkat çekmektedir.

NizâmülMülk, halkın hükümdarını nediminden tanıdığını açıklarken nedimlerin iyi huylu, cömert, geçimli, mülayim, sabırlı, zarif olması halkın hükümdarı iyi huylu, güzel davranışlara sahip biri olarak görmesini sağladığını ancak bir nedimin, yüzü asık, cimri, huysuz olursa halk tarafından hükümdarın da huysuz ve kötü davranışlara sahip biri olarak gördüğünü bizlere aktarmaktadır. Bu sebepten dolayı bir nedimin güler yüzü, iyi huyu dostluğu kadar önem arz etmektedir.

Nizâmülmülk devlet için çok önemli bir yerde olan elçilerin de kimi zaman hükümdarlar tarafından nedimlik mertebesinde ki kişilerden seçildiğini söylemiştir. Elçilik görevine getirilen nedimlere duyulan güvenin oldukça fazla olduğunu açık bir şekilde dile getiren Nizâmülmülk bu hususta; elçi olarak gönderilecek kişinin boylu poslu, ihtiyar ve âlim olması olmasını bilgeliği ve tecrübesi bakımından da nedim olmasını, hükümdarın itimadını kazanması bakımından kumandan olmasını tercihinde belirtmektedir.

Hükümdarların hususi ve resmi hayatlarında önemli rol oynayan nedimler hakkında bilgiler veren Nizâmülmülk her nedimin bir dereceye geldiğini ve mertebesi olduğunu dile getirmektedir. Nedimler, getirildikleri makamlara göre hükümdarlarının kendileri için belirledikleri yerde oturmaktadır. Bazıları ise ayakta durarak bu görevi yerine getirmektedirler. Bu gelenek Samânilerden itibaren adet olan bir gelenektir ve Selçuklu nedimlerinde de görülmüştür. Nizâmülmülk, Gazneli saraylarında yirmi nedimin bulunduğu bizlere aktarırken Selçuklu saraylarında kaç nedim olduğu hakkında bilgi vermemektedir. Ancak nedimler ile alakalı anlatımlarından anlaşılacağı üzere Selçuklu saraylarında da bu sayıya yakın nedim bulunduğunu söyleyebiliriz (Nizâmülmülk, 2009: 125).

Nedimlerin aldıkları maaş konusunda kesin bir bilgi olmamakla birlikte onlara kendilerini yaşatacak kadar maaş bağlanması gerektiği söyleyen Nizâmülmülk hükümdarların nedimleri tatmin edecek kadar ihtiyaçlarını karşılamaları gerektiğini söylemiştir.

Nizâmülmülk, son olarak nedimlerin hükümdarlara karşı oldukça namuslu ve kalpleri sevgi dolu olması gerektiğini söylemektedir. Hükümdarların hayatlarında oldukça önemli bir noktada yer alan nedimler, Nizâmülmülk'ün bizlere verdiği bilgiler ışığında bu şekilde aktarılmıştır.

6. SONUÇ

Nedimlik müessesesinin varoluşu İslam öncesi dönemlere uzanmaktadır. İslami döneme gelindiğinde de nedimlik bir müessese olarak varlığını sürdürmüş olup hemen her İslam devletinde nedimlik müessesesinin izlerine rastlamak mümkün olmuştur. Eski İran saray teşkilatının etkileri devam ederek Emeviler ve Abbasilerde de görülen nedimlik müessesesi ilk kez Erdeşîr b. Bâbek tarafından esasları atılarak devam ettirilmiştir. Saray teşkilatında diğer devletlerle kurulan köprü vazifeleri ile Gazneli ve Büyük Selçuklu dönemlerinde de devam eden nedimlik müessesesi inkişafını bu devletlerde yaşamıştır.

Gazneli ve Büyük Selçuklu dönemlerinde müessesenin kurumsallaşma aşamalarındaki uygulamalarıyla bazı değişimlere uğradığı görülmektedir. Bu değişimlerde nedimlik müessesesinin Sâsani döneminde olduğu gibi katı kurallar çerçevesindeki işleyişinin Gazneli ve Büyük Selçuklu dönemlerine gelindiğinde yumuşatıldığı söylenebilir. Müessesenin, ilk ortaya çıkmaya başladığı dönemlerde nedimler belirli eğitimlerden geçerek bu makama ulaşmış, sohbet veyahut işret meclislerinde belirli bir protokole göre dizilmiş ve bu meclisler içerisinde renkli kıyafetler ile hükümdarın karşısına çıkmışlardır. Hem musiki hem şiir ile ilgilenen nedimlerin asıl görevi aslında hükümdarı hoş sohbetleriyle eğlendirerek kafasını dağıtmak olmuştur. Sâsani döneminde belirli ve sıkı kurallar içerisinde meclislerde bulunan nedimler, hükümdar istemediği sürece ona yaklaşmamış ve uzaklıklarını korumuşlardır. Gazneli ve Büyük Selçuklu dönemlerinde nedimlik müessesesinin işleyişinde bazı kuralların yumuşayarak sürdürüldüğünü görmekteyiz. Bu dönemler içerisinde nedimler yine eğitimlerden geçmiş bunun akabinde bilgili, donanımlı ve yaşını almış kişilerden seçilmişler, hükümdarı eğlendirmenin yanında dostluklarını da göstermişlerdir. Yine bu dönemde sohbet ve işret meclislerinde belirli bir protokol şeklinde oturma planının aksine hükümdarlar ile daha iç içe olmuş sadece hükümdarların işret meclislerinde yer almayarak onlara duyulan güven doğrultusunda devletin elçilik gibi önemli görevlerini de yürütmüşlerdir. Nedimler, hükümdarla ilim ve kültür konularında sohbet arkadaşlığı yapmalarının yanı sıra gerekli durumlarda uygun bir lisanla hükümdarın yanıtlarını göstererek onları koruyup kollamışlardır. Nedimlerin geleneksel renkli kıyafetlerin yerini göreve getirilmelerinin sembolü olan hil'atlar almıştır. Kıyafetler döneme göre değişiklik gösterirken nedimlerde her daim temiz yüz, temiz kıyafet ve güzel kokular aranması da bir gelenek halinde devam etmiştir.

Nedimlik, Gazneli ve Selçuklu dönemlerinde saray teşkilatı içerisinde önemli yer tutan müesseselerden biridir. Hükümdarın en yakınındaki kişiler arasında yer almaları sebebiyle

nedimlerin seçim ve tayinleri daima önemli bir mesele olarak görülmüştür. Bu nedenle saraya alınmadan önce iyi bir eğitim sürecinden geçerek nedimlik makamına getirilmişlerdir. Eğitim süreçlerinde hükümdara karşı nasıl davranmaları gerektiği, uyarıda bulunmaları gerekirse bunu doğrudan değil de geçmişteki olaylardan ya da hükümdarlardan örnek vererek yapmaları gerektiği öğretilmiştir. Ahlaklı, saray adabını bilen, sır tutabilen, güzel sözlü, hoş sohbetli, bilge ve dürüst kişiler olmaları nedimlerde aranan özellikler olmuştur. Saray teşkilatında ve bürokrasi geleneğindeki dönüşümle birlikte zamanla nedimlik makamına getirilen kişilerin görev ve yetkilerinde değişiklikler olmuştur.

Gazneliler ve Büyük Selçuklular döneminde varlığını devam ettiren müessesede hükümdarın saray içerisinde yanında bulunan nedimlerin yanı sıra edebi kişilikleriyle ön planda olan birçok nedim şair bulunmuştur. Bunun sebebi ise Gazneli ve Büyük Selçuklu saraylarında şiire ve şaire verilen önemden kaynaklanmaktadır. Hükümdarlar, birçok şairi saraylarında himâye ederek onlara verdikleri değeri nedimlik makamıyla taçlandırmıştır. Söz konusu bu şairler Gazneli Döneminde; Unsurî, Firdevsî, Bîrûnî, Menûçîhrî, Ferruhî-yi Sîstânî, Nâsır-ı Hüsrev, Esedî Tûsî, Gazayirî-ı Râzî'dir. Selçuklu döneminde ise; Muizzî, Enverî, Nizamî-i Gencevî, Meshetî Gencevî, Müntecebüddîn Bedî'dir. Bu şairlerden Unsurî, saraydaki şairlerin reisi olarak melikü's-şuarâlık görevine getirilmiştir. Böylece şairlerin yazdığı her şey önce Unsurî'ye daha sonra sultana ulaşmıştır. Unsurî bu önemli görevin yanı sıra anlık söylediği şiirler ile hükümdar ve diğer devlet erkânını etkilemiş ve büyük bir servete sahip olmuştur. Firdevsî, Sultan Mahmud'a yazdığı *Şehname* adlı eserinde ilk hicviye örneğini verirken aynı zamanda dönemin tarihi ile ilgili geriye büyük bir eser bırakmıştır. Ferruhî, ramazan ve kurban bayramları, nevrüz, mihricân ve sede gibi önemli günler için yazdığı kasideler sayesinde herkesin beğenesini kazanmıştır. Bîrûnî, şairlik vasfının yanı sıra astronomiye dair "*Kânûnü'l-Mes'ûdî*", matematiksel coğrafyaya dair "*Tahdîdü nihâyâtî'l-emâkin*", Hint kültürüne dair *Tahkîku ma li'l-Hind* gibi önemli eserler ortaya koyarak Gazneli döneminin ilim kültür hayatına önemli katkılarda bulunmuştur.

Selçuklu döneminde şairlerin melikü's-şuarâlığını yapan Muizzî, yaptığı tasvirler sayesinde dönemin en iyi şairleri arasında yerini almıştır. Enverî, sultanlarla birlikte iştirak ettiği seferler esnasında yazdığı kasideleri ile büyük bir tarihe tanıklık etmemizi sağlamıştır. Hükümdarın yanında yer alan nedimlerin yalnızca erkek olmayışı da dikkat çeken bir başka konu olmuştur. Meshetî gibi önemli bir kadın şairin şiirdeki yetenekleri, musikideki ustalığı ve sesindeki büyüleyici etki onu Sultan Sencer'in nedimi yapmış ve saraydaki önemli şairler

içerisinde yerini almıştır. Bu da Türk İslam devletlerinde kadınların sosyo-kültürel hayatta aktif rol alabildiklerini hatta nedimlik gibi önemli bir görevde dahi bulunma şansı elde edebildiklerini göstermektedir.

Adı geçen şairler, yazdıkları methiyelerle dönem hükümdarlarını yüceltmış, hükümdarlar ise verdikleri hediyeler ile şairlere büyük servetler kazandırmışlardır. İlmi ve edebi kişiliklerindeki başarıları sayesinde tanınan şairler, aynı zamanda devletlerin kültür hayatına da katkı sağlayacak birçok önemli eserler ortaya koymuşlardır. Gazneli ve Büyük Selçuklu dönemi nedimleri hakkında elde edilen bilgiler aynı zamanda İran saray kültürünün, Türk saray kültürüne etkilerini göstermektedir. Nedimlik makamı, kurumsallaşma ve saray teşkilatı içerisinde önem kazanma sürecini Gazneliler ve Büyük Selçuklular döneminde yaşamıştır.

Gazneli ve Büyük Selçuklu dönemlerinde nedimlerin her daim hükümdarların eğlencelerinde, kederlerinde yanlarında olmaları, onları desteklemeleri, gerek bilge kişilikleriyle gerekse kültürel birikimleriyle onları aydınlatmaları saray teşkilatında nedimlik müessesesinin diğer müesseseler kadar ön plana çıktığını göstermektedir. Devlet idaresini elinde bulunduran hükümdarın her daim yanında olmaları nedeniyle nedimler, Ortaçağ Türk-İslam devletlerinde saray teşkilatının vazgeçilmez unsurları arasında yer almışlardır. Bu çalışmada gerek aldıkları eğitimle ve gerekse hükümdarlara yakınlıkları sebebiyle saray teşkilatında önemli bir yeri bulunan nedimlik müessesesinin kurumsallaşma sürecinde Gazneliler ile Büyük Selçuklu saraylarında ne gibi değişimler geçirdiği ve nasıl işlediği örneklerle ele alınmış ve kaynaklar ışığında incelenmiştir.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Mahmud, Bursalı el-Mevlâ Ahmed b. Mahmud (2011). *Selçuknâme*, (Nşr. Erdoğan Merçil), (1. Basım), Bilge Kültür Yayınları, İstanbul.

Ahmet b. Lütfullah (2000). *Câmiu'd-Düvel – Selçuklular Tarihi: I* (Horasan, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları), (Hzr: Ali Öngül), Akademi Yayınları, İstanbul.

Akalın N. (1994). *Nizâmî-yi Gencevî'nin Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Leylî Mecnûn Mesnevisinin Tahkiye Unsurları Açısından Tahlili*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, Erzurum, 7 s.

Akîlî, Seyfeddin Hacî b. Nîzam Akîlî (1337). *Âsaru'l- Vüzerâ*, (Tsh. Ve Telif: MîrCelaeddîn Hüseyinî Urmevî), Çaphâne-i Dânişgâh, Tahran.

Aktepe M. (1964). *Enverî*. Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, 4: 278-283.

Alican M. (2020). *İslam Tarihine Düşen Cemre Selçuklular*. Ketebe Yayınevi, İstanbul.

Armutlu S. (2017). *Arap Şirini Fars Şiirine Taşıyan Aykırı Bir Şair: Menûçihri-yi Dâmgânî*. Doğu Esintileri, 6: 65-146.

Atalay M. (2012). *Unsurî*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 42: 162-163.

Atalay M. (2012). *Unsurî*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 42: 162-163.

Ateş A. (1964). *Nizâmî-i Gencevî*. Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, 9: 318-327.

Ateş A. (1979). *Menûçihri*. Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, 8: 340-344.

Atmaca Esra (2020). *İbnü't-Tıktakâ'nın El-Fahrî'sinde Abbâsî Sosyal Hayatından İzler: Bir Sosyal Tarih Denemesi*, Bilimname, 43: 317-340.

Azamat N. (2006). *Nâsırı-ı Hüsrev*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 32: 395-397.

Barthold W. (1984). *İslâm Medeniyeti Tarihi*. (F. Köprülü, Çev.) Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Bedirhan Y. ve Atçeken Z. (2004). *Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyet Tarihi*. Eğitim Kitapevi, Konya.

Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Davûd el- Belâzurî (2002). *Fütuhu'l- Bülân* (Ülkelerin Fetihleri), (Trc. Mustafa Fayda), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Berthels E. (1964). *Nâsırı-ı Hüsrev*. Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, 9: 96-97.

Berthels E. (1979). *Muizzî*. Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, 8: 560-561.

Bilgin O. (1995). *Esedî Tûsî*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 11: 370.

Blois F. (2000). *Gazayirî-ı Râzi*. Encyclopaedia Iranica, 10: 354.

Bozkurt N. (2006). *Nedim*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 32: 509-510

Brujijn J. (1986). *Enverî*. Encyclopaedia Iranica, 2: 141-143.

Brujijn J. (1999). *Ferruhî-yi Sîstânî*. Encyclopaedia Iranica.

Bundarî (1889). *Zubdat en-Nusra ve Nuhbat el-Usra* (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi), (Çvr. Kıvameddin Burslan), TTK, Ankara.

Caduk M. (2021). *Gazneliler Devleti'nin Saray Şairi Ferruhî-i Sîstânî'nin ŞiirlerindeGazneli Mahmûda Yönelik Dini Muhtevalı Övgüler*. İran ve Turan Tarihi Araştırmaları Dergisi, 4 (7): 78-92.

Câhız (2017). *Türklerin Faziletleri Fezâilü'l- Etrak*, Çeviren: Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.

Davarpanah H. (2008). *Muizzî*. Encyclopaedia Iranica.

Denkhalbant, A. Ve Çobanoğlu A. (2009). *Selçuklular*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 36: 392-397.

Devellioğlu, F. (2017). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, (Haz. Aydın Sami Güneyçal), Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.

Devletşâh (1997). *Tezkiretü'ş-Şuarâ*(Şairler Tezkiresi), Çev. Necati Devletşâh, İstanbul.

Ebu Zeyd Abdurrahman b. Haldun, Haldun İbn. (1990). *Mukaddime I*, (Çev. Z. Kadirî Ugan), MEB, Ankara.

Ebu Zeyd Abdurrahman b. Haldun, Haldun İbn. (1991). *Mukaddime II- III*, (Çev. Z. Kadirî Ugan), MEB, Ankara.

Ebu'l-Fazl Muhammed B. Hüseyin-i Beyhakî (2019). *Târîh-i Beyhakî*, Çeviren: Necati Lûgal, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

El- Cahiz Ebu Osman (2015). *Kitâbü't- Tac fî Ahlâki'l- Mülûk* (Saray Âdâbı), Çeviren: Ali Benli, Klasik Yayınları, İstanbul.

En-Nedîm Muhammed B. İshak (2019). *El-Fihrist*, Çeviren: Ramazan Şeşen, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

Es Sealibi Ebu Mansur (1997). *Hükümdarlık Sanatı*. İnsan Yayınları, İstanbul.

Fazlullah Reşîdeddîn (2010). (İbn-i İmâdüddeve Ebû'l-Fazl b. Ebû'l-Hayr Hemedânî), *Camiü't Tevarih, (Selçuklu Devleti)*, Çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul.

Gençosman N. (1941). *Anadolu Selçuki Devleti Tarihi, İbn-i Bibinin Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden*. Uzluk Basımevi, Ankara.

Gökbörü H. İ. (2020). *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*. Nobel Yayınları, İstanbul.

Gökmen F. (1979). *Bîrûnî*. Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, 2: 635-646.

Gökmen G. (2019). *Emîr Mu'izzî Dîvânı'nda Sultan Melikşâh, Nizâmülmülk, Fahrülmülk, Terken Hâtun ve Mucîrüddevle İçin Yazılan Mersiyeler*. Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, 17 (26): 131-148.

Habib İbn-i (2018). *El-Muhabber*, Çev. Adem Apak, İsmail Güler, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.

Hizmetli, Mustafa (2018). *Abbasi Sarayında Nedim Olmak: Ebû Bekir Sûlî Örneği*. 6. Uluslararası Bilim Kültür ve Spor Kongresi Tam Metinleri.

İbn-i Bibi, el-Hüseyin b. Muhammed b. Ali Ca'feri er-Rugadi (2014). *El- Evâmirü'l-Alâiyye Fi'l-Umûri'l-Alâiyye*, Çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

İbnü'l Esîr (1986). *İslâm Tarihi El- Kâmil Fit Târih Tercümesi*, Çeviren: Abdullah Köse, Türkiye Matbaacılık, İstanbul.

Kanar M. (1996). Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, 13: 125-127.

Kanar M. (2007). *Nizâmî-i Gencevî*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 33: 183-185.

Karahan A. (1995). *Enverî*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 11: 267-268.

Karaismailoğlu A. (2020). *Muizzî*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 31: 98-99.

Kartal A. (2001). *Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu Saraylarında ki Edebi Faaliyetler Üzerine Düşünceler*. Kırıkkale Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 55-70

Kaska Ç. (2019). *Fars Edebiyatında Melikü's-Şuarâ Ünvanını Alan Fars Şairleri*. Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 426-438.

Kaska Ç. (2019). *Fars Edebiyatında Melikü's-Şuarâ Ünvanını Alan Fars Şairleri*. Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 426-438.

Kaşgarlı M. (1992). *DivanüLûgat it-Türk (DivanüLûgat it-Türk Tercemesi I-III)*, Türk Dil Kurumu,(Trc. Besim Atalay) (3. Baskı), Ankara.

Köymen M. A. (1964). *Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları II*. Tarih Araştırmaları Dergisi, 2 (2): 303-380.

Köymen M. A. (2011). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Cilt III, Alp Arslan ve Zamani*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Kurtuluş R. (2004). *Menûçihri*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 29: 156-157.

Merçil E. (2014). *Gazneliler*. Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

Merçil, E. (1996). *Gazneliler*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 13: 484-486.

Motlagh (1987). *Esedî Tûsî*. Encyclopaedia Iranica, 2: 699-700.

Müstevfî-i Kazvînî Hamdullah, *Tarih-i Güzide* (Zikr-i Padişahan-i Selçukîyân), (2015). Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

Nizâmülmülk (2009). *Siyasetname*. Çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Nuhoğlu G. (1995). *Beyhaki Tarihi'ne göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul.

Pakalın M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü II*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Palabıyık H. (2002). *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*. Araştırma Yayınları, Ankara.

Parrello D. (2010). *Nizâmî-i Gencevî*. Encyclopaedia Iranica.

Piyadeoğlu C. (2008). *Büyük Selçuklular Döneminde Horosan (1040-1157)*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, İstanbul, 39-40 s.

Râvendî (1960). *Rahat-üs-Sudûr ve Âyet-ü s-Sürûr, II.Cilt*, Çev. Ahmed Ateş, TTK, Ankara.

Râvendî (1999). *Rahat-üs-Sudûr ve Âyet-ü s-Sürûr, I.Cilt*. (Çev. Ahmed Ateş), 2. Baskı, TTK, Ankara.

Ritter H. (1964). *Ferruhî-yi Sîstânî*. Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, 4: 573-574.

Ritter H. (1964). *Firdevsî*. Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, 4: 643-651.

Sadan, J. (1993). EI, Volume VII, LEIDEN- NEW YORK.

Sadreddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Nâsır b. Ali, Hüseyinî (1993). *Akhbar'ud-Dawlat'is-Saljuqiyya*, (Nşr. Muhammed İkbâl), Penjab Üniversitesi Yayınları, Lahor.

Sadreddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Nâsır b. Ali, Hüseyinî (1999). *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, Trk. Çev. Necati Lügal, 2. Baskı, TTK, Ankara.

Sadreddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Nâsır b. Ali, Hüseyinî (2010). *The History Of The Seljuq State: A Translation with Commentary of the Akhbar al-Dawla al-Saljuqiyya*, (İng. Çev. Clifford Edmund Bosworth), Routledge, London.

Sevim A. Merçil E. (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Sıbt İbnu'l Cevzi (2011). *Mir'âtü'z- Zaman Fî Tari'l- Ayan'da Selçuklular*, Çeviren: Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Söylemez İ. (2021). *Afganistan- İran- Tacikistan Dil ve Edebiyat Yazıları. Demavend Yayınları*. 185-235.

Söylemez İ. (2021). *Afganistan- İran- Tacikistan Dil ve Edebiyat Yazıları, Demavend Yayınları*. 185-235.

- Şahinoğlu M. (1986). *Unsurî*. Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, 13: 41-49.
- Şahinoğlu N. (2017). *Hatıralar Makaleler*. (Haz: Hasan Çiftçi, Mehmet Atalay, İstanbul) Beyan Yayınları.
- Şeşen R. (2017). *İslam Coğrafyacılara Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, Bilge Kültür Sanat Yayınları*. İstanbul.
- Tanıncı Z. (2008). *Sultanlar, Şairler ve İmgeler: Şehnâme-i Firdevsî'nin Mukaddimesinin Resimleri*. Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9 (15): 267-296.
- Tansel F. A. (1964). *Nedim*. Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, 9: 167- 174.
- Tarım Ertuğ, Z. (2009). *Saray*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 36: 117-121.
- Tıktaka İbnü't (2016). *El-Fahrî (Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirler Tarihi, 632-1258)*. (Çev. Razaman Şeşen), Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul.
- Turan O. (2016). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Tümer G. (1992). *Bîrûnî*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 6: 206-215.
- Unsur el-Meâlî, Keykâvus (2006). *Kabusname*. (Haz. O. Saik Gökyay), Kabala Yayınevi, İstanbul.
- URL-1 (2015). <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mehseti-gencevi-menice>, Mehsetî, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, (20.10.2023).
- Üçok B. (2018). *İslam Tarihi Emevîler, Abbasîler*. Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul.
- Verdî İbnü'l (2017). *Selçuklular*. (Çeviren: Mustafa Alican), Kronik Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Yazıcı T. (1995). *Ferruhî-yi Sîstânî*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 12: 410-411.
- Yazıcı T. (2006). *Müntecebüddin Bedî*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 32: 25.
- Yazıcı T. Ve İpşirli M. (1995). *Ferrâş*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 12: 408-409.
- Yazıcızâde A. (2009). *Tevârih-i Âl-i Selçuk*. (hazr. Abdullah Bakır), Çamlıca Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz A. (2021). *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi*. Fenomen Yayınları, Erzurum.
- Yılmaz Ahmet, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi*. Fenomen Yayınları, Erzurum, 2021.
- Zeydan, C. (2012). *İslam Uygarlıkları Tarihi*. Cilt II, (Gök N, Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul.

EKLER

EK 1: Gazneli şairler ve Firdevsi bahçede (Tanındı, 2008: 274).

EK 2: Gazneli şairlerin bahçede meclisi ve Firdevsi'nin namaz kılması (Tanındı, 2008: 275).

EK 3: Sultanin egleme meclisi, Firdavsi ve muneccimler (Tanındı, 2008:288).

EK 4: Evhadüddîn-i Enverî'nin divanından minyatürlü bir sayfa (Karahan, 1995: 268).

